

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1977, LET. XIV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

4

IZ VSEBINE:

Vlado Benko: Troje obletnic

Marija Vilfan: Kaj je v tretji košari (sklepne listine
Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi)

Franč Šali: Idejni boj za socialistično samoupravno kulturo

Drago Zajc: Razvitost interesov delovnih ljudi in občanov

Janez Jerovšek: Proučevanje produktivnosti dela

Janez Pečar: Družbena spremembe in kriminologija

Willy Jakhel: Urbanistično planiranje kot dealienacija

Åke Abrahamsson: Švedska debata o oblasti mezdnih delavcev

Document časa: Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije

TEORIJA IN PRAKSA

1977

4

revija za družbena vprašanja, let. 14, št. 4, str. 297-448
UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Šiftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova č. 35

UVODNIK:

VLADO BENKO: Troje obletnic 299

ČLANKI, RAZPRAVE:

MARIJA VILFAN: Kaj je v tretji košari (sklepne listine Konference o varnosti in so-delovanju v Evropi) 306

ALBIN IGLIČAR: Interesi in pravni sistem 325

KULTURA IN DRUŽBA:

FRANC ŠALI: Idejni boj za socialistično samoupravno kulturo 329

VPRASANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

DRAGO ZAJC: Razvitost interesov delovnih ljudi in občanov 340

ZNANOST IN DRUŽBA:

JANEZ JEROVSEK: Proučevanje produktivnosti dela 347

JANEZ PEČAR: Družbene spremembe in kriminologija 363

DRUŽBENO PLANIRANJE:

RUDI JAKHEL: Urbanistično planiranje in dealienacija 383

ČLOVEK IN POTREBE:

STOJAN T. TOMIČ: Socialni sistem in sistem potreb 400

SOCIALIZEM V SVETU:

BENGT ABRAHAMSSON: Švedska debata o oblasti mezdnih delavcev 413

DOKUMENT ČASA:

Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije 425

PRIKAZI, RECENZIJE:

ZDRAVKO MLINAR: Vida Tomšič — Vloga in delo komunistov v krajevni skupnosti 431

ERNEST PETRIČ: Jugoslavija — ocena nacionalne znanstvene politike 433

JOCO KLOPCIČ: Đuro Sušnjič — Ribari ljudskih duša 435

Iz domačih revij 438

Med novimi knjigami 441

Bibliografija knjig in člankov 443

Avtorski sinopsisi 447

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 14, št. 4, str. 297—448,
Ljubljana, april 1977

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

EDITORIAL:

VLADO BENKO: Three Jubilees 299

ARTICLES, STUDIES:

MARIJA VILFAN: What is in the Third Basket (The Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe) 306

ALBIN IGLICAR: Interests and the Judicial System 325

CULTURE AND SOCIETY:

FRANC ŠALI: Ideological Struggle for Socialist Selfmanagement Culture 329

PROBLEMS ON POLITICAL SYSTEM:

DRAGO ZAJC: The Degree of Development of Interests of the Working People and Citizens 340

SCIENCE AND SOCIETY:

JANEZ JEROVSEK: The Study of Labour Productivity 347

JANEZ PEČAR: Social Changes and Criminology 363

SOCIAL PLANNING:

RUDI JAKHEL: Town-planning as de-Alienation 383

MAN AND HIS NEEDS:

STOJAN T. TOMIČ: Social System and the System of Needs 400

SOCIALISM IN THE WORLD:

BENGT ABRAHAMSSON: Swedish Debate on the Power of Wage-earners 413

THE DOCUMENT OF THE TIME:

The Manifesto of the Founding Congress of KPS 425

REVIEWS, NOTES:

ZDRAVKO MLINAR: Vida Tomšič — The Role and Work of Communists in Local Communities 431

ERNEST PETRIČ: Yugoslavia — the Scene of National Science Policy 433

JOCO KLOPČIČ: Djuro Sušnić — The Anglers of Human Souls 435

FROM DOMESTIC REVIEWS 438

A SURVEY OF NEW BOOKS 441

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 443

AUTHOR'S SYNOPSES 447

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ВЛАДО БЕНКО: Три годовщины 229

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

МАРИЯ ВИЛЬФАН: Что содержит третья корзина (Заключительного акта Конференции о безопасности и сотрудничестве в Европе) 306

АЛЬБИН ИГЛИЧАР: Интересы и правовая система 325

КУЛЬТУРА И ОБЩЕСТВО:

ФРАНЦ ШАЛИ: Идеиная борьба за социалистическую культуру, основанную на самоуправлении 329

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ДРАГО ЗАЙЦ: Развитие интересов трудящихся и граждан 340

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ЯНЕЗ ЕРОВШЕК: Изучение вопросов производительности труда 347

ЯНЕЗ ПЕЧАР: Общественные перемены и криминология 363

ОБЩЕСТВЕННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ:

РУДИ ЯКХЕЛЬ: Планирование благоустройства и застройки городских районов — способ устранения отчужденности 383

ЧЕЛОВЕК И ЕГО ПОТРЕБНОСТИ:

СТОЯН Т. ТОМИЧ: Общественная система и система потребностей 400

СОЦИАЛИЗМ В МИРЕ:

БЕНГТ АБРАХАМССОН: Шведские дебаты по поводу власти наемных рабочих 413

ДОКУМЕНТ ВРЕМЕНИ:

Манифест учредительного съезда Компартии Словении 425

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ЗДРАВКО МЛИНАР: Влада Томшич: Роль и работа коммунистов в местных содружествах 431

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Югославия. Оценка научной национальной политики 433

ИОЦО КЛОПЧИЧ: Джуро Шушнич: Рыбаки человеческих душ 435

По страницам отечественных журналов 438

Среди новых книг 441

Библиография книг и статей 443

Авторские синопсисы 447

Troje obletnic

V 1938. letu je Sperans-E. Kardelj v predgovoru k »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« zapisal, »da je na to vprašanje treba gledati z dveh stališč: v njegovi mednarodni povezanosti na eni in v razmerju s stopnjo razvoja njegovih gibalnih sil na drugi strani.« S teh dveh stališč je analiziral tedanji položaj našega naroda z namenom, da, kot je to zapisal v predgovoru k povojni drugi izdaji, »dá prispevek h konkretni politični akciji, ki jo je tedaj vodila Komunistična partija Jugoslavije v okviru Jugoslavije sploh in Komunistična partija Slovenije v okviru Slovenije«. Poudaril je, »da aktualni politični smotri avtomatično niso v nasprotju z objektivnimi znanstvenoraziskovalnimi nagibi. Narobe, če naj bo neka narodnoosvobodilna politika, zlasti pa politika take revolucionarne sile, kakršna je bila naša Komunistična partija, pravilna, če naj ne bi bila oportunistično politikantstvo niti sektaštvo in avanturizem, tedaj mora sloneti na znanstveno ugotovljenih in opredeljenih osnovah«. Prav zato je skušal v tem delu ugotoviti teoretične osnove za objasnitev slovenskega narodnega vprašanja kakor tudi za opredelitev konkretnih političnih nalog, metod in organizacijskih oblik boja na tem področju, in to ne samo boja komunistov, marveč tudi vseh tistih, ki jim je bila pri srcu usoda slovenskega naroda.

Ko gre za takšno opredelitev, je Speransovo delo najtesneje povezano s tistimi konkretnimi političnimi izhodišči, ki so bila določena na ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije na Čebinah 1937. leta in z zgodovinskim značajem dogodka iz istega leta, ko je tovariš Tito formiral novo vodstvo Komunistične partije Jugoslavije. Na takšni podlagi je bilo mogoče zasnovati »slovensko protifašistično narodnoosvobodilno gibanje«, tj. Osvobodilno fronto slovenskega naroda.

Tako kot se ob vseh pomembnih jubilejih vprašujemo, v čem je namen in pomen njihovega praznovanja, tako se velja vprašati tudi danes, kje velja iskati pomen ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije in v čem je izročilo tega kongresa za naš čas. Nedvomno se moramo vprašati tudi o tem, v čem je izročilo tako pomembnega dogodka, kot je bil tisti, ko je tovariš Tito stopil na čelo Komunistične partije Jugoslavije.

Z vidika razvoja jugoslovanske družbe nasploh in slovenskega naroda posebej nam spremembe, do kakršnih je prišlo v obdobju štiridesetih let nazaj, dajejo bogato, tako rekoč neizčrpno dokumentacijo dejstev in pričevanja dosežkov. Pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije je uspelo zbrati in povezati vse pozitivne sile jugoslovanskih narodov in slovenskega naroda za boj proti okupatorju. S takšno mogočno in neuničljivo silo je bilo mogoče uspešno izbojevati narodno-osvobodilni boj in v ognju tega boja širokim ljudskim množicam vlti spoznanje o neizbežnosti socialistične revolucije, kar je vsekakor dosežek, ki ima malo primerov v zgodovini. S takšnih izhodišč je bilo mogoče ustvarjati novo samoupravno socialistično jugoslovansko družbo, z zakladnico teoretičnih pogledov in praktičnih izkustev oplemenititi vizijo nove in drugačne mednarodne ureditve, ki ob vsem upoštevanju realnosti v mednarodnih odnosih vztraja na nujnosti demokratičnosti in enakopravnosti vseh subjektov. Še več, lahko bi brez pretirane samozavesti dejali, da ta vizija tudi po zaslugi Jugoslavije in njenih subjektivnih sil vse bolj postaja neizogibnost, kar je za naš slovenski narod toliko bolj pomembno, ker se v teh procesih — in zanje gre — odpravlja problem malega naroda in tistih psiholoških in drugih inhibicij, ki so z njim v zvezi. Posebej velja poudariti, da je po zaslugi velikih preobratov v 1937. letu in vsega, kar jim je sledilo, skoraj stoletje po pariški komuni in Marxovi analizi njenih izkušenj socialistično gibanje ponovno odkrilo pozabljeno idejo samoupravljanja ter tako v zgodovinski konfrontaciji našega časa ponovno zadobilo svoj univerzalni značaj ter humano vrednost.

V retrospektivi štiridesetih let od ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije in postavitve novega vodstva Komunistične partije Jugoslavije s tovarišem Titom na čelu je torej dovolj razlogov za to, da na slovesen način podoživljamo ta dva dogodka, tudi če ne bi posebej opozarjali na specifične, prav gotovo tudi komplicirane okoliščine, v katerih sta se manifestirala. Te so terjale načrtnost in predvsem daljnovidnost v smislu analize realnih možnosti oziroma »analize socialnega bistva in gibalnih sil razvoja slovenskega naroda« (Kardelj) in narodov Jugoslavije, s čimer je bil tako rekoč avtomatsko določen tudi socialni protagonist procesov v prihodnosti.

Res je namreč, da tako v Jugoslaviji kakor tudi znotraj slovenskega naroda ni bilo nobene politične sile, ki bi bila objektivno sposobna in subjektivno pripravljena izvesti takšno analizo in iz nje izpeljati konsekvence. Prepripi dejansko nebogljenega značaja, ki so bili značilni za slovensko buržoazijo v obdobju avstro-ogrske monarhije, so se v prvi jugoslovanski državi še razrasli, ko ji je bilo potrebno za ceno sramotnih kompromisov in koncesij, v »politiki drobtinic« licitirati z Beogradom. Nič manj porazna podoba je bila značilna za buržoazije drugih narodov v Jugoslaviji, kar je bilo — glede na učinke in posledice — toliko bolj

katastrofalno, ker je neposredno vplivalo na položaj Jugoslavije v rastoči konfliktnosti mednarodnih odnosov in spreminjajočega se razmerja sil v njihovem evropskem jedru. Zatorej je bilo naravno, da v takšni situaciji ljudske množice niso mogle pričakovati, da jim bodo buržoazne stranke dale kompas oziroma, da v njih niso mogle pričakovati socialnega voditelja za čas, ko bi razvoj v mednarodnih odnosih terjal usodne odločitve.

Naj gre za ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije ali pa za postavitev novega vodstva v Komunistični partiji Jugoslavije, v enem kot drugem primeru velja pribiti, da pomenita ključna dogodka v zgodovini slovenskega naroda in narodov Jugoslavije, v zgodovini Komunistične partije Slovenije in Komunistične partije Jugoslavije. Vsekakor do njih ni prišlo in ni moglo priti brez predanega boja generacij komunistov pred tem. V tem boju, z vsemi oscilacijami, krizami, frakcijskimi obračunavanji, sektaštvom, praktikizmom itd., so se kristalizirali politični cilji komunističnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji, so se brusile in preverjale metode in organizacijske oblike, so se kalili njegovi kadri. Na ta način je mogla komunistična partija na pragu prelomnega obdobja — druge svetovne vojne — narodom Jugoslavije in slovenskemu narodu predočiti jasen program in hkrati z njim tedanjemu času ustrezne metode in oblike njegovega uresničevanja, s čimer se je s svojimi prekaljenimi kadri ajfirmirala kot socialni voditelj narodnoosvobodilnega boja, še preden so počile prve vstajniške puške. Lahko bi dejali, da so se v primeru 1937. leta ustanovljene Komunistične partije Slovenije v drugačni luči potrdile besede, ki jih je zapisal Albin Prepeluh v »Pripombah k naši prevratni dobi«, namreč, »da je v letu 1918 manjkalo, kar je za sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno, to je, resnično revolucionarna stranka, ki revolucijsko razpoloženje ljudstva organizirano zagrabi in vodi.«

Kot izhodišče in kot priprava za ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda in za narodnoosvobodilni boj pomeni manifest ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije analizo realnih možnosti in predpostavke za njihovo uresničitev.

»Slovenski delavski razred predstavlja tretjino slovenskega naroda, predstavlja njegov najbolj zavedni, najbolj napredni in organizirani del. Zato nosi zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda . . . Nalogo, da združijo vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma, imajo predvsem slovenski delavci,« je zapisano v manifestu. Zavest, da slovenski delavski razred v tem času nosi zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda, je leto kasneje globlje utemeljil Sperans v uvodu k prvi izdaji »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«, namreč, da »slovensko vprašanje ni samo naše lokalno vprašanje, marveč je člen v verigi nasprotij, ki preveva ves svet. Slovenski narod torej ni osamljen, marveč ima svoje zaveznike v celoti svetovnega družbenega dogajanja. Najti in nasloniti se na take zaveznike, znati pravilno oceniti vse neposredne in posredne rezerve, ki nam jih nudi današnje družbeno

stanje, to bi moralo biti osnovno načelo strategije in taktike slovenskega narodnega boja za popolno uresničitev njegovih smotrov, ali bolje rečeno, strategije in taktike avantgarde delavskega razreda, ki nujno mora biti vodilna sila slovenskega narodnoosvobodilnega boja.« Kolikšnega pomena za samo prakso tega boja so bila ta stališča, je komaj potrebno utemeljevati spričo bodisi nihilizma v pogledu nacionalnega vprašanja, ohranjenega v pojmovanjih socialne demokracije in njene »razrednobojne ortodoksnosti«, bodisi absolutizacije nacionalnega vprašanja v pogojih stare Jugoslavije, za katero so se skrivali razredni interesi buržoazij narodov Jugoslavije.

V besedah manifesta, »da je treba prenehati s politikantstvom in medsebojnimi prepiri v demokratičnih vrstah«, »da se morajo združiti vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda«, »da med temi množicami in med vsemi drugimi demokratičnimi silami slovenskega naroda ne more biti in ne sme biti nobenih pregrad in ovir, ki bi ovirale bratsko združitev vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in skupnemu izkoriščanju«, je drugi pomembni element v manifestu, ki je bil tako enkratno uresničen v Osvobodilni fronti slovenskega naroda in »aktivnem slovenstvu« (Kardelj).

»Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države« — je tretje pomembno izročilo ustanovnega kongresa na Čebinah. To je bilo zgodovinsko potrjeno v narodnoosvobodilnem boju v znamenju gesla o bratstvu in enotnosti narodov Jugoslavije in to se potrjuje in utrjuje v obdobju graditve socialistične in samoupravne Jugoslavije v smislu dejanske afirmacije enakopravnosti vseh narodov in narodnosti naše dežele.

»Jamstvo mednarodnega miru in zaščite malih narodov, zlasti pa interesov slovenskega naroda je v kolektivni obrambi vseh ogroženih narodov proti fašističnemu vojnemu hujskaštvu. Zato slovensko ljudstvo zahteva okrepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami«. V teh besedah je videti četrti element daljnosežnega pomena v manifestu ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije. Upoštevanje te zahteve, ki v ničemer ni bila in ni mogla biti v nasprotju z realnimi možnostmi tedanjega časa — zunanja politika vladajočih buržoaznih krogov stare Jugoslavije jo je zaradi ozkih razrednih interesov trdovratno odklanjala — je pomenilo pomembno predpostavko za pripravo oboroženega boja, v katerem je odsevalo pravilno ocenjevanje razmerja sil v svetovnem okviru.

Ustanovitev Komunistične partije Slovenije sodi v obdobje globokega in, lahko bi rekli, tudi nujnega, tedanjemu času ustrežujočega posega v strukturo dotedanje komunistične organizacije v Jugoslaviji. Ko je tej ustanovitvi kmalu zatem sledila tudi ustanovitev Komunistične partije

Hrvatske, so bili s tem dani pogoji za takšno demokratično preobrazbo Komunistične partije Jugoslavije, o kateri je govoril tovariš Tito v referatu na V. konferenci KPJ novembra 1940. leta. Prav gotovo bi mogli pritrditi besedam pokojnega B. Zihlerla, »da se je naša socialistična samoupravna skupnost s tem daljnosežnim ukrepom spočela prav na ta način«.

Zato seveda ne more biti naključje, da so ob V. konferenci Komunistične partije Jugoslavije tri leta po Čebinah in po formiranju novega vodstva KPJ ugotovili, da se je »prvič, odkar je naša partija ilegalna, zgodilo, da so bili na njej prisotni izbrani delegati vseh dežel Jugoslavije: Srbije, Hrvatske, Makedonije, Črne gore, Vojvodine, Metohije in Kosova, Bosne in Hercegovine ter Slovenije, kar je najboljši dokaz krepitve in razširitve vezi, ki jih ima partija z delovnimi množicami.« Ta reorganizacija partije je potekala hkrati z nadaljnjim vsebinskim razčiščevanjem njenih programskih nalog, ki so bile opredeljene v njenih dokumentih, to je v resoluciji ter nalogah, tako kot so bile opisane v boju proti vojni, boju proti draginji, boju za nacionalno enakopravnost in svoboščine ter tako naprej. To so bili — po drugi strani — prvi konkretni sadovi zgodovinskega dogodka, ko je tovariš Tito prevzel vodstvo Komunistične partije Jugoslavije, prva potrditev, ki jo je dala praksa za pravilno orientacijo, grajeno na analizi notranjih in zunanjih gibalnih sil. Prav gotovo je njegovi dejavnosti v mnogočem pripisati, da je prišlo do odločnega obračuna s frakcijami in sektaškimi ostanki in do odločnega čiščenja partije. Z njim se je partija lotila vse bolj širokega političnega dela v množicah, s stalnimi akcijami na vseh sektorjih boja. Ko so bila na V. konferenci prebrana poročila o organizacijskem, političnem in sindikalnem vprašanju, je konferenca mogla soglasno ugotoviti, da sta bila delo in politična linija centralnega komiteja v zadnjih treh letih pravilna, da si je partija zaradi takšne linije pridobila zaupanje širokih ljudskih množic in da je njen ugled silno narastel. Dasi nelegalna, si je partija mogla razširjati in utrjevati svoj vpliv v raznih množičnih organizacijah ter tudi tako ustvarjati pogoje za nastanek razredne strukture narodnoosvobodilnega boja.

Tako lahko danes ugotovimo, kot to sicer ugotavljamo ob številnih drugih priložnostih, da je preobrazba Komunistične partije Jugoslavije in njenega vodstva pomemben člen v bogatem življenju tovariša Tita, ki vseskozi izpričuje konsekvantno nadaljevanje njegove, že v zgodnji mladosti začete revolucionarne poti.

Toda to je bil samo začetek velikih človeških in političnih dejanj tovariša Tita in samo del tega, kar je na svoji dosedanji revolucionarni poti dal svojemu narodu in razredu. Kot strateg revolucije in narodnoosvobodilnega boja — v njunem posebnem medsebojnem prežemanju in povezovanju — je narode Jugoslavije povedel v nacionalno in socialno svobodo. S svojo vlogo v procesu socialistične in samoupravne preobrazbe naše skupnosti je dejansko presegel njene ožje okvire ter jugoslovansko prakso družbenega razvoja postavil v razsežnosti svetovnega pomena.

Z daljnosežnimi odločitvami praktičnega, pa tudi teoretičnega značaja je globoko posegel v razmerja med socialističnimi državami. Končno je kot državnik-pobornik miroljubne koeksistence in neuvrščenosti vizijo razvoja jugoslovanske družbe vtikal v vizijo razvoja mednarodne skupnosti ter tako dosegel največ, kar more doseči državnik relativno majhne dežele, to je, da ga imenujejo državljana sveta.

Glede na odločitve daljnosežnega značaja bi za obe štiridesetletnici, ki jih te dni praznujemo, veljalo pritrčiti tistim pesniško izraženim besedam, ki jih je Oton Župančič izrekel v zvezi z oktobrsko socialistično revolucijo, namreč:

»On čutil pod prsti bo dobe utrip,
pogodil bo dan in uro in hip
in udaril na tipke.«

Ko odgovarjamo na vprašanje, v čem je smisel in pomen proslavljanja štiridesetletnice obeh pomembnih dogodkov, se ne bi mogli omejiti zgolj na navajanje zgodovinskih reminiscenc in potrjevanje izjemnega pomena odločitev, ki so bile tedaj sprejete. Živimo v obdobju, ko zaradi neizogibnosti in nepreklicnosti zakonov življenja stare generacije komunistov in revolucionarjev odhajajo s prizorišča bitk, ki so tako spremenile podobo naše domovine, in ko vodenje družbenih in političnih zadev predajajo v roke mladih generacij. Zatorej more biti smisel in namen teh proslavljanj tudi, če ne predvsem, v zagotovitvi revolucionarne kontinuitete med izročili in duhom ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije in preobrazbo naše družbe na njeni sedanji stopnji razvoja.

Prav tega duha morajo vsrkati vase nove generacije, če naj bodo revolucionarne.

Nobena generacija ni sama po sebi revolucionarna, nobeni generaciji revolucionarnost ne more biti podarjena, revolucionarnost se mora potrjevati v dejanjih.

Kot tako jo ustvarja doba, v kateri neka generacija živi, zahteve časa, družbe in razreda, spoznane zakonitosti družbenega razvoja in ne nazadnje intelektualne sposobnosti, zlasti pa moralne lastnosti tistih ljudi, ki vidijo najdlje, ki so sposobni prodreti v bistvo časa in ga oblikovati. Po teh kriterijih so mogli ljudje iz generacij, ki odhajajo, uresničevati revolucijo, ne da bi pričakovali ali smeli pričakovati privilegijev materialnega značaja ali efemerni superiorni družbeni status. S takšnimi lastnostmi so mogli prodreti v ljudske množice in pridobivati njihovo zaupanje, vnašati vanje svoje ideale in se hkrati v nenehnem stiku z njimi napajati ob njihovem revolucionarnem žaru. Zatorej jim ni bilo težko, da so za uresničevanje spoznanih in sprejetih ciljev terjali zavestno disciplino in prostovoljno podreitev kot pogojev za ustvaritev takšne socialne enotnosti, kakršna je bila značilna za naš narodnoosvobodilni boj.

Ce trdimo, da je bil po svojih ciljih ta boj relativno enostaven — tolči okupatorja in njegove pomočnike — ne podcenjujemo njegove epopeje in nadčloveških žrtev, ki jih je terjal. S tem hočemo samo poudariti, da je čas, v katerem mlade generacije prevzemajo zgodovinska izročila, zahteven. Gre za graditev in nadaljnji razvoj samoupravljanja kot dolgoročnega zgodovinskega procesa, kar je zahtevna, kompleksna in mnogovrstna naloga, ki terja več kot enotnost samo po sebi, več kot zgolj analizo realnih možnosti, marveč predvsem ljudi, ki razumejo celoto družbenih procesov in ki se zavedajo povezanosti osebnih, skupinskih in obćih interesov. To pa terja visoko stopnjo moralne integritete, če naj izročila ustanovnega kongresa in duha revolucije ohranjamo za prihodnost.

MARIJA VILFAN

Kaj je v tretji košari

(sklepne listine Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi)

V tem članku bom obravnavala tretjo košaro Sklepne listine Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi — to je poglavje o »Sodelovanju na humanitarnih področjih«. Poskušala bom analizirati preambulo tega poglavja, nato bom obravnavala podpoglavji o »Sodelovanju in izmenjavi na področju kulture« ter o »Sodelovanju in izmenjavi na področju izobraževanja«. Problemi, ki jih obdelujeta ti dve poglavji, so sorodni. Zaradi pomanjkanja prostora ne bom obravnavala poglavij o »Stikih med ljudmi« in »Informacijah«. Glavni namen tega članka je podati primerjalno analizo besedila in pokazati na možnosti, ki jih sklepi nudijo za sodelovanje na področju kulture in izobraževanja. Od časa do časa bom opisala nastanek besedila, da bi bila vsebina razumljivejša.

Bila sem član jugoslovanske delegacije na Konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi v drugi fazi. Stališča v tem članku pa so moja osebna.

V svojem govoru na Konferenci evropskih zunanjih ministrov julija 1973 je tedanji britanski minister Hume dejal: »Govoreč v helsinškem jeziku moram reči, da bo prva košara prazna, če v tretji ne bo dovolj jajc.« Tako je naznačil pomen tretje košare za strategijo Zahoda in medsebojno povezanost problemov, ki jih bo obravnavala konferenca.

Kaj pa je v tretji košari? Ali je v njej dovolj jajc? In kakšna sploh so?

V poglavju o »Sodelovanju na humanitarnih in drugih področjih« — to je pravi naslov tretje košare — se nahajajo štiri podpoglavja: »Stiki med ljudmi« z oddelki: stiki na podlagi družinskih vezi, združevanje družin, zakoni med državljani različnih držav, potovanja; »Informacije« z oddelki: izboljšanje kroženja informacij, dostop do informacij, izmenjava in zboljševanje delovnih pogojev za novinarje; *Sodelovanje in izmenjava na področju kulture«* z oddelki: razširitev odnosov, medsebojno spoznavanje, izmenjava in širjenje, dostop, stiki in sodelovanje, narodne manjšine; in »Sodelovanje in izmenjava na področju izobraževanja« z oddelki: razširitev odnosov, dostop in izmenjava, znanost, tuji jeziki in civilizacije, učne metode, narodne manjšine.

Že spomladi 1973, med pripravljalnimi pogajanji za helsinško konferenco, so se predstavniki držav udeleženk sporazumeli, da bodo problemi, ki jih obdeluje to poglavje, na dnevnem redu konference. Zato je bilo pooblastilo zanje vključeno v »Sklepna priporočila helsinškega posvetovanja«, v slavno modro knjigo, ki naj bi vodila pogajalce v drugi fazi konference od 18. septembra 1973 do 21. julija 1975.

V nasprotju s tem, kar bi lahko sklepali po pisanju svetovnega tiska, glavnih določil o človekovih pravicah v tretji košari ni. Vključena so v »Deklaraciji o načelih, veljavnih za odnose med državami udeleženkami« in jih lahko najdemo v sedmem načelu pod naslovom »Spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, všteti svobodo misli, vesti, vere in prepričanja«. Tretja košara obravnava človekove pravice v poglavju »Stiki med ljudmi«, kolikor se tičejo družine in potovanja (čl. 12 in 23 Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah), v poglavju »Informacije«, kolikor svoboda izražanja vsebuje tudi svobodo iskanja, sprejemanja in razširjanja informacij (čl. 19 Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah), v poglavju »Sodelovanje in izmenjava na področju kulture«, kolikor sta mednarodno kulturno in znanstveno sodelovanje sestavni del pravice do kulture in kolikor osebam, ki pripadajo narodni manjšinam, ne sme biti vzeta pravica do lastnega kulturnega življenja (čl. 15 Mednarodnega pakta o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah in čl. 27 Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah), in v poglavju »Sodelovanje in izmenjava na področju izobraževanja«, kolikor naj izobraževanje razvija sporazumevanje, strpnost in priateljstvo med narodi itd. (čl. 26 Splošne deklaracije človekovih pravic).

V drugi fazi je konferenca začela delati v komitejih in podkomitejih. Tretji komite je obravnaval splošna vprašanja sodelovanja na humanitarnih in drugih področjih, osmi podkomite stike med ljudmi, deveti podkomite informacije, deseti podkomite kulturo in enajsti podkomite izobraževanje.

Preambula k poglavju o sodelovanju na humanitarnih in drugih področjih

Poglejmo najprej preambulo k celemu poglavju o »Sodelovanju na humanitarnih in drugih področjih«.

Preambulo sestavljajo štirje paragrafi. V *prvem* paragrafu države udeleženke izražajo željo »prispevati k okrepitvi miru in razumevanja med narodi in k duhovni obogatitvi človekove osebnosti ne glede na raso, spol, jezik, in vero«. V *drugem* paragrafu izjavljajo, da se »zavedajo, da bodo povečane izmenjave na kulturnem in izobraževalnem področju ... prispevale k uresničitvi teh ciljev«. Preambula ne stremi za kakršnikoli sodelovanjem med dvema ali več državami. Poudarek je na sodelovanju, ki bo prispevalo k uresničitvi miru in razumevanja med narodi. V *tretjem* paragrafu države udeleženke izražajo odločenost, da bodo

»sodelovale med seboj ne glede na njihove politične, gospodarske in družbene sisteme, da bi ... razvijale in krepile sedanje oblike sodelovanja in da bi poiskale nove poti in načine, ki ustrezajo tem ciljem«. Cilj držav udeleženk je torej obdržati dosedanje sodelovanje in ga naprej razvijati. Kasneje se bomo vrnili k problemom, zvezanim z izrazom »ne glede na politične, gospodarske in družbene sisteme«. V četrtem in zadnjem paragrafu države udeleženke izražajo prepričanje, da je treba »sodelovanje uresničevati ob popolnem spoštovanju načel, veljavnih za odnose med državami udeleženkami, zapisanih v ustreznem dokumentu«. Razprava je pokazala, da je bila ta klavzula med najtežjimi v tretjem komiteju.

To preprosto besedilo, ki vsebuje bistvena pravila sodelovanja na področju stikov med ljudmi, informacij, kulture in izobraževanja, ne izdaja svojega viharnega izvora.

Ni namen tega članka pisati zgodovino besedil tretje košare, namen je predvsem nakazati možnosti, ki jih sklepi dajejo za sodelovanje na področjih kulture in izobraževanja. Vendar nam bo kratek pregled zgodovine preambule pomagal k razumevanju marsičesa, kar se dogaja danes.

Preambula k besedilom tretje košare je bila eno najbolj občutljivih vprašanj konference zaradi nasprotujočih si pogledov držav članic NATO in držav članic varšavske pogodbe na pomen tretje košare za evropsko sodelovanje in varnost. Množina in vsebina predlogov vsake od teh dveh strani osvetlujeta njun pristop k temu problemu. Predlogi Poljske in Bolgarije, ki sta jih predložili v imenu držav Varšavske pogodbe, so bili kratki in so v zelo splošni obliki podčrtali pripravljenost povečati sodelovanje. Predlogi držav članic NATO in deveterice Evropske gospodarske skupnosti pa so bili številni in nekateri so po vsebini spominjali na hladno vojno. Zahod je predložil okrog 40 predlogov deklaracij, resolucij in sklepov.

V začetku druge faze konference jeseni 1973 so predstavniki držav udeleženk tri mesece razpravljali o tem, ali naj bo preambula ali naj je ne bo. Najprej je Zahod odklonil sodelovanje pri izdelavi preambule. Rekli so, da hočejo najprej videti operativno besedilo in da ne bodo podpisovali čeka, preden niso prepričani, da je pokrit. Vzhod pa je v nasprotju s tem hotel čimprej formulirati preambulo in tako postaviti okvir za določila.

Dne 6. februarja 1974 je prišlo do sporazuma, naj se začneta istočasno oblikovati besedilo preambule in besedilo operativnih določil. Predstavniki obeh blokov so prišli na dan z ekstremnimi predlogi in uspeli drug drugega prepričati o nesprejemljivosti predlogov nasprotne strani šele po dolgi razpravi. Obstajala je resnična nevarnost, da se bo konferenca izrodila v ideološko konfrontacijo. Medtem so bila pogajanja v podkomitejih na mrtvi točki. Sporazumeli so se komaj za kako določilo.

V teku pogajanj za preambulo so države varšavske pogodbe ponavljale, da se po njihovem mnenju mora skupaj z razvojem popuščanja napetosti širiti sodelovanje na področjih informacij, kulture in izobraževanja, upoštevajoč to, da se sodelovanje razvija med dvema sistemoma. Pravila sodelovanja morajo upoštevati obstoj dveh sistemov. Ker je področje sodelovanja hkrati tudi področje ideologije,¹ je važno, da se v samem začetku zedinimo, na kakšni osnovi je mogoče sodelovati »ne glede na politične in družbene sisteme«. Nekega delegata vzhodnih držav je bilo mogoče razumeti tako, da je stopnja sodelovanja naravno večja med državami istega političnega sistema. Sodelovanje naj bi se razvijalo točno po načrtu v okviru državnih pogodb in samo med državnimi institucijami.

V želji, da dobijo kompenzacijo za priznavanje nedotakljivosti meja, so predstavniki držav NATO in deveterice Evropske gospodarske skupnosti insistirali na svobodnem kroženju idej, ljudi in predmetov brez omejitve in pregrad. Svobodno kroženje so povzdignili na raven nedotakljivega načela. Popuščanje napetosti mora biti tudi za ljudi, za široke ljudske množice nekaj otopljivega. Posamezniki naj bodo nosilci sodelovanja. Po tolmačenju teh predstavnikov so države pomembne, toda prav tako so pomembni ljudje. Svoboden pretok informacij in svobodno kroženje ljudi, idej in predmetov so bili zanje eno osnovnih vprašanj konference. Ne bi smeli oklevati pri odstranjevanju vsega, kar človeka ovira, da se svobodno druži.

Najbolj kontroverzna je bila vsebina četrte klavzule preambule. Vsi udeleženci razen držav varšavske pogodbe so bili mnenja, da je sklicevanje na Deklaracijo o načelih, veljavnih za odnose med državami udeleženkami, v celoti, najmočnejše in edino možno. Vzhod je zahteval, kakor že v pripravljalni fazi konference pomladi 1973, naj se četrta klavzula najprej sklicuje na spoštovanje deklaracije kot celote in poleg tega še posebej poudari spoštovanje načel suverene enakosti in nevmešavanja v notranje zadeve. Kasneje je Vzhod razširil svoj predlog z »medsebojnim spoštovanjem zakonov in predpisov«. Države članice NATO so odgovarjale, da je konferenca medvladna, da so države udeleženke zavezane spoštovati suverenost sleherne druge države, spoštovanje zakonov in predpisov pa je stvar posameznikov. Razprava o četrtem paragrafu je trajala štiri tedne.

Naslednji najtrši oreh je bila odločitev, kam vključiti frazo »ne glede na politične, gospodarske in družbene sisteme«, ki jo sedaj najdemo v tretjem paragrafu. V »Deklaraciji o načelih mednarodnega prava glede na prijateljske odnose in sodelovanje med državami v skladu z Usta-

¹ Prav ta področja so namreč hkrati prostor za koristno sodelovanje in prizorišče ideološkega boja, ki ohranja vso svojo ostrino tudi v pogojih slabitve mednarodne napetosti. K. Lavrov v članku: »Vseevropska konferenca: Pomembne naloge druge faze«, Meždunarodna žizn, str. 26, april 1974.

novno listino ZN« najdemo to frazo v načelu o sodelovanju. V tem tiči vsa filozofija koeksistence: zaradi rastoče medsebojne odvisnosti v svetu je sodelovanje objektivna nujnost mednarodne kupnosti ne glede na politični, gospodarski ali družbeni sistem.

V holandskem predlogu je bila ta fraza povezana s svobodnejšim gibanjem oseb in širšimi stiki med njimi, kar je dajalo frazi napadalen prizvok in je bil predlog zato nesprejemljiv. Prvotni bolgarski predlog za preambulo je vezal frazo z razširjanjem sodelovanja. V kasnejši verziji pa so frazo prenesli v prvi paragraf med cilje, kar je zoževalo pomen.

Pogajanja so zašla v slepo ulico in junija sta oba bloka sprejela posredništvo nevtralnih in neuvrščenih držav, vključno z Jugoslavijo. Te države so pripravile nov načrt za četrti paragraf za preambulo, sledeč mandatu v modri knjigi. Ena bistvenih prvin sporazuma je bila, da se bo četrti paragraf skliceval samo na spoštovanje deklaracije o načelih, veljavnih za odnose med državami udeleženkami, da pa bo sama deklaracija vključila v prvo načelo o suvereni enakosti besede »kakor tudi pravico, da sama odloča o svojih zakonih in predpisih«. Kot protiutež temu besedilu bo v deseto načelo deklaracije o »Izpolnjevanju v dobri veri obveznosti po mednarodnem pravu« vključen pasus »bodo ravnale v skladu s svojimi pravnimi obveznostmi po mednarodnem pravu«.

Nevtralne in neuvrščene države so uporabile ves mesec za usklajevanje stališč med seboj kot tudi za usklajevanje teh stališč s stališči predstavnikov obeh blokov. Tretji komite je potrdil predlog 26. julija 1974, dan pred tem, ko je konferenca prenehala z delom zaradi poletnih počitnic. Pot je bila zopet odprta za pogajanja o operativnih določilih, o katerih so se sporazumevali jeseni 1974 in pomladi 1975.

Pogajanja o preambuli k dokumentom tretjega komiteja so pokazala vse važnejšo vlogo nevtralnih in neuvrščenih držav. Tem državam ni šlo samo za to, da uresničijo svoje lastne posebne interese, temveč so tudi hotele utreti pot takemu pojmovanju sodelovanja na teh področjih, ki bi Evropi sčasoma omogočilo, da premaga razdelitev na dva bloka in se loti drugih nujnih problemov.

* * *

Po mnenju jugoslovanske delegacije je eden glavnih razlogov za dejavnost tretjega komiteja želja premagati ovire, ki jih je ustvarila hladna vojna na področju kulturnih odnosov, informacij in stikov med ljudmi, in najti izhod iz položaja, v katerem so le-ti postali šahovska figura v politični igri, stiki med ljudmi pa njena žrtev. Treba je ustvariti vzdušje, v katerem bi se kulturni odnosi mogli postopoma izmotati iz politične mreže, v katero so ujeti, in v katerem bi države udeleženske lahko meritorno obravnavale probleme kulture in kulturnih odnosov.

Jugoslovansko delegacijo je vodilo pojmovanje, da spremembe politike v kulturnih odnosih ni mogoče vsiliti od zunaj, da je lahko samo

posledica popuščanja napetosti in notranje volje po sodelovanju. Za spremembo politike je potreben čas.

Toda odpravljanje posledic hladne vojne na področju kulture in stikov med ljudmi ni bil edini problem pred konferenco. Po mnenju jugoslovanske delegacije so bili še drugi težki problemi, kajti Evropa ni samo sestavljena iz držav, ki so različne po velikosti, po gospodarskih in družbenih sistemih, z različnimi pozitivnimi in negativnimi zgodovinskimi izkušnjami, temveč tudi iz narodov na različnih stopnjah gospodarskega in družbenega razvoja. Začrtati napotilo za politiko kulturnih odnosov, informacij in stikov med ljudmi za tak kontinent je zapletena naloga. Države udeleženke naj bi v medsebojnih odnosih spoštovale načelo, da ima vsaka kultura svoje dostojanstvo in vrednost in da jo je zato treba spoštovati in ohranjevati. Zastavile naj bi tako politiko na področju znanosti, ki bo vodila k stalnemu večanju znanstvenega potenciala posameznih držav in Evrope kot celote. Na področju informacij naj bi podpirale politiko, ki bo omogočila vsaki državi, da uresničuje svojo pravico do enakopravne udeležbe v evropski izmenjavi informacij.

Delegacijo je pri zavzemanju takega stališča vodilo dejstvo, da je Jugoslavija odprta družba. Njeni državljani lahko svobodno zapuščajo državo in se po svoji volji vračajo. Lahko svobodno uvažajo knjige in časopise iz inozemstva, gledajo televizijske programe sosednih držav in tako svobodno primerjajo in si oblikujejo svoje mnenje. Jugoslovanska delegacija je tudi mnenja, da je kulturno politiko treba soditi po stopnji odprtosti za kulturne vrednote drugih narodov, tako evropskih kakor neevropskih.

Toda ni slučaj, da lahko v dokumentih Združenih narodov najdemo dve vrsti pravic drugo poleg druge, namreč pravico posameznika in pravico skupnosti, kateri pripada. Posamezniki sestavljajo narode in države. Pravice, vključno s pravico do kulture, izobraževanja in informacije, posamezniki uresničujejo v teh strukturah. Odvisno je od gospodarskega in družbenega razvoja in ne samo od sistema, katere pravice lahko posameznik uživa. Večja politična, gospodarska in družbena enakost držav je tudi pot k uresničevanju človekove pravice do kulture. Pomanjkanje materialnih sredstev je omejujoč dejavnik. Kljub temu, da ni nobene pravne ovire, v Jugoslaviji ni vedno lahko najti sredstev za prevajanje drage knjige, za nakup dragega tujega filma ali televizijskega programa. Tuji orkestri so dobrodošli, toda plačamo jih z odrekanjem drugim stvarjem. Lahko je za bogate dežele odpreti vrata, vendar je tok informacij bil pretežno od bogatih k manjšim in siromašnejšim narodom, bil je pretežno enosmeren tok. Zato manjši narodi insistirajo na dvosmernem pretoku informacij in kulturnega sodelovanja, katerega bistvo je enakopravna udeležba v mednarodni kulturni izmenjavi.

Jugoslovanska delegacija je tudi izrazila mišljenje, naj besedila o evropskem kulturnem sodelovanju tudi definirajo odnos držav udeleženk do dežel v razvoju na tem področju.

— Načela sodelovanja —

Preambularno besedilo v tem poglavju je dvakrat tako dolgo kot preambula v celotno tretje poglavje. Dne 5. julija 1973 je francoska delegacija v Helsinkih predložila »Elemente za načrt deklaracije«, v katerih se je sklicevala na obstoječe mednarodne sporazume o kulturnem sodelovanju. Predložila je, naj jih države udeleženke prilagodijo evropski realnosti in ciljem ter napravijo načrt deklaracije. Predlog je ponovila v novi verziji 30. maja 1974 pod naslovom »Načrt deklaracije o izmenjavi in sodelovanju na področju kulture v Evropi«. Francoski predlog ni bil sprejet in namesto njega imamo naslednje preambularno besedilo.

V prvem paragrafu države udeleženke ponavljajo svoje mnenje, da sodelovanje na področju kulture prispeva k boljšemu razumevanju med ljudmi in narodi.

V drugem paragrafu potrjujejo na preambularen način »multilateralno že izoblikovane sklepe na tem področju, zlasti na Meddržavni konferenci o kulturni politiki v Evropi, ki jo je organiziral Unesco junija 1972 v Helsinkih«.²

V tretjem paragrafu države udeleženke izražajo željo, da bodo nadaljevale s prizadevanji za napredek na tem področju, in v četrtem svojo voljo, da bistveno razširijo menjavo na tem področju.

Peti paragraf, ki je deloma zasnovan na jugoslovanskem predlogu³ v tretjem komiteju, izraža prepričanje držav udeleženk, da bo »takšen razvoj medsebojnih odnosov pomagal obogatiti sleherno kulturo ob spoštovanju posebnosti vsake od njih kot tudi krepiti zavest o njihovih skupnih vrednotah, hkrati pa bodo še naprej razvijale kulturno sodelovanje z drugimi državami sveta«. Tega créda so se nekateri podpisniki v svojem tisku kmalu začeli delno odrekati.

Države udeleženke so nadalje izjavile, da si skupaj zastavljajo naslednje cilje:

- a) razvijati medsebojno izmenjavo informacij, da bi se bolje seznanile s kulturnimi dosežki vsake od njih;
- b) izboljšati materialne možnosti za izmenjavo in širjenje kulturnih dobrin;
- c) olajšati vsem dostop do kulturnih dosežkov vsake od njih;
- d) razvijati stike in sodelovanje med ljudmi, ki delujejo na področju kulture;
- e) iskati nova področja in oblike kulturnega sodelovanja.

S temi cilji se ukvarjajo posebni oddelki tega podpoglavja.

Države udeleženke tudi izražajo mnenje, da je za doseg te ciljev potrebno dolgoročno delovanje.

² V nadaljnjem besedilu EURO CULT.

³ CSCE/II/C.3/103

Če sedaj poskusimo oceniti razmerje med tem preambularnim besedilom in drugimi mednarodnimi sporazumi, naj se najprej ustavimo pri drugem paragrafu, ki potrjuje »multilateralno že izoblikovane sklepe na tem področju«. Ali to pomeni, da Sklepna listina Konference o evropski varnosti in sodelovanju med drugim potrjuje Deklaracijo o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja, ki jo je sprejela XIV. generalna konferenca Unesca leta 1966?

Preambularno besedilo posebej potrjuje na konferenci EUROCULT izoblikovane sklepe, ki so se obširno ukvarjali s problemi kulture znotraj evropskih držav in kulturnim sodelovanjem med njimi. So pa tudi priporočali evropskim državam, naj olajšajo kulturne odnose med evropskimi državami in deželami v razvoju in naj jim nudijo potrebno pomoč.⁴ Med pogajanjmi o operativnih določilih v desetem podkomiteju ni bilo mogoče doseči soglasja⁵ za razpravo o kulturnih odnosih z deželami v razvoju, češ da je sodelovanje s temi državami predmet razprave v drugi košari. Na kraju pa se je deseti podkomite strinjal s formulacijo, da bodo države udeleženke še naprej razvijale kulturno sodelovanje z drugimi državami sveta (na koncu petega paragrafa v preambularnem besedilu). Peti paragraf preambularnega besedila je treba interpretirati v kontekstu devetega načela Sklepne listine Konference o evropski varnosti in sodelovanju in omenjenega priporočila EUROCULTA. Tako je po našem mnenju razvoj kulturnega sodelovanja z državami v razvoju in pomoč eden od vidikov kulturnega sodelovanja, ki jih priporoča Sklepna listina.

V preambuli Deklaracije Sklepne listine Konference o evropski varnosti in sodelovanju je rečeno, da so njena načela v soglasju z Ustanovno listino Združenih narodov. Človek bi pričakoval, da se bo preambularno besedilo izrecno sklicevalo na Deklaracijo o načelih kulturnega sodelovanja. Temu pa ni tako.

Kakšno je preambularno besedilo v primerjavi z Deklaracijo o načelih kulturnega sodelovanja, ki je bila za časa Konference o evropski varnosti in sodelovanju najbolj širok mednarodni sporazum o kulturnem sodelovanju? Deklaracija je mnogo bolj vse obsegajoč dokument, toda v obeh besedilih najdemo v osnovi isto pojmovanje ciljev in načel mednarodnega kulturnega sodelovanja.

Namen kulturnega sodelovanja je prizadevati si za uresničitev ciljev miru in boljšega razumevanja med ljudmi, narodi in državami. To misel najdemo v različnih formulacijah v čl. 4,2 Deklaracije o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja, v devetem načelu Deklaracije Sklepne listine o evropski varnosti in sodelovanju, v preambuli k tretjemu poglavju o »Sodelovanju na humanitarnih in drugih področjih« in v preambularnem besedilu.

⁴ EUROCULT, priporočilo št. 21.

⁵ Prav tako tudi ne v devetem in enajstem podkomiteju.

Sodelovanje bo služilo temu cilju, če bo v skladu z določbami v Deklaraciji o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja. V čl. I, 1, 2, 3, ta Deklaracija izjavlja, da je treba spoštovati in ohranjovati dostojanstvo in vrednost vsake kulture, da je pravica in dolžnost vsakega naroda razvijati svojo kulturo in da so z bogato raznolikostjo in različnostjo in z medsebojnimi vplivi, ki jih imajo druga na drugo, vse kulture del skupne dediščine človeštva. Naše preambularno besedilo nikjer ne določi tako podrobno načel sodelovanja.

Preambularno besedilo je krajše. Na konferenci o evropski varnosti in sodelovanju so razpravljali predvsem o kulturnih odnosih med obema blokoma in v manjši meri o prispevku posameznih kultur h kulturnemu sodelovanju. Nekatere države udeleženke, predvsem zahodne, so bile alergične na sam pojem različnosti in so kanadski predlog na to temo zreducirale na »pospeševanje izmenjave znanja na področju kulturne različnosti«. Kljub temu so ta načela našla pot v preambularno besedilo, ki govori o »boljšem razumevanju med ljudmi, *narodi* in državami«. Kultura je del identitete *naroda*. Medtem ko Deklaracija o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja govori o »skupni dediščini vsega človeštva«, preambularno besedilo govori o »zavesti o njihovih skupnih vrednotah«, kar pokriva dediščino. Ta načela so tudi raztresena po operativnih določilih. Tako npr. se končuje predzadnji paragraf v sekciji »Izmenjava in širjenje«, ki ga je prvotno predložila Demokratična republika Nemčija, z »zavedajoč se veljave in vrednosti sleherne kulture«.

Po Deklaraciji o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja (Čl. IV, 4) je »cilj mednarodnega kulturnega sodelovanja omogočiti vsakomur, da ima *dostop* do znanja, da uživa umetnost in literaturo vseh narodov, da je deležen napredka znanosti po vsem svetu, in koristi, ki iz tega izvirajo, in da prispeva k obogatitvi kulturnega življenja«.

Pet mesecev je trajalo, da je konferenca formulirala svojo varianto gornjega pasusa. Oba dokumenta se strinjata s tem, da naj bodo kulturni dosežki dostopni. Zahod je bil mnenja, da je to mogoče doseči s svobodnim kroženjem oseb, idej in predmetov preko meja. Po mnenju Vzhoda pa je pravica in dolžnost držav udeleženk, da zagotovijo dostop vsem do kulturnih dosežkov drugih narodov s pomočjo notranjih zakonov in predpisov. Po petmesečnih pogajanjih so našli kompromisno formulo. Države udeleženke izražajo namero, da bodo »pospeševale popolnejši vzajemni dostop do vseh dosežkov z raznih področij kulture v njihovih državah«. V primerjavi z Deklaracijo o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja ima preambularno besedilo dve omejitvi, »popolnejši« in »vzajemni«. Prvi pomeni »popolnejši« v primeri s tem, kar imamo danes, toda ne neomejen. Beseda »vzajemni« omejuje dostop na ta način, da ga pogojuje s tem, kar je pripravljena storiti druga stran.

Jugoslovanska delegacija je pozdravila kompromis in pri tem opozorila na težave, zvezane z mednarodnim vidikom dostopa. Med državami obstajajo razlike v pojmovanju kulturne politike in njenem uresničevanju

kot tudi razlike v gospodarskem in ustavnem položaju držav udeleženk. Zaradi tega je danes nemogoče določiti model kulturne politike, ki bi imel mednarodno veljavo. Zato pa je važno, da je bil dosežen sporazum o enem izmed ciljev kot tudi o številnih konkretnih določilih, kako povečati naše znanje o kulturah drug drugega, kako razširiti kulturno izmenjavo in tako bolj na široko odpreti vrata za vzajemne kulturne vplive.

Misel, da je »kulturno sodelovanje treba razvijati v vzajemno dobrobit vseh sodelujočih narodov in da je treba iz tega izvirajočo izmenjavo razvijati v duhu široke recipročnosti« (čl. VIII Deklaracije o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja) najdemo v preambularnem besedilu in v mnogih določilih. Lahko rečemo, da je bila misel o recipročnosti neprestano na umu predstavnikov manjših držav udeleženk in držav varšavske pogodbe.

Misel, da morajo države »prizadevajoč si, da bi razvijale mednarodno sodelovanje, spoštovati suvereno enakost držav in se vzdrževati vmešavanja v zadeve, ki po svojem bistvu spadajo pod lastno jurisdikcijo vsake države« (čl. XI, 1 Deklaracije o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja), je vsebovana v četrtem paragrafu preambule k tretjemu poglavju Sklepne listine Konference o evropski varnosti in sodelovanju. Potanko sem popisala pogajanja o četrtem paragrafu preambule.

V svojem drugem delu čl. XI pravi, da je »načela te deklaracije treba uresničevati z dolžnim spoštovanjem za človekove pravice in osnovne svoboščine«.

Ves člen XI Deklaracije o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja je državam udeleženkam priklical v spomin Rene Maheu, takratni generalni direktor Unesca, ko je 4. februarja 1974 govoril na skupnem sestanku petega, desetega in enajstega podkomiteja Konference o evropski varnosti in sodelovanju. Po mnenju Maheuja daje XI člen zelo jasno definicijo osnove za vsako medvladno kulturno sodelovanje. Če hočemo napredovati v smeri miru, ne bomo koristili dobremu namenu, če bomo eno teh zahtev postavljali proti drugi. Nasprotno, treba jih je uskladiti, in to je mogoče samo, če vsaka od obeh strani popusti. Maheu se je potegoval za določeno zrahljanje notranjih zakonov in tedaj veljavne prakse in za večje spoštovanje človekovih pravic. Svaril je, da plemenite stvari človekovih pravic ne smemo izkoriščati v namene meddržavne politike.⁶ Če danes poslušamo polemiko, ki se nadaljuje med obema blokoma o tem predmetu, imamo vtis, da Maheujevega svarila ne poslušata zadosti.

Če na koncu še primerjamo preambularno besedilo in Deklaracijo o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja glede nosilcev kulturnega sodelovanja, bomo videli, da Deklaracija o načelih mednarodnega kulturnega sodelovanja omenja vlade, oblasti, organizacije, društva in za

⁶ V svojem članku »Sklepna listina Konference o evropski varnosti in sodelovanju ter Združeni narodi« Victor Yves Ghebaldi piše: »Zahodnjakov ta nevtralistična izpoved ni navdušila«. *Annuaire français du droit international*, 1976, s. 122.

kulturno dejavnost odgovorne institucije. Preambularno besedilo pa dopušča tudi pozitivno vlogo posameznikov, kar je znamenje, da tudi posameznik postaja vse važnejši subjekt v mednarodnih odnosih.

Če nato primerjamo preambularno besedilo s predlogom, ki ga je predložila francoska delegacija 30. maja 1974 pod naslovom »Projekt deklaracije o izmenjavi in sodelovanju na področju kulture v Evropi«, bomo videli, da tipična zahodna misel iz tega projekta »odločeni v tem duhu, da bistveno povečajo svojo kulturno izmenjavo, posebno z lajšanjem svobodnega gibanja oseb in del«, ni bila sprejeta v končno verzijo. Le-ta tudi ni vključila iz francoskega predloga »prepričani, da bodo taka izmenjava in sodelovanje v polnem smislu izvabili in okrepili v Evropi zavest o skupni kulturni osebnosti s širokim pogledom na svet«! Večina udeleženk je bila mnenja, da je misel o skupni evropski kulturni osebnosti zastarela, da ne govorimo o težavah, na katere bi naletele, če bi hotele razvijati tako osebnost na kontinentu, kjer imata dva bloka različna mnenja o tem, kaj je možna skupna kultura.

Lahko zaključimo s tem, da preambularno besedilo vsebuje glavna načela o mednarodnem kulturnem sodelovanju, sprejeta v drugih mednarodnih dokumentih. Bilo bi pa še boljše, če ne bi bilo sestavljeno v naglici, tik pred zaključkom druge faze.

Operativna določila

Preambularnemu besedilu k podpoglavju o sodelovanju in izmenjavi na področju kulture slede oddelki: razširitev odnosov, medsebojno spoznavanje, izmenjava in širjenje, dostop, stiki in sodelovanje, področja in oblike sodelovanja, narodne manjšine ali regionalne kulture.

Oddelek o razširitvi odnosov obravnava razširitev in izboljšanje sodelovanja na raznih ravneh in odnose med pristojnimi državnimi ustanovami in nevladnimi organizacijami na področju kulture, kakor tudi med ljudmi, ki delujejo na kulturnem področju ob upoštevanju sporazumov na bilateralni in multilateralni podlagi.

Ta določila so pomemben kompromis med državami varšavske pogodbe, ki so, kakor smo že omenili, vztrajale pri izključnem sodelovanju med pristojnimi državnimi institucijami, in članicami NATO, ki so poudarjale predvsem pomembnost povezave med ljudmi. Formulacije v tem oddelku upoštevajo različnost evropskih političnih sistemov in dejstvo, naj bi »iz sklepa listine« v smislu preambularnega besedila stiki prispevali k boljšemu razumevanju »med ljudmi in med narodi«. S pomočjo klavzul »kjer je ustrezno« ali »kjer je potrebno« pa lahko vsaka država, ki to želi, zahteva, da se razširitev stikov izvaja samo na podlagi posebnih sporazumov in dogovorov.

Notranjemu ustroju Jugoslavije ustreza direktno občenje in sodelovanje pristojnih institucij in oseb, ki delujejo na kulturnem področju. Zavedamo pa se, da bo izvajanje nekaterih določil Sklepne listine zahtevalo

pomoč držav udeleženk, ki so se obvezale, da bodo pospeševale njihovo izvajanje.

Lahko bodo nastopile težave, izvirajoče iz različnih družbenih in gospodarskih sistemov. V državah Varšavske pogodbe so vsa področja odnosov s tujino izključna odgovornost države. V večini drugih evropskih držav država ni direktno odgovorna za vsa področja kulturnih odnosov z drugimi državami. Zaradi tega na helsinški konferenci te države niso hotele sprejeti nase iste stopnje odgovornosti za izvajanje sklepov kot države varšavske pogodbe. Zato v tekstu mrgoli besed kakor »pospeševati«, »spodbujati« (najčesče uporabljena), »podpirati z ustreznimi sredstvi« itd. To je bilo in bo vzrok za trenja in spore na konferenci in v bodočnosti. Bo tudi način, kako se bodo tisti, ki tako želijo, izvajanju nekaterih določil izognili.

Ostala določila pokrivajo vsa možna področja kulturnih odnosov. Namen mnogih določil je spodbujati obsežnejše širjenje knjig in izmenjavo knjig. Mnoga določila se tičejo prevajanja: države udeleženeke naj bi pospeševale prevajanje del, predvsem iz manj razširjenih jezikov. Te sklepe so enodušno podpirale manjše evropske države, ne glede na svoj geografski in politični položaj na kontinentu. V besedilu so določila za učinkovitejše izvajanje mednarodnih sporazumov in konvencij o copyrightu in o kroženju kulturnega blaga, določila o filmu, radiu, televiziji, ki priporočajo širšo uporabo sredstev za množično obveščanje z namenom izboljšati vzajemno spoznavanje kulturnega življenja vsake države udeleženke, določila, ki spodbujajo stike med ustvarjalnimi in reproduktivnimi umetniki in umetniškimi ansambli, določila o skupnih projektih in skupnih študijah. V besedilu je tudi določilo, ki ga je prvotno predlagala Jugoslavija, v katerem države udeleženeke izražajo namero, da si bodo prizadevale za razvoj potrebnih pogojev, da bi zdovski delavci in njihove družine ohranili vezi s svojo nacionalno kulturo, pa tudi, da bi se prilagodili svojemu novemu kulturnemu okolju. To določilo je treba obravnavati skupaj z določili o »Ekonomskih in socialnih vidikih migracije delavcev« v drugi košari. Nizka stopnja obveze, ki jo prevzemajo države udeleženeke, ni v sorazmerju s kulturnimi problemi milijonov delavcev migrantov v Evropi. Lahko rečemo, da so zahodnoevropske države, v katerih zdomci večinoma prebivajo, delajo in prispevajo k nacionalnemu dohodku izrazile mnogo manjšo skrb za probleme migrantov iz južne Evrope kot za probleme družin, ki so jih ločile meje med Vzhodom in Zahodom.

Na koncu tega oddelka je tudi določilo o narodnih manjšinah. »Države udeleženeke, ki priznavajo, da narodne manjšine ali regionalne kulture lahko prispevajo k sodelovanju med njimi na raznih področjih kulture, nameravajo olajšati njihov prispevek ob upoštevanju legitimnih interesov njihovih članov...«

Pogajanja za to določilo in za določilo na koncu poglavja o »Sodelovanju in izmenjavi v izobraževanju« so bila izjemno trda in dolga. Za-

čela so se v pripravljalni fazi helsinške konference in modra knjiga že vsebuje mandat zanju. Prvotni jugoslovanski predlog se je nanašal samo na narodne manjšine, tj. na prebivalstvo, ki je etnično različno od večinskega prebivalstva neke države, toda identično s prebivalstvom sosedne države. Ta sklep je treba brati skupaj s sedmim načelom deklaracije o načelih, veljavnih za odnose med državami udeleženkami. Izvira iz zamisli, da s popuščanjem napetosti meje ne bi smele ločevati državljanov dveh sosednih držav. Narodne manjšine, ki govorijo isti jezik in pripadajo isti kulturi kot prebivalstvo z druge strani meje, lahko igrajo pomembno vlogo v zbližanju. Narodne manjšine pa bodo lahko prispevale k sodelovanju samo, če bodo spoštovali njihove interese, tj. njihove pravice do kulture in do jezika.

»Regionalne kulture« so dodali prvotnemu jugoslovanskemu predlogu o vlogi narodnih manjšin še v pripravljalni fazi helsinške konference in jih najdemo že v modri knjigi. Jugoslovanska delegacija je pristala, da jih dodajo prvotnemu besedilu, da bi dosegla kompromis. Po našem mnenju pa regionalnih kultur ni, so samo kulture, pa če so še tako majhne ali hudo zatirane od vladajoče kulture.

Sodelovanje in izmenjava na področju izobraževanja

To poglavje ima tudi svoje preambularno besedilo. V prvem paragrafu države udeleženke trdijo, da se zavedajo, da razvoj odnosov mednarodnega značaja na področju izobraževanja prispeva k boljšemu medsebojnemu razumevanju. V drugem paragrafu izražajo pripravljenost olajšati nadaljnji razvoj izmenjave znanja in izkušenj pa tudi stikov, in v tretjem želijo okrepiti povezave med izobraževalnimi ustanovami. V četrtem paragrafu pa izražajo prepričanje, da mora napredek na teh področjih spremljati in podpirati širše znanje tujih jezikov.

Preambularnemu besedilu sledi pet oddekov: razširitev odnosov, dostop in izmenjava, znanost, tuji jeziki in civilizacije, učne metode in narodne manjšine. V oddelku o razširitvi odnosov države udeleženke izražajo namero, da razširijo in izboljšajo sodelovanje in povezave na raznih ravneh na področju izobraževanja in znanosti.

Tu so upoštevani isti elementi kot v ustreznem oddelku v poglavju »Sodelovanje in izmenjava na področju kulture«. Kompromis je bil dosežen na isti način. Pogajanja so bila prav tako težka in dolgotrajna.

V oddelku »Dostop in izmenjava« države udeleženke izražajo namero olajšati pod vzajemno sprejemljivimi pogoji dostop študentom, učiteljem in znanstvenikom iz držav udeleženk do izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih ustanov. Povečale bodo izmenjavo informacij, olajševale potovanja znanstvenikov, učiteljev in študentov, spodbujale podeljevanje štipendij in pospeševale učinkovito izvajanje dogovorov.

Na koncu tega oddelka sta dva paragrafa, ki se nanašata na enakovrednost akademskih stopenj in diplom, ki ju je treba proučevati skupaj

z oddelkom o »Ekonomskih in družbenih vidikih delavcev migrantov« v drugi košari.

V prvem od teh dveh paragrafov države udeleženke izražajo namero, da bodo spodbujale natančno oceno vprašanj primerljivosti in enakovrednosti akademskih stopenj in diplom in, kjer je mogoče, dosegle medsebojno priznavanje akademskih stopenj in diplom bodisi na podlagi državnih sporazumov ali pa neposrednih dogovorov med univerzami.

Kar se tiče vsebine je določilo korak nazaj od priporočila št. II/11 o primerljivosti študij in mednarodnem priznanju akademskih stopenj in diplom, ki ga je sprejela druga Unescova konferenca prosvetnih ministrov evropskih držav v Bukarešti od 26. novembra do 3. decembra 1973. Konferenca je namreč pozvala generalnega direktorja, naj predlaga ukrepe, ki so potrebni za pripravo regionalne konvencije o enakovrednosti univerzitetnih diplom in stopenj. Poleg tega so s tem zvezani problemi znani, saj že leta in leta v mednarodnih vladnih in nevladnih organizacijah študirajo, kako ocenjevati vprašanja primerljivosti in enakovrednosti.

Jugoslavija je bila mnenja, da bi bilo potrebno napraviti pogumnejši korak v smeri evropske konvencije, da bi tako omogočili večjo mobilnost oseb z akademskimi in drugimi diplomami. Upamo, da bo sklep spodbodel vsaj vlade k sklepanju sporazumov in univerze k direktnim aranžmajem.⁷

Drugo določilo priporoča pristojnim mednarodnim organizacijam, naj intenzivirajo svoje napore za iskanje rešitev.

Naslednji, dolgi oddelek o »Znanosti« je treba proučevati skupaj z oddelkom o »Znanosti in tehnologiji« v drugi košari. V njem države udeleženke izražajo namero povečati izmenjavo vzorcev in drugega znanstvenega gradiva. Države udeleženke bodo olajševale širjenje zvez in neposrednih stikov med univerzami, znanstvenimi institucijami in združenji, spodbujale ustanavljanje skupnih ekip znanstvenikov za izvajanje raziskovalnih projektov v okviru dogovorov med znanstvenimi zavodi več držav in organizacijo skupnih programov, ki bi jih izvajale države udeleženke. Obstoji tudi namera pripraviti znanstveni forum.

Še vedno se spominjam dolge in precej zabavne diskusije o izmenjavi znanstvenih vzorcev, v kateri so pristaši svobodnega kroženja vztrajali pri svobodnem kroženju znanstvenih vzorcev in so se umaknili šele, ko je bila večina prepričana, da nekateri znanstveni vzorci potrebujejo posebno zaščito in da bi bilo za okolico nevarno, če bi svobodno krožili.

Med pogajanjem so mi bile na umu stotine mladih znanstvenikov iz manj razvitih držav Evrope, ki gredo v inozemstvo na specializacijo in ob vrnitvi domov odkrijejo, da njihova domovina nima sredstev za razvoj njihovega znanstvenega področja in nimajo akademskih stikov, ki so

⁷ Na seminarju evropskih rektorjev v Trstu od 26. do 27. maja 1976 so udeleženci svetovali vladam, naj pospešijo mobilnost s priznavanjem študijske dobe, akademskih stopenj in strokovnih kvalifikacij, pridobljenih v tujini, s konvertibilnostjo štipendij in z uradnim priznavanjem enakovrednosti študija.

pogoj za napredovanje. Zopet odrinejo na tuje ali pa doma zapravljajo pridobljeno znanje in spretnost. Potrebne bi bile posebne oblike sodelovanja, kakor npr. mednarodne ekipe znanstvenikov za izvajanje raziskovalnih projektov in skupno študiranje problemov. Mreža znanstvenikov, ki po vsej Evropi študirajo iste ali podobne probleme, bi lahko okrepila znanstveni potencial posameznih držav in Evrope kot celote.⁸

Več držav udeleženk je predložilo besedila, ki jih je bilo mogoče združiti v določilo o skupnih ekipah znanstvenikov in o skupnih programih.

V oddelku o »Tujih jezikih in civilizacijah«, ki sledi oddelku o znanosti, države udeleženke izražajo namero, da bodo spodbujale proučevanje tujih jezikov in civilizacij,⁹ ki so pomembno sredstvo za širjenje zvez med ljudmi, za boljše spoznavanje s kulturo vsake države, ob ustreznem upoštevanju manj razširjenih in študiranih jezikov. Predvidene so mnoge oblike sodelovanja. Države udeleženke bodo posebno upoštevale sodelovanje strokovnjakov na področju leksikografije za definiranje potrebnih terminoloških ekvivalentov, zlasti v znanstvenih in tehničnih disciplinah. Izvajanje tega sklepa bi bilo lahko važno za manjše evropske narode, ki morajo neprestano razvijati novo terminologijo na področju znanosti in tehničnih disciplin.

Osrednji problem v poganjanjih je bila enakost jezikov, posebno manj razširjenih ali študiranih. Predstavniki manjših evropskih držav so energično podpirali zgoraj citirano formulacijo. Bili so tudi za to, da bi se na višjih šolah organizirali tečajji tujih jezikov in civilizacij, na katerih bi predavali tuji lektorji, zlasti iz evropskih držav z manj razširjenimi ali študiranimi jeziki.

Drugi problem je bil zvezan z vlogo države v izobraževanju, ki je vse obsegajoča na Vzhodu, toda manj poudarjena v večini drugih držav, vključno z Jugoslavijo. Kakšna bi bila vrednost dokumenta, v katerem bi samo Vzhod prevzel bolj ali manj trdne obveze? Države Vzhoda so zato zahtevale varnostne klavzule, kakor so: »kjer je ustrezno«, »kjer je zaželeno«, »če se tako dogovorijo«. Zahod je zahteval svojo standardno formulacijo »v okviru svojih pristojnosti«.

Države udeleženke imajo tudi namero pospeševati izmenjavo izkušenj z »učnimi metodami«, na vseh ravneh izobraževanja, pa tudi izmenjavo učnega gradiva. Predložene so bile mnoge oblike sodelovanja.

⁸ Sodelovanje na področju znanosti, kot ga predvideva Sklepna listina, je bilo predmet razprave na seminarju evropskih rektorjev; ti so menili, da znanstveniki po Helsinkih ne smejo pričakovati burnega razvoja znanosti. Vendar so pozitivno ocenili podporo, ki jo daje Sklepna listina izmenjavi znanstvenih informacij, mobilnosti raziskovalcev in sodelovanju pri raziskovalnem delu med univerzami, čemur v preteklosti niso posvetili dovolj pozornosti. Izrekli so se za skupne ekipe znanstvenikov, ki naj izvajajo raziskovalne projekte v okviru dogovorov med znanstvenimi zavodi več držav. Zahtevali so, naj bi bili rezultati, do katerih bi prišli, dostopni vsem sodelujočim.

⁹ Seminar v Trstu je obravnaval tudi ta razdelek helsinške Sklepne listine. Komisija, ki je o njem razpravljala, je soglasno priporočila razširitev pouka jezikov in diverzifikacijo izbire tujih jezikov. Namen učenja jezikov ni samo v tem, da se jezika naučimo, marveč da dobimo tudi vpogled v drugo kulturo.

V predzadnjem določilu države udeleženke izražajo namero, da bodo pospeševale izmenjavo izkušenj pri vzgoji mladine in odraslih za mednarodno razumevanje, s posebnim poudarkom na tistih problemih človeštva, katerih razrešitev terja skupni prijem in širše mednarodno sodelovanje.

Logično je bilo, da je Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju sprejela tak sklep in to tem bolj, ker čl. 26 Splošne univerzalne deklaracije človekovih pravic, na katero se sklicuje Sklepna listina v sedmem načelu Deklaracije o načelih, veljavnih za odnose med državami udeleženkami, naroča, da mora izobrazba zbuditi razumevanje, strpnost in prijateljstvo med narodi, rasnimi in verskimi skupnostmi in podpirati delo Združenih narodov za ohranitev miru.¹⁰ V razpravi so govorili o velikih problemih miru, o razorožitvi, rasizmu in izkoreninjenju diskriminacije, o ekonomski rasti, dekolonizaciji, nepismenosti, lakoti, populacijskih problemih. Zanimivo je zabeležiti, da je prvotni jugoslovanski predlog vseboval besedo »interpendence-medsebojna odvisnost«, ki za nekatere predstavnike ni bila sprejemljiva.

Tako je prišlo do tega, da je to določilo edino na področju izobraževanja, ki se nanaša na svetovne probleme. Konferenca ni sprejela jugoslovanskega predloga, v katerem naj bi se države udeleženke zavzele, da bodo podpirale dežele v razvoju in jim tako olajševale neodvisen izobraževalni in znanstveni razvoj, čeprav večina evropskih držav v svoji praksi vodi le tako politiko. Formalni razlog je bil, da za to v modri knjigi ni mandata.

Zadnji paragraf v tem oddelku govori o spodbujanju izmenjave učnega gradiva, vštevši šolske učbenike, ob upoštevanju možnosti za širjenje vzajemnega spoznavanja.

Izvajanje sklepov

Države udeleženke

Na kraju države udeleženke izrekajo svoj sklep, da bodo izpopolnjevale določila Sklepne listine. Ne bom obravnavala pravne narave Sklepne listine in razpravljala o stopnji obvezanosti držav udeleženk. S tem se ukvarjajo drugi avtorji.

Imeli smo priliko videti, da Sklepna listina omenja kot izvajalce na področju kulture in izobraževanja državne institucije, nevladne organizacije, znanstvene ustanove, univerze, ljudi, ki se bavijo s kulturnimi dejavnostmi v založništvu, v filmu, na radiu in televiziji, knjižničarje, zdomce, člane narodnih manjšin, prevajalce, pisatelje, študente, učitelje, raziskovalce. Če bodo države udeleženke hotele izvajati določbe, bodo morale iskati podporo in sodelovanje vseh, ki jih našteva Sklepna listina.

¹⁰ Podobno priporočilo je leta 1968 na svojem 31. zasedanju sprejela Mednarodna konferenca za izobraževanje in leta 1975 XVIII. generalna konferenca Unesca.

Čeprav je Unesco univerzalna in ne regionalna organizacija, že vrsto let razvija svoj evropski program. Tako je postal edina mednarodna vladna organizacija, v kateri sodelujejo vse evropske države na enakopravni podlagi. Očitno so države udeleženke na Konferenci o evropski varnosti in sodelovanju obilno izkoristile izkušnje Unesca. Vendar pa se na konferenci dolgo večina sodelujočih držav ni hotela izjasniti o tem, kakšno vlogo naj ima Unesco pri izvajanju določil.

Unesco je omenjen skupno z Ekonomsko komisijo Združenih narodov za Evropo v Sklepni listini kot ena od obstoječih mednarodnih organizacij, v okviru katere bodo države udeleženke multilateralno izpopolnjevale določila Sklepne listine. Unesco je omenjen v zvezi z izobraževalnim in znanstvenim sodelovanjem.

Določila, ki izrecno omenjajo Unesco, naj bi, razumljivo, izvajala ta organizacija. Unesco bi bil tudi najprimernejša organizacija za izvajanje določil, ki predvidevajo »pomoč ustreznih mednarodnih organizacij« (banka za kulturne podatke v Evropi, inventar dokumentarnih filmov kulturne ali znanstvene narave, koledar kulturnih dogodkov, skupne študije itd.).

O izvajanju določil Sklepne listine so na široko razpravljali na 99. zasedanju Izvršnega sveta Unesca v Parizu aprila in maja 1976. Generalna konferenca je na svojem XIX. zasedanju v Nairobiju istega leta sprejela resolucijo, s katero je med drugim priporočila državam članicam evropske regije »naj generalnemu direktorju predložijo sugestije za nove oblike evropskega sodelovanja, ki bi jih vključil v načrt programa in budžeta za 1979—1980, da bi na ta način prispevale k izvajanju določil Sklepne listine helsinške konference«. Ista resolucija je pozvala generalnega direktorja, »naj pripravi poročilo o prispevku Unesca k izvajanju ustreznih določil Sklepne listine helsinške konference, ki bi ga lahko predložil na beograjskem sestanku leta 1977, če ga bodo od njega zahtevali«.

Po Helsinkih

Kakšna sta razpoloženje in praksa glede na sodelovanje na področju kulture in izobraževanja po Helsinkih?

Beograjski sestanek nam bo morda dal natančno sliko unilateralnega in bilateralnega izvajanja določil konference. Več mednarodnih sestankov je razpravljalo o izvajanju določil tretje košare. Dialog med Vzhodom in Zahodom, ki se je začel na konferenci, se nadaljuje preko meja.

Naj za reprezentativen primer citiram dialog med V. I. Popovom,¹¹ namestnikom ministra za kulturo ZSSR, in Wolfgangom Winterjem¹² iz Zvezne republike Nemčije.

¹¹ Resnica o kulturni izmenjavi, Moskva 1976.

¹² Aussenpolitik št. 4, Hamburg, 1976.

V. I. Popov najprej pojasni, da je razvoj kulturnih odnosov z drugimi državami načelo kulturne politike sovjetske države: v procesu izmenjave se določena nacionalna kultura neprestano bogati z resničnimi vrednotami drugih nacionalnih kultur. V. I. Popov podčrtuje važnost izmenjave z resničnimi vrednotami drugih nacionalnih kultur. V svojem članku »Duhovna kultura razvitih družb« K. Dolgov¹³ pojasnjuje, kaj so negativne vrednote: v pogojih buržoaznega kapitalizma je »masovna kultura« najvažnejši instrument manipulacije zavesti, služi za to, da izdeluje stereotipe družbenega obnašanja in mišljenja v službi tistih, ki so na oblasti, da profanira ideale humanizma, družbenega napredka, socializma in da uničuje vero v človeški razum. Njena sredstva so kult nasilja, seks, pornografija, propaganda mitov in iluzij o »ameriškem načinu življenja« itd. . . . Zaradi teh negativnih vrednot v kulturi buržoaznih držav, ki so partner ZSSR v kulturni izmenjavi, V. I. Popov ponavlja, kar so predstavniki ZSSR govorili na helsinški konferenci: »Kadar razvijamo odnose v sferi ideologije — in sem spada kultura — je potrebno upoštevati suverenost, tradicije, običaje in mnenje partnerja«.

Wolfgang Winter začenja svoj odgovor z živo sliko izmenjave: nemški ansambli in solisti koncertirajo v Sovjetski zvezi, prihaja do izmenjave študentov, raziskovalcev, jezikoslovcev med univerzami, raziskovalnimi institucijami in organizacijami, organizirana so mnogoštevilna športna srečanja, nemški časopisi poročajo o številnih obiskih in delegacijah, ki potujejo po Zvezni republiki Nemčiji, celo sovjetski turisti prihajajo v vse večjem številu. Pisatelji se medsebojno obiskujejo, recitali poezije in predavanja bogatijo programe, izposojajo si dragocene muzejske komade, organizirajo seminarje, konference in simpozije v obeh državah in še mnogo kaj.

Kljub širokemu kroženju, pravi Wolfgang Winter, se Sovjetska zveza pritožuje nad obsegom sovjetsko-nemške kulturne izmenjave in sumi celo vlado Zvezne republike Nemčije, da se brani razširitve.

In res, potem ko je naštel vse podrobnosti o impresivni kulturni izmenjavi z Zahodom na področju gledališča, koncertov, drame, razstav, V. I. Popov nadaljuje, da obstaja v nekaterih zahodnih državah odpor proti razširitvi stikov, da so tendence, da se kulturna izmenjava z ZSSR in drugimi socialističnimi državami omeji. Vse to priča, pravi V. I. Popov, da vsi partnerji SZ na Zahodu ne želijo izvajati določil Sklepne listine, še posebno tistih, ki zadevajo kulturno izmenjavo.

Tudi Wolfgang Winter ni popolnoma zadovoljen. Obtožbe V. I. Popova niso resnične, pravi. Lahko rečemo, da je sovjetsko-nemško kulturno izmenjavo mogoče razširiti in poglobiti. Vzrok za to, da še ni dosegla zadovoljive ravni, je v tem, da sovjetske oblasti izmenjavo izvajajo restriktivno.

¹³ Pravda, 7. januarja 1977.

Vse pa se le konča s prizvokom optimizma na obeh straneh. V. I. Popov podčrta, da ima Sovjetska zveza polno resnih in aktivnih partnerjev na Zahodu, ki so odkritosrčno zainteresirani za razvoj kulturne izmenjave, in da njegova država z njimi razvija vzajemno spremenljive načine sodelovanja. In Wolfgang Winter tudi konča svoj članek s tem, da je nemški državljani zelo zainteresiran za kulturno izmenjavo s Sovjetsko zvezo in drugimi državami Vzhodne Evrope. Obe strani lahko nudita druga drugi zanimive programe in Zvezna republika Nemčija bo v bodoče razvijala izmenjavo, ki je lahko koristna za obe strani.

Obširno sem navedla izmenjavo mnenj, ker vsebuje zbirko standardnih argumentov, ki jih z obeh strani ponavljajo, da bi si okrepili pogajalske pozicije pred beograjskim sestankom.

V teh argumentih se mešata dva trenda. Eden ima korenine v preteklosti in njegovi nosilci ali skušajo vsiliti svoje poglede in svoje vrednote, »izkoriščajoč plemenito stvar človekovih pravic v namene meddržavne politike«, ali pa fetišizirajo suverenost in nevmešavanje.

Drugi trend izvira iz potrebe po sodelovanju, po izmenjavi izkušenj, spoštuje mnenje drugega ter sprejema različnost kot realnost mednarodnega sodelovanja. Na našo srečo se zdi drugi trend močnejši.

Države udeleženke, ki so v Helsinkih podpisale Sklepno listino, so s tem sprejele tudi pravila medsebojnega sodelovanja in se zavezale, da bodo delovale v skladu z določili besedila. Kot vemo, so kompromis sklenile po dolgotrajnih pogajanjih, zato lahko z vso pravico ugotovimo, da so tisti, ki ponovno odpirajo probleme, ki jih je Sklepna listina rešila, nasprotniki popuščanja napetosti.

Iz polemike med obema blokoma pa tudi lahko zaključimo, da politiki na Zahodu¹⁴ in na Vzhodu¹⁵ še vedno vidijo v popuščanju napetosti proces med dvema blokoma in ne prizadevanja, pri katerem morajo sodelovati vse evropske države. Zato je odprto področje dela za nevtralne in neuvrščene države, za vsako državo, ki želi pospeševati širše evropske interese. Na področju kulture so to enakopravnejši položaj vseh evropskih kultur, recipročna kulturna izmenjava, rastoči znanstveni potencial Evrope kot celote in razvoj odnosov evropske z drugimi celinami.

Vse države naj bi na beograjskem sestanku okrepile trend, ki izvira iz potrebe po sodelovanju, in se združile v izvajanju določil Sklepne listine na področju kulture in izobraževanja, da bi dosegle cilje, ki so si jih zastavile v preambularnih besedilih in drugih mednarodnih sporazumih.

¹⁴ Kot primer: »Zame je politika popuščanja prizadevanje za izboljšanje odnosov med državami Vzhoda in Zahoda itd.« Giscard d'Estaing, *Le Monde*, 14. april 1977.

¹⁵ Kot primer: »Sklepna listina je dokument, ki sta ga skupaj sestavila Vzhod in Zahod itd.« Vladlen Kuznecov v članku »V pričakovanju Beograda«, *New Times*, št. 17, april 1977.

Interesi in pravni sistem

Interesi posameznikov, družbenih skupin in slojev se v današnji družbi preko političnega sistema vključujejo tudi v pravni sistem. Možnosti, obseg in načini prehajanja različnih družbenih interesov v splošne pravne akte pa so odvisni najprej od objektivnih zakonitosti družbenega razvoja. V splošne pravne norme, ki bodo v praksi učinkovite, se lahko spremenijo samo tisti družbeni interesi, ki so v dolgoročnem skladju z razmerami v ekonomski bazi družbe.

Nikakršna volja ali zgolj subjektivni interesi, ki bi presegali ekonomske danosti, ne morejo določati vsebine učinkovitemu pravnemu sistemu.

Ob upoštevanju spoznanja o relativni samostojnosti pravnih norm, ki lahko v določenem krajšem obdobju pospeševalno ali zaviralno vplivajo na razvoj proizvodnih odnosov in proizvodjalnih sil, pa je moč zaključiti, da imajo tudi interesi kot socialna podstat pravnih norm nekaj več možnosti za vplivanje na podobo pravnega sistema, kakor pa bi to izhajalo zgolj iz trenutnega stanja materialne proizvodnje. To je posebej pomembno za delavski razred oziroma do sedaj izvedene socialistične revolucije, kjer se je nov način proizvodnje lahko pričel uveljavljati šele po revoluciji. Zato delavski razred s svojimi temeljnimi interesi tudi preko splošnih pravnih norm, v katere so ti interesi zajeti, pospešuje razvoj proizvodjalnih sil, kar je predpogoj vse bolj humane družbe. Za takšno vlogo socialističnega pravnega sistema je tedaj bistvenega pomena, da kot njegove osnovne determinante nastopajo dolgoročni delavsko-razredni interesi, kakor se oblikujejo v družbenopolitičnih organizacijah, zlasti Zvezi komunistov in Zvezi sindikatov.

Temu cilju je nato podrejen postopek nastajanja pravnih virov, v katerem poteka konkretno spreminjanje dominantnih družbenih interesov v splošne pravne norme. Za jugoslovanski pravni sistem je moč ugotoviti, da so v njem zajeti bistveni delavski interesi in da postopek nastajanja ter dograjevanja tega sistema omogoča ter zagotavlja prehajanje delavskih interesov v splošne pravne akte.

Vsak pravni red uveljavlja ene interese ter preprečuje uveljavljanje drugih. Pri tem v klasični razredni družbi kot dominantni interesi, ki jih

uresničujeta državni in pravni red, nastopajo interesi manjšinskega vladajočega razreda. Interesi drugih razredov in slojev se pretapljajo v pravne norme le podrejeno in vzporedno, kolikor ne nasprotujejo bistvu dominantnih interesov. Kadar pa so v izrazitem nasprotju z dominantnimi družbenimi interesi, sploh nimajo možnosti, da bi se spremenili v splošne pravne norme. V procesu odpravljanja privatne monopolne lastnine nad ključnimi proizvodnimi sredstvi postaja nosilec dominantnega družbenega interesa delavski razred. Ta sestavlja sprva z drugim delovnim ljudstvom večino prebivalstva, postopoma pa v njegov položaj vstopajo sploh vsi člani globalne družbe. Zaradi tega objektivno nujnega razvoja uveljavlja delavski razred v sistemu diktature proletariata preko svojih interesov kot dominantnih v tem sistemu interese večine oziroma kasneje interese vseh ljudi. V splošne pravne norme zato prehajajo vse bolj resnični družbeni interesi vseh in ne le osnovni interesi kakšne privilegirane manjšine, kot je bilo to v klasični razredni družbi.

Takšna vloga delavsko-razrednih interesov se uveljavlja v procesu povezovanja interesov s politiko in pravom. Interesi posameznikov, njihovih skupin in slojev so predvsem odraz njihovih potreb in njihovega položaja v družbi. Kot svojevrstna preobrazba potreb postanejo interesi tudi motivi za politično dejavnost ljudi. Preko te dejavnosti poteka usmerjanje zadovoljevanja različnih potreb ter opredeljevanje položaja posameznikov in skupin ter slojev v ekonomski strukturi neke globalne družbe. Pomemben del politične dejavnosti dobiva pravne oblike, zlasti na področju sprejemanja ter spreminjanja splošnih pravnih norm.

Večinski in najpomembnejši del splošnih pravnih norm se za zdaj tudi v jugoslovanskem pravnem sistemu oblikuje v družbenopolitični sferi. Samo manjši in podrejeni del pravnega sistema izhaja neposredno iz družbenih interesov, brez njihove poprejšnje državopolitične razčlenitve. Vendar se kot interesna podlaga obeh delov jugoslovanskega pravnega sistema javlja dolgoročni interes delavskega razreda. Njegova osnovna vsebina je označena kot odraz potreb po vzpostavitvi takšnih proizvodnih odnosov, ki bodo zagotavljali delavcu položaj, v katerem bo združeni delavec samostojno odločal o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela. Zato dominantnemu položaju tega razreda in njegovih osnovnih interesov služijo procesi interesnega povezovanja in združevanja v skupne družbene interese. Temu cilju pa so podrejeni tudi pravno določeni postopki pripravljanja in sprejemanja splošnih pravnih aktov.

V omenjenih postopkih poteka preoblikovanje družbenih interesov v določbe splošnih pravnih aktov. V samoupravni sferi je zagotovljena neposrednost vključevanja skupnih delavskih interesov v samoupravne splošne akte. Toda prav tako lahko za državno sfero ugotovimo institucionalno zagotovljene možnosti takšne neposrednosti, kljub obstoju določenih vmesnih političnih institucij. Delegatski način oblikovanja zakonodajnih teles namreč pričinja brisati razlike med neposredno in posredno

demokracijo. Neposredni način izražanja interesov in njihovo svobodno združevanje pa vedno zahteva tudi odprto pot za prehajanje resničnih splošnih družbenih interesov v normativne akte. Kadar družba ni več antagonistično razklana na vladajočo manjšino ter obvladano večino, ni potrebno, da bi realna interesna struktura takšne globalne družbe šla skozi politični filter, ki bi prepuščal manjšinske interese in jim dal pečat splošnosti ter zadrževal večinske interese ter jih označil za družbeno škodljive. Ob vladavini delovnega ljudstva takšno filtriranje večinskih interesov ni več potrebno, zato lahko postanejo tudi postopki oblikovanja prava odprti za vse skupne družbene interese. Še vedno pa ureditev procesa nastajanja formalnih pravnih virov preprečuje specifičnim in parcialnim interesom ali interesom manjšine vključevanje v normativne akte.

Zakonodajni postopek kakor tudi postopki pripravljanja in sprejemanja samoupravnih splošnih aktov so v jugoslovanskem družbenopolitičnem sistemu tako naravnani, da opravljajo izrazito družbeno funkcijo. V splošne pravne akte državnega in samoupravnega prava prepuščajo resnične splošne družbene interese oziroma dolgoročne interese delavskega razreda, zavirajo pa vpliv izrazito individualnih, trenutnih ter subjektivnih interesov ali interesov nedelavskih slojev na omenjene normativne akte. Te trditve ni razumeti strogo mehanično, temveč v dialektičnem spletu bojev med delavskimi in nedelavskimi interesi, med dolgoročnimi in kratkoročnimi interesi, med interesi različnih slojev delavskega razreda itd. V tem boju prihaja tudi do določenih kompromisov, vzporednega uveljavljanja več različnih interesov ali podrejenega uveljavljanja nekih kratkoročnih ter parcialnih interesov. Toda v skrajni konsekvenci ter institucionalno je zagotovljena največja moč resnično skupnim in dolgoročnim splošnim družbenim interesom v procesu njihovega pretapljanja v splošne pravne norme jugoslovanskega pravnega sistema. Takšnja razvojna težnja se uveljavlja z nujnostjo objektivnih družbenih zakonitosti in s temi zakonitostmi usklajenim delovanjem vodilnih socialnih sil pri usmerjanju sprememb v jugoslovanski globalni družbi.

V procesu prehajanja družbenih interesov v splošne pravne akte se odvija povezovanje, selekcioniranje, pa tudi medsebojno nasprotovanje različnih družbenih interesov.

Razreševanju interesnih konfliktov ter usklajevanju interesov služijo določene institucije družbenopolitičnega sistema in zamisel posameznih faz zakonodajnega ter drugih postopkov oblikovanja normativnih aktov.

V jugoslovanskem družbenopolitičnem sistemu se odvija usklajevanje interesov že v okviru temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti. Oblikovanje splošnih družbenih interesov ter njihovo usklajevanje s posebnimi in posamičnimi interesi pa poteka zlasti v okviru skupščin družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij. Zato so vsi ti dejavniki tudi vključeni v procese nastajanja splošnih pravnih aktov. Temeljne samoupravne organizacije in skupnosti nastopajo v zakono-

dajnem procesu kot pobudniki zakonskih aktov, kot udeleženci razprav o teh aktih ter tvorijo osnovo za oblikovanje vseh institucij družbenopolitičnega sistema. Pri samoupravnih splošnih aktih pa so organizacije združenega dela, samoupravne interesne skupnosti, krajevne skupnosti in druge samoupravne organizacije in skupnosti neposredni nosilci samoupravne normativne dejavnosti. V obeh primerih uveljavljajo predvsem konkretne interese ter jih povezujejo v določene skupne interese, ki nastajajo iz stvarnih potreb in dejanskega položaja delovnih ljudi. Družbenopolitične organizacije z vključitvijo v zakonodajni postopek in postopke sprejemanja samoupravnih splošnih aktov uveljavljajo dolgoročne interese delovnih ljudi in zgodovinske cilje socialističnega družbenega razvoja, ki izvirajo iz teh interesov.

Skupščine družbenopolitičnih skupnosti — zlasti republiške in zvezna — pa kot zadnje mesto sinteze konkretnih in splošnih, trenutnih in dolgoročnih interesov ustvarjajo s svojo zakonodajo temeljno podobo pravnega sistema. Inicijativa, pripravljanje osnutkov in njihovo obravnavanje, izdelovanje predlogov ter njihovo sprejemanje na neposreden način v delegatskih skupščinah ali na zborih delavcev dajejo vse možnosti, da se v splošne pravne akte jugoslovanskega pravnega sistema ne prelivajo le neki abstraktni od praktičnega življenja množic oddaljeni interesi, temveč živi in delujoči interesi delavcev v materialni in duhovni proizvodnji. Institucionalna ureditev postopkov nastajanja splošnih pravnih aktov seveda tudi preprečuje, da bi bil pravni sistem podvržen stihiji trenutnih in kratkoročnih interesov, temveč zagotavlja njegovo graditev v smeri dialektične celote doseženega ter željenega. Takšen sistem je lahko potem zadosti blizu praktičnemu življenju ter hkrati toliko oddaljen od njega, da ga lahko usmerja ter pripomore k njegovim progresivnim spremembam. Zato se tudi zakon v procesu svojega nastajanja večkrat vrača iz skupščine k njeni socialni osnovi, v realno interesno strukturo z vsemi njenimi konkretnimi protislovji in od tod spet v skupščino, v sklope že močno usklajenih interesov. Na tej poti dobiva zakon naravo svojevrstnega družbenega dogovora ter izgublja obeležja enostranskega diktata ozkega sloja vladajočih.

Dosledno uresničevanje vseh teh možnosti, ki jih nudi institucionalna podoba jugoslovanskega družbenopolitičnega in pravnega sistema, je odvisno predvsem od materialnih pogojev življenja in iz njih izhajajočih osnovnih ekonomskih interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Moč teh interesov je porok za človeško podobo zakonov in celotnega pravnega sistema.

FRANC ŠALI

Idejni boj za socialistično samoupravno kulturo

Izteka se (ne da bi se iztekla) skoraj leto dni trajajoča aktivnost delovnih ljudi na čelu s komunisti pod geslom »Človek, delo, kultura«. V vrsti drugih akcij je posebnost te v tem, da je zajela kulturno razsežnost človeškega življenja in dela. Izhodiščna ocena je bila, da kultura kot dejavnost in kot način življenja delovnih ljudi zaostaja za drugimi procesi socialistične samoupravne družbene preobrazbe. To se je lahko opazilo na vsakem koraku, še posebej pa v položaju kulture v združenem delu, v njeni samoupravni organiziranosti in vsebinski kakovosti.

O teh vprašanih je Zveza komunistov podrobno razpravljala na zadnjih kongresih, nekaj pa smo jih v Sloveniji natančneje osvetlili na 44. seji izvršnega komiteja predsedstva CK ZKS in se tudi dogovorili za odločnejšo idejno-politično akcijo. Sprejeli smo vrsto konkretnih obveznosti in treba je bilo le »poiskati« ustrezno obliko delovanja, pri čemer smo se zavedali, da bomo uspešni le, če bomo v akciji dovolj jasni in vsebinsko privlačni. Tako smo se v izvršnem komiteju odločili za sodelovanje z listom »Komunist«, ki je že z lanskim tednom na temo 50-letnice pisane partijske besede pokazal vse organizacijske sposobnosti za mobilizacijo članstva. To pot smo vnesli le še majhno, a zelo pomembno novost na podlagi izkušenj iz drugih akcij ter dejstva, da so s kulturno akcijo pred leti že začele družbenopolitične organizacije in Zveza kulturnih organizacij: strnitev vseh subjektivnih sil ob listu »Komunist« pod enotnim geslom in skupnim akcijskim programom v boju za uveljavitev koncepta socialistične samoupravne kulturne politike.

Poteza osrednjega izvršnega organa Zveze komunistov Slovenije je marsikoga presenetila. Nekateri preprosto niso mogli dojeti, zakaj naj bi bilo sedaj ob vrsti drugih izredno pomembnih nalog treba posvečati toliko časa in pozornosti vprašanju kulture. Takoj je bilo jasno, za kaj gre — za zastarela pojmovanja in poglede na kulturo. Akcija je torej naletela na eno trših ovir — na zavest. Jasno je bilo, da je treba boj z njo dobojevati povsod, saj drugače ne bo pričakovanih praktičnih rezultatov. Že v začetku akcije je sledila hitra analiza vsebine negativnih reakcij, kot so bile: pomisleki, negodovanja, navidezno sprejemanje, posamični od-

pori, tej pa neposredno idejno razčiščevanje v konkretnih družbenih okolišjih. Skupni imenovalac vseh oblik te vrste reakcij so bili *tehnokratski pogledi na kulturo*. Značilno za tehnostrate je, da v svoji glavi ne morejo preseči horizonta stvari. Povsod vidijo le sredstva, ki jih je treba spraviti v pogon za produkcijo blaga, ki so, bolje povedano, nenehno oplajanje kapitala.

Človek s svojimi interesi in potrebami v takšnem svetu nima prostora. Pomemben je le kot produkcijska sila. Kaj bi v takšnem svetu kultura? Ta s svojimi dejanji za razvoj materialne proizvodnje skorajda ni zanimiva. Tehnokrat vidi v izdatku zanjo, z vidika podjetniškega računa, le nepotreben strošek. Zanj je kultura dejavnost, ki bremeni dohodek, ne pa ustvarjalni kvalitativni faktor družbenega razvoja oziroma osvobajanja človeka in njegovega dela. To je miselnost vulgarnega tehnokratizma, ki vse sprejema le z vidika konkretnega in neposrednega materialnega učinka. Problemi družbene proizvodnje, vprašanje celotne družbene reprodukcije ga ne zanimajo, razen če ni neposredno prizadet njihov poslovni oziroma proizvodni interes. Takšna zavest in logika gledanja na življenje, družbeni razvoj in potrebe delovnih ljudi ne dopušča razen dela, ki je predmet poslovne dejavnosti delovne organizacije, ničesar drugega (razen poslovnega podkupovanja).

Delovni ljudje — ponavadi so to posamezniki, ki želijo svoje življenje in življenje sotovarišev bogatiti z nepoklicnim kulturnim udejstvovanjem — velikokrat naletijo v takšnih okolišjih na srdite odpore razčlovečenega dela tehnostrukture, ki poskuša ovirati ali jim celo preprečiti poskus harmoničnega spoja procesov dela s samoupravnim in ostalim socialnim življenjem kolektiva oziroma povezovanje delovne organizacije s kulturnimi in drugimi potrebami delavcev v krajevnih skupnostih, v katerih živijo. Nič kolikokrat smo v sami akciji naleteli na izpovedi oziroma tožbe delavcev, da v kolektivu predpostavljeni ali celo vodstvo delovne organizacije ovirajo njihovo prizadevanje za oživljanje kulturne aktivnosti oziroma sodelovanje v ustreznih kulturnih dejanjih. Manipulativna moč tehnokratizma si je tako močno podredila človeka v tisti njegovi razsežnosti, v kateri se je poskušal uveljaviti kot subjekt kulturnoumetniške tvornosti in kot sooblikovalec kulturne politike.

Nekoliko premetenejši od te vrste tehnokratskega odnosa do kulture, za katerega bi lahko rekli, da zanj kultura sploh ne obstaja kot vrednota in človekova oziroma družbena potreba, je t. i. *funkcionalni odnos do kulture*. Tako kot človeka te vrste tehnokratizem podredi tudi kulturo, toda ne produkciji blaga, ampak reprodukciji lastne vloge oziroma položaja v družbi. S pomočjo kulture oziroma navidezne skrbi zanjo, ki se ponavadi kaže v posebni skrbi za pritegovanje kulturnoumetniške dejavnosti v jubileje delovnih organizacij, na katerih pojejo slavo doseženim rezultatom, še posebno vodilnim, je kulturna tvornost pogosto še prisotna kot sredstvo, ne pa kot subjekt in organska sestavina revolucionarne moči in revolucionarne volje delovnih ljudi, kot izraz njihovih osvobodilnih te-

ženj ter potreb po kulturno-umetniškem doživljanju življenja v vseh njegovih temeljnih razsežnostih. Značilno za takšen odnos do kulture je, da za njene resnične probleme ni nikoli pravega posluha, še manj pa pripravljenosti, da bi jih reševali. Tako kultura ostaja ob obrobju ali onkraj horizonta konkretnega družbenega interesa, pripravljena, da — kadar jo pokličejo — odigra svojo vlogo, nakar se mora spet ponižno posloviti, saj je treba vse življenje znova strogo podrediti produkciji materialnega blaga in storitev.

Dokaj blizu takšnemu odnosu do kulture je *verbalno utemeljevanje njene vrednosti in mesta v družbi*. Razprave o kulturi so zožene na vprašanja kvalitete kulturno-umetniške tvornosti, na idejno-estetsko zasi-dranost in usmerjenost, ne da bi pri tem od splošnih načel prešli v obravnavo konkretnih dejanj, razen če so ta v nekaterih svojih razsežnostih sporna glede na temeljna izhodišča in usmerjenost socialistične samoupravne kulturne politike. Zaradi takšne enostranosti in verbalističnega pristopanja h kulturi ostajajo njeni resnični problemi oziroma temeljni vzroki za stanje, kakršno je, skorajda nedotaknjeni. Da bi se spremenil družbenoekonomski položaj delavcev v kulturi in kulture v združenem delu, so se mnogi doslej vse preveč gibali v področju besed o kulturi, ki je neustrezno razumljena in potrebna pomoči, da se bo osvobodila raznih zablod in škodljivih vplivov, manj pa v področju konkretne akcije. To je ne le zaviralo procese samoupravne transformacije kulture, ampak tudi nestimulativno delovalo na razvoj socialistične samoupravne zavesti v kulturi. Splošna, načelna izhodišča in usmeritve ter naloge v kulturi, vse to se je začelo reproducirati in se spreminjati v dogmatske fraze, s katerimi ni bilo mogoče začeti mobilizacije delovnih ljudi za spremembo razmer v kulturi. Revolucionarna teorija preobrazbe kulture se je začela spreminjati v svoje nasprotje povsod tam, kjer ni našla ustvarjalnega stika s prakso, z osnovnimi tvorci novih družbenih odnosov.

Ob vsem tem pa se je v kulturnih institucijah in na posameznih področjih kulture širil in obnavljal tudi *kulturniški elitizem in kulturniški monopolizem z vsemi anarholiberalnimi pretenzijami*. Značilen zanj je predvsem napačen odnos do politike oziroma kolektivne zavesti. V obrambi lastnih družbenoekonomskih pozicij, ki so angažirale na eni strani solidno, varno in od širše družbe nekontrolirano razpolaganje z delom družbenega dohodka, na drugi pa različne vrste komercializacije, se je v delu kulturne inteligence porodilo nezaupanje v samoupravne inovacije, ki so jih idejno-politično začeli demonstrirati z razpravami o ogroženosti svobode ustvarjanja in s tem seveda tudi o ogroženosti same umetnosti in kulture.

Ker se je teoretično in praktično najbolj jasno usmerila v bitko za preobrazbo kulture in njenega mesta v združenem delu v kontekstu splošnega boja za celovito samoupravno preobrazbo družbe oziroma drugačnega družbenoekonomskega položaja delavca v družbeni proizvodnji prav Zveza komunistov, je ta tudi najostreje trčila ob odpore in napade preživele

tehnobirokratske in elitistične zavesti o kulturi. Tej so podlegli tudi nekateri komunisti, saj v začetku akcije nikakor niso mogli dojeti, za kaj pravzaprav gre. Tako je bilo čutiti tudi v sami Zvezi komunistov določeno nerazpoloženje, mlačnost in tu in tam tudi nerazumevanje idejno-političnega pomena akcije »Človek, delo, kultura« v boju za socialistično samoupravno prakso in zavest ter vsestransko ustvarjalno uveljavljanje in razvoj delovnih ljudi. Dejstvo je, da so bile takšne, sicer šibke tendence izmikanja iz bojne črte Zveze komunistov za samoupravno preosnovo kulture in rast kvalitete njene kulturno-umetniške tvornosti posledica dolgoletnega idejno-političnega zanemarjanja te vrste vprašanj v občinskih in osnovnih organizacijah Zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacijah. Vrsta osnovnih organizacij na svojih sestankih ni obravnavala vprašanja kulture že leta dolgo oziroma sploh še nikoli.

Tako so za nas gotovo izredno pomembne ugotovitve iz analize dosedanjega poteka akcije, da so na sestankih osnovnih organizacij Zveze komunistov, sindikata, Zveze socialistične mladine, Socialistične zveze v krajevnih skupnostih in delovnih organizacijah začeli z razpravami o kulturnem življenju v delovnih in življenjskih okoljih, o programiranju kulturnih potreb in interesov delovnih ljudi in občanov, o delovanju delegatov v samoupravnih interesnih skupnostih, o kvaliteti oziroma nekvaliteti naše kulturno umetniške tvornosti, o problemu razvoju in rasti nepoklicne kulturne ustvarjalnosti ter pomenu le-te za vsestranski razvoj človeka in humanizacijo odnosov med ljudmi. Pomembno je, da so bile razprave marsikje že zelo konkretne in nabite z zahtevo po spremembi stanja. Niso bile tako redke zahteve in sklepi, da je treba natančneje opredeliti določila o razvoju kulture v samoupravnih aktih organizacij združenega dela. Še posebej so v zvezi s tem zaostriili zahtevo, da se program kulturnega življenja in razvoja izdela in vgradi kot enakovredna sestavina v vse razvojne plane ter da se na teh osnovah, upoštevajoč materialne možnosti, tudi organizirajo razprave o menjavi dela in drugih oblikah uveljavljanja dohodkovnih odnosov med uporabniki in izvajalci kulturnih dejanj.

Z vidika razvoja revolucionarne kontinuitete med prakso in teorijo so vsa ta drobna, pa vendar zelo pomembna početja v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih izredno pomembna zato, ker je bilo v njih zaslediti izrazita prizadevanja v iskanju poti, sredstev in možnosti za preseganje obstoječih odnosov do kulture oziroma stanja v kulturi. Predvsem je prevladalo stališče, da je kulturna politika postala stvar ljudi. Postal je jasno, da ni kaj čakati, da je treba stvari urediti: izdelati kulturne programe, opredeliti v njih reševanje socialnih vprašanj, rasti strokovne in splošne usposobljenosti delavcev in občanov, ustvarjanja pogojev za razvoj nepoklicne in poklicne kulturno-umetniške tvornosti, graditi ali obnavljati kulturne domove, usposabljati prostore za sprejemanje kulturnih dobrin, še posebej knjižnice, likovne salone itd., razviti sistem samoupravnih odnosov v kulturi, še posebno sistem neposrednega sodelovanja upo-

rabnikov in družbenega interesa v samoupravnih organih kulturnih institucij oziroma ustreznih osnovnih enotah občinskih ter posebnih kulturnih skupnosti in skozi to zagotoviti svoj vpliv na vsebino, obseg in kvaliteto kulturnih dejanj. Kolikor bolj bo delavec dejansko postajal materialna sila revolucionarnih sprememb v samih družbenih temeljih, toliko bolj bo seveda tudi duhovna sila razvoja celovite družbene prakse — tudi tiste, ki ji pravimo kulturno-umetniško delovanje.

Gotovo je akcija samoupravne preosnove kulture in boja za njeno kvaliteto plod prebujene in organizirano vodene revolucionarne energije delovnih ljudi. Praksa v procesu same akcije kaže, da je prav od subjektivnih sil odvisno, kakšni bodo njen obseg, vsebina in rezultati ter koliko časa bo trajala. Problem akcije in njene kontinuitete ni samo idejno-politično, ampak tudi organizacijsko-politično vprašanje. Tam, kjer so se družbenopolitične organizacije, še posebno osnovne organizacije Zveze komunistov, odgovorno vključile v uresničevanje programskih izhodišč na temelju analize konkretnih problemov in možnosti za njih rešitev, so ljudje injicirano pobudo in opredeljeno usmeritev sprejeli kot podlago za neposredno praktično aktivnost. Tam pa, kjer ni bilo nosilca organizirane akcije ali pa je njegova iniciativa splahnela, do akcije ni prišlo ali pa se je sprevrgla v enkratni dogodek, ki je morda tu in tam tudi prinesel kaj novega za kulturnejše življenje ljudi (če so, recimo, ustanovili knjižnico, sprejeli zahtevo o analizi kulturnih potreb in pripravi programa kulturnega razvoja), hkrati pa zaprl možnosti za normalno rast in razmah kulture do novih razsežnosti in višjih kvalitet.

Praksa je tista, ki najprepričljiveje zanika oziroma ovrže ali pa potrди ustrezne teorije družbenega razvoja. To pot je spet potrdila nevzdržnost teorije spontanosti. To še posebej dokazujejo nekatere ocene sindikatov, ki so jih pripravili prejšnji mesec na podlagi razprav o kulturi v delovnih organizacijah. Povsod tam, kjer so se po končanem »Tednu Komunistične« družbene organizacije, še posebej pa Zveza komunistov, umaknile v »ilegalo«, je tudi že zamrla aktivnost za preobrazbo odnosa in prakse do kulture. Le trajna orientacija — in večina osnovnih organizacij ZK je to doumela — k razreševanju odprtih vprašanj kulture je pogoj za njen nenehni socialistični samoupravni razvoj in humanistično rast. Pogoj za revolucionarno kontinuirano povezovanje teorije in prakse je revolucionarna akcija, ki črpa idejno-politično moč iz razredno socialnih interesov delovnih ljudi in teoretičnih izkušenj marksistične misli. Revolucionarna akcija je tista, ki nenehno gradi prakso in teorijo. V bistvu se revolucionarna akcija nenehno spreminja v prakso in teorijo, da bi spet našla sebe na izhodišču boja za novo prakso in njej ustrezno izpopolnjeno teorijo.

Seveda je akcija »Človek, delo, kultura« gradila predvsem novo prakso, hkrati pa potrjevala in uresničevala nekatera izhodišča marksistične teorije o človeku in kulturi. V boju zoper tehnokratsko zavest in odnose do kulture je zlasti doživela reafirmacijo teze o človeku kot

ustvarjalnem bitju. Človek se potrjuje po svoji ustvarjalnosti, saj je generično bistvo človeka njegovo ustvarjalno bistvo. Zato izhaja kultura iz človeka, iz njegovega ustvarjanja in tudi pripada njemu, saj je izraz človekovega ustvarjalnega bistva. Zato ustvarjalnost ne more in ne sme biti monopol privilegiranih, monopol izbrancev, ampak karakterni lastnost slehernega človeka, njegovo bistvo. In odgovornost slehernega človeka je, da sebi in tudi drugim omogoči ustvarjalno samopotrjevanje, toda ne le izolirano, ampak predvsem v bogastvu medčloveških odnosov v vseh procesih materialnega in duhovnega ustvarjanja.

Takšna orientacija v akciji ni bila napad na vrhunske dosežke v kulturi, bila pa je protest proti razdvajanju kulture na amatersko in profesionalno, saj so se za vsem tem skrivali interesi nosilcev kulturnega elitizma na eni strani in kulturnega komercializma na drugi strani. Kultura, in v okviru nje tudi umetnost, je produkt ustvarjalnega življenja ljudi, ne pa peščice posameznikov. Kakor se spreminja način življenja in zastavlja in razvija boj za bolj človeško življenje, se spreminjata tudi kultura in umetnost. Če kultura zajema celotno človekovo ustvarjalnost in njegov način življenja, pa umetnost nastopa zgolj kot ena izmed oblik ustvarjalne manifestacije človekovega duha. Nihče ni brez čutov, vprašanje pa je bilo in bo še dolgo, kako se čimprej dokopati do družbe, v kateri bodo za vsakega dane vse možnosti, da jih vsestransko razvije in uveljavi v bogastvu medčloveških odnosov znotraj procesov družbene proizvodnje oziroma celotnega družbenega življenja.

In prav za to je med drugim tudi šlo Zvezi komunistov v akciji »Človek, delo, kultura«: priboriti mesto za vsestranski razmah kulturno-umetniške tvornosti, za prodor ljudske ustvarjalnosti za vse delovne organizacije, krajevne skupnosti, za razvoj in poglobljanje procesa široke kulturne vzgoje in kulturno-umetniške samoaktivnosti v šolah, Zvezi kulturnih organizacij, v številnih kulturnih društvih in klubih. Tako bo sčasoma vsak človek nastopal ne le kot subjekt kulturne politike, ampak tudi kot tvoren sooblikovalec kulturno-umetniških stvaritev, zavedajoč se, da je asociacija svobodnih proizvajalcev, o katerih govori marksizem in ki je cilj našega razrednega boja, predvsem družba svobodnih vsestransko razvitih osebnosti, torej osebnosti, ki se jim tudi kulturno-umetniška tvornost kaže predvsem kot tvornost slehernega posameznika, ne pa peščice ljudi, čeprav je vsakomur jasno, da bodo tudi v takšni družbi le posamezniki v ustrezni vrsti svoje aktivnosti dosegli vrhunske rezultate.

Izhajajoč iz tega so se komunisti tudi v akciji Komunistična zavzemali za razvoj Zveze kulturnih organizacij, za vključevanje vrhunskih kulturnih in umetniških delavcev v kulturno vzgojo in ustvarjalno rast delovnih ljudi, še posebej mladine. V ta namen je bila pripravljena vrsta razgovorov in kulturnih manifestacij delovnih ljudi z delavci v kulturi. V sproščenih, včasih tudi zelo načelnih, ostrih razpravah so se lomile pregrade, napačne predstave in pogledi na kulturo in kulturno politiko. Poklicni kulturni delavci so v neposrednem soočanju z amatersko kulturno tvor-

nostjo in njenimi nosilci spoznavali, da jim je skupno hotenje oziroma potreba po ustvarjanju, po kulturno-umetniškem izpovedovanju življenja, narave, človeških in družbenih problemov. Zato so kaj kmalu tudi odkrili druge skupne ali medsebojne interese. Razumeti umetnost se pravi uživati v njej — je nekje zapisal Marx. In večina ustvarjalcev želi biti razumljena po svojem delu, zato pa je treba pogovorov z ljudmi, zato je treba kulturne vzgoje, tistim, ki sami poskušajo govoriti v jeziku umetnosti, pa tudi strokovne pomoči. Kulturno osveščena in ustvarjalno prebujena množica ni le pogoj za razumevanje vrhunske kulture, ampak tudi neusahljiv vir novih vrhunskih kulturno-umetniških tvorcev.

Rezultat takšnih naših prizadevanj v »Tednu Komunističnega« so tudi že odločitve v ustvarjanju skupnih sekcij poklicnih in nepoklicnih ustvarjalcev. Gotovo bodo rezultati v takšnem povezovanju poklicne in nepoklicne umetniške tvornosti pomagali razbijati še vedno prisotne zadržke posameznih elitistično usmerjenih umetnikov. Neznanja se ni treba sramovati, pa tudi z znanjem se ni treba kititi, sramovati se je treba lenobe in napuha ter podcenjevanja.

O tej poslednji vrlini bi želel napisati nekaj besed, saj je na določen način prišla do izraza tudi v akciji »Človek, delo, kultura«. Mislim na obnašanje sredstev javnega obveščanja, še posebej časopisov in časnikov. Analiza je pokazala, da osrednja slovenska občila niso izrabila priložnosti, ki se jim je odpirala z akcijo Komunističnega in vseh družbenopolitičnih organizacij, da bi dala svoj ustvarjalni prispevek v boju za demokratizacijo kulture, še posebej pa v boju za rast kvalitete ustvarjanja. Ko se je tisk vključeval v akcijo, je šlo v glavnem za obveščanje brez pritegovanja večjega kroga ljudi k pisanju o razmerah, problemih, pogledih itd., o sami akciji in tudi o vprašanih, za katere se je osredotočila. Na eni strani je bilo na terenu obilo razgovorov, posvetov, okroglih miz, kulturnopolitičnih manifestacij, konferenc itd., na drugi pa skoraj popolna neodzivnost, če pri tem izzamemo Komunističnega, ki je imel vseskozi izredno bogato in zanimivo kulturno rubriko.

Dejstvo je, da so uredništva časopisov in časnikov v pojmovanju kulture in razumevanju kulturne politike socialističnih sil ob akciji »Človek, delo, kultura«, nehote pokazala na lastne slabosti. Ne gre samo za prisotnost kulturnega elitizma in kulturnega monopolizma, ampak tudi za pojav ideološke indiferentnosti. Gre za pomanjkanje političnega posluha, revolucionarnega delavsko-razrednega refleksa. Namesto da bi se v njih zdramile vse zdrave sile ter vnesle v slovenski kulturni prostor s kritično publicistično dejavnostjo tokove nepomirljivega boja s preživelo kulturno zavestjo, boj zoper tehnokratske, birokratske in elitistične poglede in odnose do kulture, dela in človeka, namesto da bi te sile sodelovale v razgaljanju klanovskih in klikarskih tendenc, prispevale k razvoju in rasti marksistične kritike ob nenehnem soočanju s kulturno produkcijo, da bi tako pomagale pri kulturni vzgoji delovnih ljudi, k rasti kvalitete dela

samoupravnih organov v kulturnih institucijah, so se držale ob strani brez prave vneme za spopade na idejno-politični in idejno-teoretični ravni.

Liberalizem in mlačnost sta prav tako nevarni tendenci kot dogmatska okostenelost. Le živa, k praksi in problemom prakse obrnjena marksistična misel je lahko tista sila, ki je sposobna ohranjati, razvijati in uveljavljati tiste prvine v družbeni praksi, ki pomenijo za ljudi vedno več možnosti za človeško življenje. Le konkreten in nenehen boj za takšno vsebino življenja pa daje temu življenju v roke vedno svežo in vedno živo marksistično misel. Za sredstva javnega obveščanja je torej samo ena pot, ki vodi stran od dogmatske in elitistične nevarnosti, in to je nepomirljiv, trajen boj za osvoboditev človeka in njegovega dela.

Čeprav je bila temeljna usmeritev akcije naravnana na odnos ljudskih množic do kulture in položaj kulture v združenem delu ter samoupravno organiziranost delovnih ljudi v opredeljevanju in obvladovanju kulturnih potreb in interesov, smo pričakovali, da bodo tudi delavci v kulturi in raznih kulturnih društvih odločneje posegli v bitko za spremembo lastnega družbenoekonomskega položaja in boljše samoupravne organiziranosti.

Iz gradiv o poteku akcije je razvidno, da so subjektivni dejavniki v glavnem zatajili. Šla je mimo njih kljub številnim odprtim vprašanjem oblikovanja delovnih programov, uveljavljanja dohodkovnih odnosov, združevanja dela in sredstev, izpopolnjevanja notranjih samoupravnih odnosov, soočanja z razkorakom med zasnovo programske politike in njeno realizacijo itd. Številni kulturni delavci-komunisti so sicer sodelovali kot povabljeni na raznih razpravah in prireditvah »Tedna Komunista«, niso pa v lastnih delovnih organizacijah oziroma v tistih, s katerimi združujejo svoje delo, spodbudili in organizirali bitke za nove odnose v kulturi ter kvalitetnejše delo.

To kaže tudi na akcijsko neučinkovitost komunistov v kulturnih institucijah. Problem ni v številni šibkosti, ampak v idejno-politični zasnovanosti njihovega dela. Še vedno se lotevajo družbenoekonomske, samoupravne in ostale aktualne problematike na administrativen način. Rešitve iščejo zunaj konkretnega boja za uveljavljanje samoupravnih odnosov, misleč, da lahko razni izvršni organi družbenopolitičnih skupnosti, skupščin, političnih organizacij, samoupravnih interesnih skupnosti rešujejo družbenoekonomski položaj kulturnih delavcev. Komunisti v teh delovnih organizacijah se še niso v celoti zavedeli dejstva, da je boj za osvoboditev človeka in njegovega dela, za uveljavitev njegovega samoupravnega in enakovrednega položaja z drugimi delavci v celotni družbeni proizvodnji lahko le konkreten. Namesto da se nekateri izčrpavajo v tekanju po različnih forumih, bi morali svoje sile usmeriti k mobilizaciji delovnih ljudi v sleherni kulturni instituciji, za ustavno ureditev samoupravnih odnosov, za reorganizacijo samoupravnih organov, da bi vaje prišli resnični delegati združenega dela in družbenih skupnosti, ki bi bili živa vez in sistemska podlaga za oblikovanje vsebine, obsega in kva-

litete menjave dela. Prav tako bi lahko s strpnim in premišljenim prizadevanjem za pravilno kadrovske sestavo programskih svetov in z bojem za kvalitetne recenzije bistveno vplivali na uveljavljanje socialistične kulturne politike, razbijali klanske težnje ter politikantske apetite posameznikov.

Vzrokov za neučinkovitost komunistov v razreševanju aktualnih vprašanj kulturne politike ni treba iskati v njihovi številčni šibkosti, ampak v idejno-politični in organizacijski neenotnosti, v dejstvu, da se marsikje sile izčrpavajo ob osebnih in zasebnih zadevah, namesto da bi se lotile reševanja temeljnih vprašanj družbenoekonomskega položaja delavca v kulturi in kvalitete njihovega kulturnega dela. Za nekatere člane Zveze komunistov v kulturnih institucijah ni najvišja avtoriteta političnega dela načelo demokratičnega centralizma in programska ter resolucijska usmeritev Zveze komunistov, ampak goli osebni interes, v katerem ni prav nič resnične družbene vsebine. V obrambo tega so takšni člani pripravljene Zvezo komunistov zdogmatizirati in spremeniti v sredstvo boja za svoje interese, pri tem pa pozabljajo, da je v organizaciji mesto le za ljudi, ki znajo in hočejo misliti ter delovati v skladu z interesi, potrebami oziroma razrednimi cilji delavskega razreda. Pogoj, da bo vsebina akcije občutnejše prodrla tudi v vse kulturne institucije, je utrditev idejne in akcijske enotnosti komunistov na izhodiščih, usmeritvah in nalogah, ki smo jih sprejeli na VII. kongresu ZKS in X. kongresu ZKJ ter akcijsko razdelali na 44. seji izvršnega komiteja predsedstva CK ZKS.

Vrsto različnih pomanjkljivosti bi še lahko našli in podrobneje obravnavali v tem kratkem zapisu ob akciji Komunistov, toda niti prisotnost mitingaštva, kulturnega sejmaštva, tehnokratskega formalizma ali kulturnega in dogmatskega verbalizma ne more razvrednotiti temeljnega pomena akcije, ki se je povsem nedvoumno, jasno akumuliral skozi ves čas: to je njena široka, množična orientacija k človeku in njegovi potrebi, da kultura postane ne le sestavina njegovega življenja, ampak izraz njegove samoupravljaljske kulturnopolitične volje.

V praksi se je ponovno potrdilo, da med kulturo in politiko, umetnostjo in ideologijo ni in ne more biti nepremostljivih razlik ali nerazrešljivih konfliktnih razmerij, če izhajajo nosilci vse te prakse iz temeljnih interesov delavskega razreda po svobodi človeka in osvobojenem delu. Za kulturo in politiko, umetnost in ideologijo, ki jih povezuje človek v boju za asociacijo svobodnih proizvajalcev, torej konkretni človek s konkretnimi interesi in cilji, so dane vse možnosti ustvarjalnega sodelovanja v civilizaciji in humanizaciji družbe in človeka. Problem odnosa med različno vrsto človekove in družbene prakse in zavesti o tej praksi nastopi takrat, kadar se v kateremkoli delu njene vsebine razraščajo odkloni ali zastrujejo konflikti na razrednih pozicijah. In kadar se ta problem razmerja med umetnostjo, ideologijo, kulturo, politiko v najrazličnejših možnih praktičnih relacijah in odnosih pokaže, ga je treba pozorno analizirati z vidika ciljev delavskega razreda. Pri tem je treba seveda zavračati

vsako razpravo o teh vprašanjih na idejno nesprejemljivih izhodiščih. Zveza komunistov ni bila nikoli zoper diskusijo in idejno-teoretično razčiščevanje omenjenih vprašanj, saj bi to pomenilo pristajati na dogmatskih pozicijah, vedno pa je in bo ostro nastopala zoper ultraradikalne, ultralevičarske in anarholiberalne poskuse in tendence obravnavanja odnosov in stanj med kulturo, politiko, ideologijo in umetnostjo pod zastavo njihovega boja za svobodo ustvarjanja in življenja.

Akcija »Človek, delo, kultura« je pokazala na realne probleme ustvarjanja in svobode delovnih ljudi, z njo smo konkretno napadali in razbijali družbenoekonomske, sistemske in idejne ovire v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih, da bi na dohodkovnih odnosih, odnosih združevanja dela in sredstev, v odnosih menjave dela in sredstev med uporabniki in izvajalci utrdili in razširili prostor za bolj kreativno in kulturno bogatejše življenje delovnih ljudi. Rezultati niso veliki, če jih ocenjujemo po nalogah, ki so še pred nami in kakor so opredeljene v ustavi, zakonu o združenem delu ter programu ZKJ, toda lahko smo z njimi zadovoljni, če upoštevamo njihovo mobilizacijsko in ideološko vrednost, saj je v zavesti ljudi kultura postala drugače pojmovana, kar je vse bolj značilno tudi v praktičnih spopadih ob spreminjanju njenega družbenoekonomskega položaja v združenem delu.

Ob tej konkretni bitki za dejansko svobodo in ustvarjalnost delovnih ljudi pa se še vedno srečujemo z malomeščansko ideološko navlako in obravnavo omenjene problematike. Predvsem se nenehno ponavljajo poskusi dokazovanja, kako v družbi delavsko-razredne ideologije tudi umetnosti ni mogoče živeti. Ta je žrtev kolektivne zavesti. Zato je naloga umetnosti — mislijo takšni »teoretiki« — da se osvobodi tutorstva kolektivne zavesti. Umetnost mora biti z njo trajno nepomirljiva, v nenehnem boju. Pri tem seveda ni vprašanje, ali umetnost za ali proti kolektivni zavesti, ampak predvsem, kako proti njej, kajti ta da je vir nesvobode, vir vseh nesreč umetnikov, ki bi radi ustvarjali. Zaključujejo, da je mogoče ustvarjati le v svobodi, v situaciji, ko ideologija zapusti areno umetnosti.

Stališča Zveze komunistov so jasna. Vedno se je v praksi in v teoriji borila zoper vse, kar je ovira ustvarjanju, hkrati pa je jasno ločila ustvarjalno svobodo od njene zlorabe. Zveza komunistov se ne bori proti obema tendencama samo na področju umetnosti, ampak tudi v sami ideologiji. Tudi tu je v boju zoper tehnokratizem in birokratizem, ki ideologijo spreminjata v sredstvo za zaščito lastnih interesov, jo dogmatizirata in spreminjata v religijo. Ni ambicija marksistične ideologije, vedno žive in vedno kritične znanstvene teorije družbenega razvoja, vstopati v področje umetnosti in jo podrediti konkretnim ciljem politike, ampak umetnost kot izredno pomembno ustvarjalno duhovno silo pritegniti v bitko za resnično svobodo oziroma osvoboditev človeka in njegovega dela.

Zveza komunistov ni bila nikoli za kakršnokoli dušitev različnih umetniških in estetsko stilnih usmeritev, hkrati pa je vedno zahtevala in

se borila za poglobljene idejno-teoretične analize, za kvalitetne umetniško estetske kritike, za kritične idejne in estetske konfrontacije; to pa ni boj zoper svobodo umetniškega ustvarjanja, ampak zoper pojave in tendence zlorabe umetnosti za idejno in estetsko sporne in socialističnemu humanizmu tuje vrednote. Če je torej kolektivna zavest oziroma ideologija delavskega razreda, ki je hkrati ideologija tudi njegove avantgarde, to je Zveza komunistov, v kritični konfrontaciji z umetnostjo, je ta konfrontacija vedno konkretna in se nanaša na kritiko tistih pojavov in tendenc v umetnosti in umetniški tvornosti, ki je v idejni in estetski konfrontaciji s temeljnimi vrednotami in temeljno vsebino socialističnega humanizma.

Ideologija delavskega razreda ni v sporu z umetnostjo, ampak s pojavi, tendencami zlorabe umetnosti in svobode ustvarjanja za cilje, ki so v nasprotju z osvoboditvijo človeka in njegovega dela. Ideologija delavskega razreda ni v sporu z umetnostjo, ampak v boju za umetnost, zato resnični umetnosti ni treba spraševati, ali za ali proti kolektivni zavesti, še manj pa, kako proti kolektivni zavesti, če je ta človeška, humanistična, revolucionarno etična, kar vsa ideologija delavskega razreda tudi je, ampak kako na izhodiščih takšne zavesti prispevati k osvoboditvi človeka in njegovega dela, k uresničitvi vizije asociacije svobodnih proizvajalcev.

DRAGO ZAJC

Razvitost interesov delovnih ljudi in občanov

(Ugotovitve iz raziskave)

Razvoj samoupravnega sistema v naši družbi je postavil občane in delovne ljudi pred vrsto novih in odgovornih nalog. Opravljanje različnih samoupravnih in družbenih funkcij ter odgovorno reševanje problemov pa je mogoče le ob visoko razvitem zanimanju in pripravljenosti delovati za skupne cilje. Interese pogosto omenjajo kot osnovo in gibalno tiste družbene aktivnosti, ki je predpogoj za delovanje družbenega sistema in nadaljnji razvoj družbe v celoti.

Poleg tega povsem praktičnega vidika je naše zanimanje za problematiko interesov in njihovo empirično ugotavljanje povezano z njihovim velikanskim pomenom za politično teorijo. Interesna problematika opredeljuje odnos med družbo in politično oblastjo, na tej osnovi se ponovno sprožajo vprašanja države, političnega sistema, skupščinskega sistema, političnega predstavništva, itd. Interesna problematika je torej bistveno povezana z vsemi najpomembnejšimi družbenimi in političnimi procesi pri nas v Jugoslaviji. Posebno pomembna in akutna je ta problematika za sam delegatski sistem, ki je oblikovan zaradi nujnosti neposrednega izražanja interesov delavskega razreda in delovnih ljudi nasploh.¹ Neposrednost pri tem pa ne pomeni samo možnost, da delovni ljudje in občani osebno izražajo svoje interese, ampak in predvsem, da so konkretni interesi posameznih družbenih področij in območij neposredno vključeni v politični sistem.²

Interesna problematika je torej v našem družbenopolitičnem sistemu tesno povezana z vlogo in položajem človeka v delovnem in življenjskem okolju ter v samoupravnih interesnih skupnostih, v okviru katerih povezuje svoje delo z zadovoljevanjem osebnih in skupnih potreb.

Velikemu poudarku, ki je bil dan zlasti v zadnjem času interesni problematiki pri nas, pa nikakor ne ustreza zaostajanje raziskovanja

¹ Glej npr. E. Kardelj: »Problemi naše socialistične graditve«, IX.

² Prim. dr. A. Bibič: »Neposredno izražanje interesov v samoupravnem sistemu jugoslovanske družbe«, »Teorija in praksa«, št. 10/1975.

na tem področju. Kompleksno raziskovanje interesne problematike bi moralo glede na zahteve samoupravne prakse zajeti poleg teoretičnih v večji meri tudi empirične raziskave. Poleg študij o izoblikovanosti institucionalnega okvira glede na idejno-teoretična izhodišča, razprav o vlogi politično-izvršilnih ali upravnih organov ter vplivu družbeno-političnih organizacij, itd., bi morali v večji meri ugotavljati strukturo in razvitost interesov v družbeni bazi, to je znotraj posameznih družbenih skupin, in ugotavljati faktorje, ki vplivajo na njihov razvoj. Empirično raziskovanje interesov nas lahko vodi tudi do globljih spoznanj o različnih načinih in oblikah izražanja interesov ter do ugotovitev, kako so ti povezani z različnimi aktivnostmi, zlasti ko gre za zadovoljevanje potreb v neposrednem življenjskem in delovnem okolju. Na ta način bi se približali tudi vprašanju oblikovanja interesov v temeljnih samoupravnih skupnostih ter njihovega uresničevanja v delegatskem sistemu.

Zaostajanju takšnega raziskovanja je vzrok predvsem v kompleksnosti same problematike kot tudi v dejstvu, da nasploh primanjkuje ustreznih osnov za oblikovanje empiričnih izhodišč. Glede na to, da se kažejo problemi že pri sami teoretični klasifikaciji interesov,³ je razumljivo, da primanjkuje elementov za postavitve takšnega deduktivnega sistema, ki bi omogočal, da bi teoretične pojme specificirali v empirične interese.

Ena izmed možnosti, ki se ponuja za postavitve takšnega izhodišča za empirično raziskovanje interesov, je v podrobnejši opredelitvi subjektivnega in objektivnega interesa ter definiranju odnosa med enim in drugim. Kot subjektivni interes razumemo interes, ki je izključno določen z aktualnimi prepričanji, potrebami in zahtevami posameznika. Objektivni interes pa je na drugi strani tisti interes, ki izvira iz objektivne dispozicije posameznika v družbeni strukturi in se ga posameznik lahko zaveda ali pa ne. To pomeni, da v nekem trenutku zaznani interesi posameznikov ali celih družbenih skupin ne odražajo nujno in v celoti njihovih objektivnih interesov. Iz tega izhaja, da subjektivne interese ne smemo obravnavati kot edini kriterij za njihovo raziskovanje, ker bi s tem zanikali možnost, da se lahko posameznik premalo ali sploh ne zaveda svojih dejanskih interesov oziroma se celo moti o njih.

Vsaka empirična raziskava subjektivnih interesov bi torej morala zajeti tudi procese njihovega oblikovanja v objektivnih pogojih oziroma — če so objektivni interesi odraz dejanskih, objektivnih pogojev — načine in faktorje preoblikovanja objektivnih interesov v subjektivne. Oblikovanost interesov nekega okolja ali družbene skupine je torej bolj ali manj stopnja v procesu osveščanja o svojih dejanskih (objektivnih) interesih kot tudi o stvarnih možnostih za njihovo enakopravno uveljavljanje v družbenem okolju. Takšna empirično ugotovljena izoblikovanost

³ Prim. dr. A. Bibič: »Prispevek k obravnavi teorije interesov«, raziskovalni projekt, 1971.

interesov nam daje končno tudi osnovo za oceno družbene zavesti in aktivnosti.

Izmed dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje interesov na vseh področjih, na njihovo izražanje in nadaljnje povezovanje (z organiziranjem, spodbujanjem, itd.), moramo na prvem mestu omeniti subjektivne sile. Vpliv teh organiziranih družbenih sil prihaja do izraza predvsem v tem smislu, da bi ob neposrednih in trenutno aktualnih interesih prihajali do izraza tudi dolgoročni družbeni interesi.

Pristop k tej zahtevi in kompleksni problematiki nam omogočajo že številni podatki iz doslej opravljenih empiričnih raziskav, ki poleg mnenj in ocen aktualnih pojavov in dogodkov pogosto nakazuje opredelitve ali pričakovanja v zvezi s temeljnimi družbenimi procesi. Med temi raziskavami je zaradi možnosti primerjanja teh podatkov zanimiva zlasti longitudinalna raziskava družbene zavesti in aktivnosti Slovencev »Slovensko javno mnenje«.

V okviru te raziskave smo se skušali približati problematiki interesov na ta način, da smo kot kriterij za klasifikacijo vzeli: a) vsebinsko področje interesa, b) institucionalno področje realizacije, in c) cilj interesa. Na tej podlagi je mogoče ugotavljati splošno raven zanimanja delovnih ljudi in občanov za konkretna vsebinska področja, ki so jim blizu in med katerimi so tista, ki so sistemsko izoblikovana za izražanje in usklajevanje interesov. Prav tako lahko preverjamo njihovo pripravljenost, da se na teh področjih aktivno vključijo v procese družbenega odločanja (cilj). Pri tem moramo opozoriti, da ne gre za podroben pregled celote možnih interesov posameznikov, temveč bolj za poskus osredotočiti se na tiste bistvene interese, katerih uveljavljanje in uresničevanje pomeni realizacijo temeljnih samoupravnih pravic.

Takšen pristop se odmika od klasičnih vprašanj o »zanimanju za politiko«, ki so enodimenzionalna, vključujejo pod pojem politika poljudno število področij ali problemov in so bila skonstruirana predvsem za merjenje interesa v družbah, kjer je politika posebna družbena aktivnost. Konkretno navajanje vsebinskih področij interesa je primernejše prav zato, ker pride v večji meri do izraza neposrednost njihovega izražanja kot temeljne značilnosti našega samoupravnega sistema. Izražanje interesov namreč vključuje konkretne interese posameznih družbenih celic in področij.

Temeljni celici, kjer se izražajo in uresničujejo interesi delovnih ljudi oziroma občanov na neposreden način, sta temeljna organizacija združenega dela in krajevna skupnost. V prvi so bistveni interesi povezani z določanjem osnov in meril za razporejanje dohodka in osebnega dohodka, z odločanjem o zadevah reprodukcije itd. V krajevni skupnosti pa se npr. izražajo vsi tisti interesi in potrebe, ki jih občani uresničujejo bolj ali manj solidarno. Neposredno izražanje in združevanje interesov

pa ni omejeno samo na ti dve družbeni celici, ampak sega na vsa področja družbenih dejavnosti, kjer je posredniško vlogo države zamenjala menjava dela med izvajalci in uporabniki (izobraževanje, kultura, zdravstvo, socialno varstvo, itd.).

Vprašanje, ki smo ga zastavili anketirancem — reprezentativnemu vzorcu slovenskega prebivalstva — je bilo oblikovano tako, da omogoča spoznavati strukturo interesov (zanimanja) za posamezna področja (A), razkriva njihovo intenzivnost glede na kritičnost do obstoječih razmer na teh področjih (B) ter ugotavlja pripravljenost respondentov, da aktivno delujejo na teh področjih (C). Hkrati je bilo mogoče ugotavljati tudi percepcijo lastnega vpliva respondentov (D). Osnovni cilj vprašanja:

»Našteli vam bomo nekatera področja družbenega življenja in dela občanov v vaši občini, krajveni skupnosti, organizaciji združenega dela — povejte nam:

A — Ali se vi osebno zanimate za ta področja...?

B — Ali se vam zdi, da bi se moralo na tem področju kaj pomembnega napraviti, kaj spremeniti, da bi zadovoljili potrebe ljudi?

C — Ali ste pri tem pripravljeni tudi vi osebno kaj napraviti, bi bili aktivni?

D — Ali imate kakšen vpliv na dogajanje na tem področju?

je torej ta, da ugotavlja izoblikovanost interesov na vrsti področij ter neizkoriščene možnosti aktivizacije delovnih ljudi in občanov.

Ker je bilo vprašanje zastavljeno trikrat, to je v raziskavah SJM/70, 73 in 76, si bomo lahko ogledali strukturo zanimanja (interesov) slovenske populacije za šestnajst navedenih področij oziroma temeljnih celic v treh časovnih točkah. Iz primerjave bomo lahko sklepali o vplivu nekaterih družbenih dogajanj ter pomembnih sistemskih sprememb v tem času na izoblikovanost posameznih vrst oziroma določene skupine interesov. S tem mislimo predvsem na začetek delovanja delegatskega sistema, ki je ne samo omogočil neposrednejše izražanje interesov, ampak je vključil v delegacije izredno veliko število ljudi, ter na oblikovanje samoupravnih interesnih skupnosti.

1. Splošne ugotovitve

Že iz površnega pregleda podatkov v razpredelnici lahko ugotovimo, da se anketiranci zanimajo oziroma imajo interese na vseh naštetih področjih življenja in dela. Splošno zanimanje je na vseh točkah opazovanja relativno visoko, vendar pa se spreminja glede na področje in v času. To splošno zanimanje je, v celoti vzeto, najvišje v letu 1976 in

SJM/75 (5.06)	A se zanima			B terja spremembe			C bi bil aktiven			D ima vpliv			ne vem, b. o.		
	70	73	75	70	73	75	70	73	75	70	73	75	70	73	75
A Šolstvo, vzgoja izobraževanje	64,6	57,6	64,4	33,5	24,6	36,5	—	16,9	21,6	8,0	5,7	6,2	25,4	41,1	34,7
B Otroško varstvo	—	47,8	55,0	—	26,0	34,4	—	16,2	17,8	—	2,6	3,2	—	50,1	44,6
C Zdravstvene zadeve	65,0	68,3	71,3	39,8	33,4	41,8	—	14,1	15,5	4,6	2,2	3,4	22,4	28,9	28,0
D Kultura	43,3	46,4	53,4	21,5	22,9	25,6	—	14,5	13,9	4,6	4,2	3,6	46,7	51,3	46,2
E Komunalne zadeve	48,6	68,2	66,8	34,4	47,5	49,6	—	27,0	24,2	5,8	5,3	4,9	37,5	27,0	32,4
F Stanovanjske in urbanist. zadeve	50,2	45,2	51,2	33,3	27,8	35,6	—	12,5	13,7	4,1	2,8	3,2	37,1	51,9	48,8
G Kmetijstvo	45,4	42,4	51,7	42,8	25,9	38,2	—	11,7	17,4	4,3	1,0	4,0	36,7	54,5	47,3
H Gospodarske zadeve	51,8	50,2	57,5	38,1	25,0	36,3	—	11,6	14,3	5,0	3,5	4,9	33,8	47,0	41,5
I Delovanje občinske uprave	—	36,3	34,1	—	20,0	20,4	—	5,6	5,2	—	1,7	1,7	—	61,3	65,1
J Socialno skrbstvo	51,0	57,5	64,4	33,9	30,5	35,3	—	16,1	18,2	4,2	3,6	3,2	35,8	39,5	34,8
K Javno informiranje	—	56,2	66,3	—	20,6	20,8	—	6,6	7,5	—	1,4	1,8	—	42,2	33,5
L Šport, rekreac. razvedrilo	39,5	39,6	47,0	19,1	16,3	18,0	—	12,3	14,4	6,6	3,7	4,4	51,4	59,0	52,6
M Obramba, samozaščita	—	—	52,6	—	—	11,2	—	—	13,7	—	—	6,0	—	—	46,8
N Izbiranje kandidatov ob volitvah	—	46,0	42,0	—	13,1	11,9	—	11,2	10,7	—	5,6	7,5	—	51,6	57,4
O Delovanje krajevne skupnosti	—	—	54,6	—	—	24,2	—	—	18,6	—	—	7,9	—	—	44,8
P Odločanje* o delu delov. org.	—	—	78,2	—	—	38,8	—	—	31,6	—	—	18,9	—	—	18,1

* Odstotki preračunani samo na deležu zaposlenih (N=913)

se je večalo na nekaterih področjih postopoma, na drugih pa je v letu 1973 najprej prišlo do upada v primerjavi z letom 1970 in se je šele nato dvignilo nad raven prvega leta. Največje zanimanje velja za tista področja, kjer je prizadetost občanov največja in na katerih se dan za dnem spoprijemajo z različnimi problemi, kot npr. zdravstvo (71,3 %), komunalne zadeve (66,6 %), izobraževanje (64,4 %), socialno skrbstvo (64,4 %), itd. Preseneča zelo veliko zanimanje za področje javnega informiranja (66,3 %), kar kaže na izostreno potrebo po kvalitetni informaciji kot pogoju za uveljavljanje interesov na vseh področjih. Zanimanje za gospodarstvo (57,5 %), otroško varstvo (55,0 %) in kulturo (53,4 %) je nekako v poprečju. Najmanjše zanimanje pa kažejo anketiranci za delovanje občinske uprave (34,1 %) ter izbiranje kandidatov ob volitvah (42,0 %) — to sta hkrati edini področji, na katerih se je zanimanje celo nekoliko zmanjšalo. Zanimivo je tudi, da se za delovanje krajevne skupnosti kot temeljne celice, ki omogoča izražanje in povezovanje interesov, zanima komaj polovica vseh anketiranih (54,6 %), medtem ko je delež tistih, ki se zanimajo za odločanje o delu delovne organizacije — upoštevamo samo zaposlene anketirance — daleč največji (78,2 %).

Kritičnost in pripravljenost biti aktiven sta precej manjši od splošnega zanimanja (tistih, ki se na primer zanimajo za področje šolstva — 64,4 %, npr. samo polovica terja spremembe — 36,5 % oziroma je samo tretjina — 21,6 %, pripravljenih, da bi bili aktivni, to je, da bi osebno prispevali k napredku na tem področju). Področja največje kritičnosti in pripravljenosti na aktivnost pa se v glavnem pokrivajo s področji največjega splošnega zanimanja. Med glavnimi področji, kjer so anketiranci pripravljeni, da se aktivirajo, sta še vedno krajevna skupnost (18,6 %) in delovna organizacija (31,6 % — samo zaposleni). Na področjih, kjer so ustanovljene samoupravne interesne skupnosti, je ta pripravljenost v glavnem manjša (izjema so komunalne zadeve, šolstvo in izobraževanje ter socialno skrbstvo), kar gotovo odraža trenutno stanje na teh področjih (april 1976), ko samoupravne interesne skupnosti na številnih področjih še niso dobro zaživele.

Vpliv, ki ga percipirajo anketiranci na navedenih področjih, je relativno majhen: v primerjavi z letom 1973 se je sicer nekoliko povečal, vendar je približno enak ravni iz leta 1970. Zanimivo je, da anketiranci percipirajo največji vpliv v krajevni skupnosti in delovni organizaciji!

Na podlagi teh ugotovitev lahko domnevamo naslednje:

a) Zanimanje za vsa področja je v zadnjem letu opazovanja — 1976, doseglo tolikšno stopnjo zaradi kvalitativnih sprememb v družbenih odnosih in uveljavitve sistema, ki omogoča neposrednejše uveljavljanje interesov, kar pa se še ne kaže v dejanski aktivnosti in percepciji vpliva. Upad zanimanja za vrsto področij v letu 1973 je verjetno zakasnel odraz stagnacije samoupravljanja in s tem možnosti za uveljavljanje interesov pred tem letom.

b) Dejstvo, da je percepcija lastnega vpliva nasploh zelo majhna,⁴ ne pomeni, da je pripravljenost družbenopolitičnega delovanja delovnih ljudi in občanov v smislu izražanja, posredovanja in usklajevanja interesov ter njihovega uresničevanja v skupnih akcijah omejena. Poleg tega podatki tudi kažejo, da je tistih, ki bi želeli biti aktivni na posameznih področjih, do petkrat več od tistih, ki sodijo, da imajo vpliv.

V celoti nam ti podatki dajejo koristno informacijo o strukturi in intenzivnosti zaznanih interesov v družbeni bazi in osnovo za preverjanje, koliko teh interesov bi bilo mogoče v danem (samoupravnem) družbenem sistemu mogoče zajeti in organizirati. Na vsak način pa bi bilo treba te podatke primerjati še z drugimi podatki o vključenosti anketirancev v družbenopolitične organizacije in društva, v organe samoupravljanja in delegacije v krajevni skupnosti ter v delovni organizaciji, udeležbi na sestankih v KS in TOZD, itd. Prav tako bi bilo treba te podatke podrobneje analizirati glede na socioekonomske in vedenjske značilnosti respondentov, vrednote, informiranost itd.

⁴ Do zelo podobnih ugotovitev o oceni lastnega vpliva prihajajo tudi druge raziskave, npr. raziskava »Občan v krajevni skupnosti«, ISF, 1971; (A. Barbič in drugi).

JANEZ JEROVŠEK

Proučevanje produktivnosti dela

Ker s samoupravljanjem odpiramo neko povsem novo vizijo družbe, ki naj bi kar najbolj zadovoljevala materialne in socialne potrebe vseh delavcev, ima ta vizija široke družbenopolitične in mednarodne implikacije. Čeprav ni cilj samoupravljanja v čistem potrošništvu, ki v skrajni posledici pelje v vulgarnost in odsotnost pravega okusa, ga bodo v mednarodnih okvirih ocenjevali predvsem po tem, kaj v materialnem pogledu lahko nudi in kakšne možnosti in potence nosi v sebi za razreševanje pglavitnih materialnih problemov.

S tega vidika je važno, koliko proizvajamo in kako racionalno proizvajamo. Stopnjo racionalnosti proizvodnje pa ugotavljamo na podlagi stopnje produktivnosti dela oziroma stopnje njene rasti.

Ker pa na rast produktivnosti dela vpliva izredno veliko število dejavnikov — nekateri neposredno, drugi posredno — je to ena najbolj sistemskih kategorij. Zato pri produktivnosti ni možen voluntaristični pristop, ampak je možno dvigati njeno rast na temelju številnih različnih pristopov. Njeno rast je možno povečati z večjim fondom izobrazbe celotnega prebivalstva, s socializacijo tistih norm, ki spadajo v področje delovne kulture, s stimuliranjem inovativnosti, z večjo kontrolo (ki temelji na rezultatih dela), z posodabljanjem administracije, z uspešno koordinacijo, z ekonomsko politiko, ki ima za cilj poživitev gospodarske rasti itd., itd. V celotnem delovanju OZD in družbe bi težko našli aktivnost, ki ne bi imela neposrednega ali posrednega vpliva na rast produktivnosti dela. Kako se posameznik obnaša v območju dela, je odvisno od tega, kakšne so njegove eksplicitne ali implicitne vrednote. Vrednostni sistem vpliva na delovno kulturo in s tem na rast produktivnosti dela.

Ker pa je rast produktivnosti dela določena s tako velikim številom dejavnikov, jo je izredno težko empirično proučevati. Podatek o individualni produktivnosti nima posebnega pomena, če ga ne postavimo v odnos s številnimi drugimi dejavniki.

Pglavitni problem pri analizah o produktivnosti dela je »odsotnost primerne teoretičnega okvira, s pomočjo katerega bi organizirali naše dejansko znanje o produktivnosti«. ¹ Gre za iskanje operacionalnega mo-

¹ W. Salter, *Productivity and Technical Change*, Cambridge, The University Press 1969, str. 4.

dela, ki bi integriral spoznanja ekonomskih in organizacijskih ved. Do takega vzorca pa je izredno težko priti, ker na produktivnost vpliva tako veliko število dejavnikov. Metodološko pa je nemogoče obvladovati določen eksplanatorni model, v katerem je tolikšno število spremenljivk, da vseh ni možno operacionalizirati. Če pa nam takšna operacionalizacija uspe, se kasneje vedno izkaže, da za vse spremenljivke ni možno zbrati vseh podatkov. V primerih, ko ni možno priti do kompleksnega eksplanatornega modela, nam ostanejo parcialni pristopi. Zadovoljiti se moramo z manjšim številom spremenljivk, ki najmočneje vplivajo na produktivnost dela (čeprav nimamo niti docela zanesljivih kriterijev za izbor tistih dejavnikov, ki imajo največjo moč), in s proučevanjem njihovih odnosov.

Določena OZD dobi opozorila o tem, ali je njena produktivnost zadovoljiva, če se primerja s podobno delovno organizacijo, družba kot ekonomski sistem pa dobiva opozorila o tem, ali je njena stopnja rasti produktivnosti dela zadovoljiva, če se primerja z drugimi sistemi.

Zato v študijah o produktivnosti dela ponavadi najdemo tudi številne primerjave. Ker pa produktivnosti dela ne merijo povsod z istim metodološkim postopkom, je vprašljivo, v koliki meri so podatki medsebojno primerljivi oziroma kolikšna je natančnost takih primerjav. V obsežni študiji je Irvin Kravis² pokazal, da so metodološke težave pri mednarodnih primerjavah o stopnji produktivnosti dela tako velike, da moramo podatke vzeti s pridržkom, posebno če delamo primerjave na ravni globalnih ekonomskih sistemov.

Čeprav moramo vzeti tovrstne primerjave z določenim pridržkom, jih nekaj navedimo, ker imajo vsaj določeno indikativno vrednost.

D r ž a v a	Stopnja rasti produktivnosti od 1960—1974 — v %/o
1. Švedska	5,3
2. ZDA	1,2
3. Nizozemska	7,2
4. Francija	5,9
5. Belgija	6,3
6. Sovjetska zveza	5,4
7. Zahodna Nemčija	4,4
8. Češkoslovaška	4,8
9. Anglija	3,1
10. Poljska	5,6
11. Italija	5,7
12. Avstrija	5,0
13. Madžarska	5,1
14. Jugoslavija	5,1

² Irvin Kravis, A survey of international comparison of productivity, *The Economic Journal*, March 1976, No. 341, str. 1—45.

V spodnji razpredelnici³ navajamo povprečno stopnjo rasti produktivnosti dela za 14 držav v obdobju od leta 1960 do 1974.

Stopnja rasti produktivnosti dela je v Jugoslaviji v primerjavi z drugimi državami sorazmerno zadovoljiva. Če pa vzamemo startno izhodišče, je podatek manj zadovoljiv. Tako je bila produktivnost dela v Švedski leta 1960 za 3,4-krat večja kot v Jugoslaviji, leta 1974 pa za 3,5-krat večja. Prav tako se je povečala razlika med Nizozemsko in Jugoslavijo. Razlika se je povečala v odnosu do Francije, Belgije, Sovjetske zveze, Poljske, Italije in Madžarske. Razlike med Jugoslavijo in petimi drugimi državami pa so se zmanjšale. Najbolj se je zmanjšala razlika v odnosu do ZDA. V letu 1960 je bila produktivnost dela v industriji v ZDA za 5,3-krat večja kot v Jugoslaviji, v letu 1974 pa 3,1-krat večja.

Če bi produktivnost dela v Jugoslaviji rasla s 4-odstotno stopnjo, bi potrebovali 32 let, da bi dosegli raven, ki jo je Švedska dosegla leta 1974.

Naredimo še nekaj primerjav o produktivnosti dela med našimi in nekaterimi inozemskimi podjetji.⁴

Ime podjetja	Indeksi produktivnosti
— Združeno elektroprivredno preduzeče Srbije Beograd	100
— Rheinisch Westfalisches Elektrizität, Nemčija	228
— INA, Zagreb	100
— Royal Dutch Shell	329
— Združeno podjetje Slovenske železarne Ljubljana	100
— August Thyssen Hütte, Nemčija	328
— Zavodi »Crvena Zastava«	100
— Volkswagen, Nemčija	330
— Fiat, Italija	207
— Gorenje, Velenje	100
— Philips, Nizozemska	120
— Pliva, Zagreb	100
— Bayer, Nemčija	268
— Varteks, Varaždin	100
— Lainerie de Roubaix, Francija	172
— Kombinat Borovo	100
— Michelin, Francija	249
— Robne kuće »Beograd«	100
— Bazar de l'Hôtel de ville, Francija	146

³ Vir: Dr. Milorad Taušanović, Upoređenje produktivnosti industrije Jugoslavije sa industrijom drugih zemalja, Posvetovanje o produktivnosti dela v Peči, 22.—24. septembra 1976.

⁴ Milorad Tausanović, isti vir.

Gornji podatki nam kažejo izrazite razlike v produktivnosti dela med našimi in tujimi podjetji. Najmanjša je razlika med Gorenjem in Philip-som.

Gornji podatki o produktivnosti dela so preračunani najbolj preprosto na podlagi števila zaposlenih in realizacije — tj. dohodka — na zaposlenega. Ta metodološki postopek meri ne samo stopnjo produktivnosti, temveč tudi stopnjo rentabilnosti, ki predstavlja »sposobnost producentov pridobiti z danimi sredstvi K denarni dohodek D«. ⁵ Produkt je izražen z dohodkom, ta pa je določen s tržnimi cenami in z monopolnim položajem na nabavnem ali prodajnem trgu. Tako je lahko podjetje v čisto tehničnem smislu visoko produktivno, vendar nizko rentabilno, če svoje proizvode prodaja po nizkih cenah. Glede na dejstvo, da so dohodki merjeni s tržnimi cenami, ne izražajo zanesljive storilnosti dela. V tržnem gospodarstvu je možno celo dohodek povečati pri znižanju proizvoda.

Gornje podatke smo navedli zato, da bi pokazali, da je zgolj ekonomski pristop k proučevanju produktivnosti dela nezadosten. Preprost račun nam daje podatke o stopnji produktivnosti oziroma o rentabilnosti, ne pove pa nam ničesar, zakaj je prišlo do razlik.

Če nam gornji podatki pokažejo, da je produktivnost dela v Volkswag-novih tovarnah za več kot dvakrat večja kot v Crveni zastavi, iz tega ničesar ne zvemo, zakaj je prišlo do teh razlik. Lahko prihaja do razlik zato, ker je organska sestava kapitala različna, ali zato, ker je organizacija dela v Crveni zastavi slabša. Produktivnost je funkcija specializacije, stopnja specializacije pa je določena z velikostjo trga. Zato je proizvodnja ob relativno majhnih serijah (npr. 100.000 avtomobilov) nižje produktivna kot proizvodnja pri velikih serijah (npr. 500.000 avtomobilov).

Največjo stopnjo rasti produktivnosti opazimo v tistih industrijskih panogah, v katerih so največje tehnološke spremembe in največja delitev dela. Visoka delitev dela pa je ekonomsko utemeljena samo pri velikem trgu. Navedeni razlogi za veliko razliko v produktivnosti dela nam povedo, da te razlike ne izhajajo nujno iz razlik v individualni produktivnosti ali intenzivnosti dela.

Produktivnost dela je možno proučevati na makro- ali na mikro ravni, (tj. na ravni TOZD ali OZD). Če je enota analize industrijska organizacija, potem je pri proučevanju produktivnosti dela potrebna integracija ekonomskih in organizacijskih ved. Nas zanimajo, kolikšne so možnosti za bolj kompleksno proučevanje produktivnosti dela na ravni industrijske organizacije pri obstoječem razvoju ekonomskih in organizacijskih ved oziroma pri razvoju njihovih metodoloških pristopov.

Pri proučevanju produktivnosti dela oziroma pri definiranju tega pojma srečamo druge pojme, kot so učinkovitost, uspešnost, gospodarnost,

⁵ Aleksander Bajt, Uvod v politično ekonomijo, CZ 1965, str. 180.

rentabilnost, ki jih ekonomske in organizacijske vede različno definirajo. Vprašanje je, kako se omenjeni pojmi med seboj razločujejo in v koliki meri se medsebojno prekrivajo. Razločevanje in prekrivanje teh pojmov je odvisno od njihovega definiranja. Ugotavljamo, da ekonomske in organizacijske vede te pojme različno definirajo. Ne obstaja niti terminološka jasnost, kateri pojem je najširši: ali je to produktivnost ali učinkovitost. V organizacijskih vedah merijo učinkovitost delovne organizacije s številnimi merili, med katera spada tudi produktivnost. Nekateri ekonomisti pa definirajo produktivnost najširše in se tako docela prekriva s pojmom učinkovitosti. Tukaj nam ne gre zgolj za terminološko čistost — ki jo je v družboslovnih znanostih zelo težko doseči — temveč za iskanje takšnih definicij, ki bodo omogočile izdelavo operacionalnega modela, ki bo sposoben zajeti čim večje število spremenljivk. Za oblikovanje takšnega operacionalnega modela je potrebna določena pojmovna jasnost.

Težave pri definiranju omenjenih pojmov pa so dokaj velike, ker ekonomske in organizacijske vede korakajo po svojih lastnih poteh. Potrebno pa je bilo, da bi se vsaj pri proučevanju produktivnosti organizacijske vede bolj ekonomizirale, ekonomske vede pa sociologizirale.

Organizacijske vede definirajo učinkovitost delovne organizacije z razmerjem med inputom in outputom. Čim večji del inputa se preobrazi v output (čim manjši del absorbira socialni sistem delovne organizacije), tem večja je učinkovitost. Ta definicija zveni zelo preprosto, njena praktična vrednost pa ni velika, ker jo je zelo težko operacionalizirati. Delovna organizacija ima namreč ogromno število tako različnih inputov, da jih je metodološko nemogoče spraviti na eno mersko enoto. Za ideje, znanje, material in energijo ni možno najti skupne merske enote.

Učinkovitost v smislu gornje definicije zadeva v ekonomske in tehnične vidike organizacije. Uspešnost pa definirajo organizacijske vede kot sklop odnosov med delovno organizacijo in širšim okoljem. Od značajev teh odnosov je odvisna profitna stopnja organizacije, njena rast in seveda njena rentabilnost. Glede na gornje definicije je delovna organizacija lahko:

1. visoko učinkovita, vendar nizko uspešna;
2. visoko učinkovita in tudi visoko uspešna;
3. nizko učinkovita in visoko uspešna;
4. nizko učinkovita in nizko uspešna.

Definiranje gornjih pojmov je odvisno tudi od referenčnega okvira in enote analize. Kar je z vidika ožjega socialnega sistema uspešno, je lahko z vidika širšega socialnega sistema neuspešno.

Očitno predstavlja ta pojma učinkovitost in uspešnost večdimenzionalni koncept in ju je zato težko meriti.

Nič manjše niso težave pri definiranju in merjenju pojma produktivnost. Ker je ta pojem prišel iz ekonomskih ved in ker so ekonomske vede v merjenju prišle nedvomno dalj kot organizacijske vede, skušajmo slediti njihovi argumentaciji.

Produktivnost je možno definirati kot »produktivnost vseh faktorjev, ki sodelujejo v proizvodnem procesu, tako dela kakor tudi delovnih priprav in drugih faktorjev«. ⁶ To pomeni, da vsak faktor, ki vpliva na produktivnost, lahko analiziramo in empirično proučujemo z vidika njegove produktivnosti. To je podobno, kot bi vsak posamezni input empirično proučevali v procesu spreminjanja v output. Če se ideja in znanje kot input ne spremene v inovacije in proizvodna dejanja, potem je proizvodnost tega faktorja ali inputa zelo nizka. Problem je torej, kako posamezni faktor, ki vpliva na produktivnost, operacionalizirati in najti zanj mersko enoto.

Produktivnost je možno definirati tudi bolj preprosto kot »količino, ki jo vsak delavec proizvede v delovnem času«. ⁷ V tem primeru posebej obravnavamo faktorje, ki vplivajo na produktivnost (kot npr. oprema, organizacija, delovni in naravni pogoji, trg itd.).

Podobno definira — na drugem mestu — produktivnost Aleksander Bajt ⁸ »kot razmerje med količino produkta in delovnim časom, porabljenim za njegovo produkcijo.

Če označimo produkt s P, za njegovo produkcijo porabljeni delovni čas z Z, definira delovno storilnost razmerje

$$\frac{P}{Z}$$

Če se pri danem delovnem času poveča produkt, pomeni to povečanje delovne storilnosti. Takšna je v gospodarski praksi in v pretežnem delu teorije uporabljena definicija delovne storilnosti. Takoj opazimo, da ne meri storilnosti *dela*, ampak storilnost delovnega časa.

Če izdelata v enakem delovnem času dva delavca enaki količini enakega produkta, je produktivnost njunega dela v pomenu delovnega časa enaka.

Razlike med njima pa lahko nastanejo zaradi razlik v delovnem naporu.

Marxova definicija delovne storilnosti se nanaša na produktivnost dela v pomenu delovnega navora. Razlog je v tem, ker je moral v svoji teoriji izkoriščanja dela po kapitalu strogo razločevati tiste faktorje delovne storilnosti, ki pomenijo večje delovne napore (iz njih izhaja t. i. absolutna presežna vrednost), in tiste, ki povečujejo produktivnost brez večjega navora delavca. Produktivnost dela v pomenu delovnega navora imenuje Marx produktivno moč dela.

Marx pozna namreč dva temeljna pojma produktivnosti. Z ene strani pozna produktivnost z vidika nastajanja vrednosti. S tega vidika je produktivno samo človeško delo; samo človeško delo proizvaja vrednost.

⁶ Aleksander Bajt, Uvod v politično ekonomijo, CZ, Ljubljana 1965, str. 169.

⁷ Dictionary of Economics, Forth Edition, Barnes, Noble N. Y., 1961.

⁸ Aleksander Bajt, isti vir, str. 167—207.

Poleg tega pa pozna še produktivnost z vidika izdelovanja produkta. To je pojem produktivnosti, ki ga obravnavamo tu. Zanima nas samo razmerje med delovnim časom in *produktom*, njegovo velikostjo, ne pa njegovo vrednostjo.

Kar povečuje produkt, povečuje tudi produkt na enoto zaposlitve, torej delovno storilnost. Vsako dobrotno ali okoliščino, katere sodelovanje v produkcijskem procesu povečuje njegov produkt, imenujemo faktor delovne storilnosti... Faktorjev delovne storilnosti je nešteto... Bolj koristno kakor naštevanje je razvrščanje faktorjev v skupine, ki bolj ali manj dosledno obsegajo vse faktorje storilnosti. Najbolj znana skupinska razvrstitev faktorjev storilnosti je Marxova. V »Kapitalu« pravi takole: »Produktivno moč dela določajo raznovrstne okoliščine, med drugimi 1. povprečna stopnja delavčeve spretnosti, 2. raven znanosti in stopnja njene tehnične uporabnosti, 3. družbena kombinacija produkcijskega procesa, 4. obseg in učinkovitost produkcijskih sredstev in 5. naravni pogoji.«⁹

Ker je cena sredstev bolj ali manj odvisna od njihove učinkovitosti, se izraža obseg in učinkovitost sredstev v velikosti kapitala, ki z njim gospodarstvo producira. Pri tem so za storilnost najpomembnejša delovna sredstva. Z družbeno kombinacijo produkcijskega procesa je mišljena delitev dela v gospodarstvu, razčlenjenost produkcijskega procesa v navpični in vodoravni smeri, menjalna in kreditna sredstva in podobno, torej družbena organizacija produkcijskega procesa, poleg tega pa tudi organizacija produkcijskih procesov znotraj produkcijskih enot, t. i. tehnična organizacija produkcijskega procesa. Končni dejavnik storilnosti, pa ni najmanj važen, so naravni produkcijski pogoji.¹⁰

Ta Marxova razvrstitev dejavnikov, ki vplivajo na produktivnost dela, je tisto stičišče, koder se lahko srečujejo in dopolnjujejo organizacijske vede z ekonomsko vedo; omenjena razvrstitev pa je tudi stičišče pojma produktivnosti in učinkovitosti podjetja. Posamezne skupine dejavnikov, ki po Marxovem mnenju vplivajo na stopnjo produktivnosti, lahko razčlenimo v posamezne dejavnike, ki so bolj predmet organizacijskih kot pa ekonomskih ved. Npr. raven znanosti in stopnja njene tehnične uporabnosti ne delujeta neposredno na stopnjo produktivnosti dela, temveč posredno, preko tega, kako je ta znanost organizirana, kako so znanstveniki in vsi tisti, ki odkritja znanosti aplicirajo, motivirani v proizvodnem procesu itd.

Skupina dejavnikov, ki jih Marx uvršča v »družbeno kombinacijo produkcijskih procesov«, je v celoti predmet organizacijskih ved in zadeva vse organizacijske spremenljivke — od delitve dela do motiviranja in kontrole — kot tudi spremenljivke okolja, tj. ekonomsko politiko, trg, način povezanosti in delovanje celotne infrastrukture.

⁹ Karl Marx, Kapital, I, CZ, Ljubljana, str. 49.

¹⁰ Aleksander Bajt, citirani vir, str. 167—174.

Dejavnik, ki vpliva na stopnjo produktivnosti, je sistem in način planiranja. »Plan mora spodbujati hitrejšo rast produktivnosti dela in druge kvalitativne faktorje proizvodnje in družbene reprodukcije...«¹¹

Prav tako vpliva na produktivnost združevanje OZD v večje SOZD in sploh koncentracija proizvodjalnih sredstev, ki je možna v okviru različnih organizacijskih oblik. »Koncentracija proizvodjalnih sredstev je hitrejša v tistih sektorjih združenega dela, ki se odlikuje po višji produktivnosti dela, bolj ekonomičnem razpolaganju s sredstvi razširjene reprodukcije oziroma z družbenim delom, po uspešnejšem poslovanju in vključevanju v delitev dela, po močnejši samoupravni iniciativi in drugih podobnih kvalitetah.«¹²

Z večjo koncentracijo sredstev in z delitvijo dela je možno priti v proizvodnji do velikih serij in ob velikih serijah je možno doseči visoko produktivnost. Nobena naša tovarna avtomobilov, ki ima relativno majhne serije, ne bo v produktivnosti mogla nikoli doseči tistih velikih avtomobilskih gigantov, ki izdelujejo avtomobile v zelo velikih serijah.

Problem merjenja vpliva vseh teh številnih dejavnikov na produktivnost in primerjanje produktivnosti dela med posameznimi družbenimi sistemi, industrijskimi panogami ali med samimi industrijskimi organizacijami, je za organizacijske in ekonomske vede še vedno najtrši oreh.

Dejavniki, ki vplivajo na produktivnost dela, predstavljajo v družbi posamezne subsisteme, za katere je težko najti merske enote. Če pa nam to uspe, ne moremo izmeriti vpliva tega sistema na produktivnost dela v strukturi stoterih dejavnikov.

Za tako merjenje bi potrebovali teoretično-operacionalizirani model, ki bi bil verjetno tako zapleten, da ga metodološko ne bi mogli obvladovati.

Tako nam ostane le ta pot, da merimo učinkovitost posameznih dejavnikov, ki vplivajo na produktivnost dela, in iščemo tiste zveze med posameznimi dejavniki, ki nam omogočajo določene praktične posege.

Če npr. ugotovimo, da je opremljenost s produkcijskimi sredstvi v določeni industrijski organizaciji zelo dobra v primerjavi s tovrstnimi organizacijami v isti industrijski panogi, če ima delovna organizacija visoko organsko sestavo kapitala, storilnost njenih sredstev in delovna storilnost pa sta nižji kot v drugih tovrstnih organizacijah, lahko iz tega sklepamo, da skupina dejavnikov, ki jih je Marx imenoval »družbena kombinacija produkcijskih sredstev«, ne deluje ugodno na produktivnost dela in da je po empirični poti potrebno najti tiste dejavnike, ki najbolj zaviralno delujejo na produktivnost dela. Odkritje teh dejavnikov in analiza njihovega delovanja omogoča praktične posege, ki bi pozitivno delovali na produktivnost dela.

¹¹ Edvard Kardelj, O sistemu samoupravnega planiranja, Teorija in praksa, 1976, št. 12, str. 1137.

¹² Edvard Kardelj, isti vir, str. 1136.

Posamezne skupine dejavnikov, ki jih navaja Marx, kot take nimajo meril, na podlagi katerih bi lahko ugotavljali njihov vpliv na produktivnost dela. Kot celota te skupine nimajo merskih enot, vendar če jih razdelimo v podskupine ali posamezne spremenljivke, jih je možno operacionalizirati in zanje najti merila. Vodenje, kontrolo, motiviranje itd., je možno operacionalizirati in najti zanje merila. Problem pa je v tem, kako mersko enoto za kontrolo v proizvodnem procesu povezati s produktivnostjo dela oziroma ugotoviti njen vpliv na produktivnost dela v strukturi sto ali več možnih dejavnikov, za katere nismo hkrati našli merskih enot.

Kakšne možnosti so potem odprte organizacijskim in ekonomskim vedam? Poglejmo, kako je možno ugotoviti in meriti vpliv delovnih priprav na produktivnost dela.

Ugotovili smo, da je storilnost razmerje med količino produkta in delovnim časom; posredovali pa smo tudi podatek, da je storilnost v tovarnah »Volkswagen« za 230 % višja kot v »Crveni Zastavi«. Vzemimo, da je podatek točen. Toda iz prakse in teorije vemo, da je pri uvedbi določenega novega stroja produktivnost možno takoj povečati za npr. 100 %. Zato si moramo zastaviti naslednje vprašanje: ali delavci v »Crveni Zastavi« delajo z enakimi delovnimi pripravami, kot delajo v tovarnah »Volkswagen«; ali je torej tehnološka stopnja delovnih priprav ista ali različna? Če je tehnološka stopnja v »Crveni Zastavi« za eno ali celo dve stopnji nižja kot v tovarnah »Volkswagen« in če so vsi drugi pogoji isti (dejansko niso nikoli), potem delavci v »Crveni Zastavi« lahko vlagajo znatno večji delovni napor kot delavci v tovarnah Volkswagen, vendar ne bodo mogli doseči iste produktivnosti.

Stopnja tehnološke razvitosti delovnih priprav določa stopnjo produktivnosti dela. To pomeni: čim večja bo cena delovnih priprav, s katerimi razpolagajo industrijske delovne organizacije, tem večja bo produktivnost dela. »Čim večji je kapital (K) v primerjavi z zaposlitvijo (na primer v primerjavi s številom zaposlenih), tem večji bo, pri enakih drugih pogojih produkt v primerjavi z zaposlitvijo, tj. delovna storilnost.«¹³

Tako dobimo $\frac{K}{Z}$, ki nam ponazarja obseg in učinkovitost sredstev na enoto zaposlitve. K/Z ponazarja tehnično opremljenost dela ali organsko sestavo kapitala.

Ulomek $\frac{P}{K}$ pa nam kaže storilnost sredstev. Delovna storilnost je potem produkt tehnične opremljenosti dela (K/Z) in storilnosti sredstev (P/K), ki nam jo ponazarja spodnja formula:¹⁴

¹³ Aleksander Bajt, navedeni vir, str. 177.

¹⁴ Aleksander Bajt, navedeni vir, str. 176–177.

$$\frac{P}{Z} = \frac{K}{Z} \cdot \frac{P}{K}$$

Problem izračunavanja produktivnosti dela na podlagi gornje enačbe je v tem, da odnos produkt — kapital (P/K) ponazarja tako potencialno kot tudi aktualno storilnost sredstev. Nobena skrivnost ni, da različne OZD z istimi delovnimi pripravami — ob enakih ali podobnih drugih pogojih — producirajo različne količine P. To pa pomeni, da odnos P/K vsebuje celo vrsto dejavnikov, ki vplivajo na produktivnost dela.

V Jugoslaviji — in verjetno tudi drugod v svetu — imamo v isti panogi OZD, ki nimajo najsodobnejših in najdražjih delovnih priprav, pa so bolj produktivne kot tiste, ki imajo najsodobnejše in najdražje delovne priprave. To pomeni, da lahko nastanejo izredno velike razlike med dvema OZD z istimi delovnimi pripravami, če zna ena organizacija delo dobro organizirati — tj., da zna delo koordinirati, odpraviti zastoje, razne organizacijske skupine ustrezno motivirati, zmanjšati *trenja in konflikte*, uvesti ne preveč strogo in ne preveč ohlapno kontrolo, dobiti za kritična mesta dobre strokovnjake in takšne vodilne kadre, ki se hitro prilagodijo spremembam v okolju itd., druga OZD pa tega ne zna. Če primerjamo produkt s sredstvi, potem ta primerjava implicira vse sposobnosti tistih, ki poženejo v tek delovne priprave.

Izkoriščenost sredstev je pri nas relativno nizka, čeprav bi morala biti najvišja prav tam, koder je veliko pomanjkanje kapitala. Tako pa ugotavljamo, da v ZDA, ki razpolagajo z relativno večjim kapitalom, sredstva za proizvodnjo v večji meri izkoriščajo kot pri nas. Podatki o stopnji izkoriščenosti sredstev za proizvodnjo v ZDA za prvo četrtletje leta 1976 (to je v času, ko je gospodarstvo šele začelo kazati prva znamenja pozitivne in izhoda iz recesije) nam kažejo, da so bila v vseh industrijskih panogah 82 % izkoriščena.

Naredimo primerjavo o stopnji izkoriščenosti opreme v ZDA (za prvo četrtletje leta 1976) in v Jugoslaviji (leta 1975) v nekaterih industrijskih panogah:

	ZDA (1976) ¹⁶	Jugoslavija (1975) ¹⁷
železarstvo	78 %	75 %
kcmična industrija	80 %	73 %
		(barvasta metalurgija)
gumarska industrija	86 %	78 %
tekstilna industrija	89 %	70 %
papirna industrija	89 %	80 %
industrija nafte	94 %	89 %

Čeprav nam ni znana metodologija izračunavanja podatkov, so vendar indikativni, ker kažejo nižjo izkoriščenost opreme v Jugoslaviji. Po-

¹⁶ Podatki so vzeti iz Newsweeka, 23. avgusta 1976, str. 37.

¹⁷ Podatki so vzeti iz »Delca«, 27. 1. 1977.

datki za Jugoslavijo nam tudi povedo, da niti ena gospodarska panoga ni v letu 1976 zaposlila dveh polnih izmen.

Stopnja izkoriščenosti sredstev je eden izmed pokazateljev stopnje produktivnosti sredstev za proizvodnjo. Sredstva za proizvodnjo so lahko na zelo nizki stopnji tehnološke razvitosti, vendar so npr. skoraj 100-odstotno izkoriščena. Lahko pa so na visoki stopnji tehnološke razvitosti, vendar zelo nizko izkoriščena.

Zato je v modelu raziskave pri stopnji izkoriščenosti sredstev potrebno upoštevati organsko sestavo kapitala.

Vsekakor pa je stopnja izkoriščenosti sredstev za proizvodnjo izrazito sociološko organizacijska spremenljivka, ki nam kaže stopnjo sposobnosti proizvajalcev in organizatorjev proizvodnje v aktualizaciji potencialne učinkovitosti.

S potencialno učinkovitostjo mislimo naslednje: na podlagi določenih sredstev za proizvodnjo in na temelju določenih človeških virov je možno priti do določenega proizvoda (P). Če je dejanski proizvod (P) pod potencialno možnim, pomeni to, da organizatorji proizvodnje niso izkoristili človeških virov, to je znanja in idej ljudi oziroma delavcev, da jih niso znali motivirati, da niso zadovoljivo koordinirali aktivnosti med delavci, delovnimi skupinami, sistemi in subsistemi, da niso zadovoljivo prilagodili organizacije tistim elementom okolja, ki jo najbolj ogrožajo, itd. in zato niso mogli iz tehničnega sistema iztisniti tistega, kar ta tehnični sistem potencialno lahko daje.

Aktualizacija potencialne učinkovitosti je v veliki meri stvar organizatorjev proizvodnje, njihove subjektivne usposobljenosti in pripravljenosti. Po drugi strani pa so vsi proizvajalci in organizatorji proizvodnje tudi omejeni ali ujeti v določeno organizacijsko strukturo in sistemske pogoje, ki jih niso sami ustvarili in ki so rezultat zgodovine in stoterih dejavnikov, nad katerimi nimajo absolutne kontrole in moči. Čeprav so delavci ustvarjalci struktur in odnosov, v katerih bivajo in delujejo, so hkrati determinirani z njimi in jih ne morejo volutaristično spreminjati in menjati. Organizacijske strukture niso določene samo z zakoni in samoupravnimi akti, temveč tudi z različnimi interesi, neformalnimi skupinami, raznimi vrednotami, ki medsebojno niso konsistentne, delovno kulturo in raznimi iracionalnimi elementi, ki jih niti ni možno vedno videti, kaj šele izmeriti njihove učinke.

Vse to pomeni, da potencialne učinkovitosti, ki je vsebovana v sredstvih za proizvodnjo, ni tako preprosto aktualizirati, da ta aktualizacija ni samo stvar pripravljenosti delavcev in njihove motiviranosti ter usposobljenosti organizatorjev proizvodnje, temveč je odvisna od strukture organizacije in sistemskih pogojev, ki obstoje kot objektivna zgodovinska danost s svojimi specifičnimi zakonitostmi in kot taka determinirajo akcije posameznika, stopnjo njegove aktivnosti, motivacijo, stopnjo pripravljenosti za tveganje, njegovo pripravljenost za inovacijo in kreativno delovanje.

Iz doslej povedanega sledi, da sicer tehnično lahko izračunamo storilnost delovnih priprav, vendar nam takšen račun ne pove, zakaj je njihova storilnost visoka ali nizka. Smisel empiričnega proučevanja produktivnosti dela pa je v tem, da odkrijemo tiste dejavnike, ki onemogočajo, da bi se potencialna produktivnost aktualizirala. Pri proučevanju produktivnosti dela lahko izhajamo iz določenih grobih predpostavk o tem, kakšna bi lahko bila produktivnost dela, če razpolagamo z določenimi komparativnimi podatki. Predpostavljamo določeno potencialno storilnost dela in potencialno storilnost sredstev. Pri proizvodnji avtomobilov ali tudi drugih proizvodov predpostavljamo lahko, kolikšen bi moral biti proizvod na enoto zaposlitve. OZD, ki delajo v izrazito tržnem gospodarstvu, v nekem smislu to tudi delajo, saj mnoge delajo razne račune o tem, koliko časovnih enot je potrebnih za njihov proizvod. Nastopanje na svetovnem trgu nujno zahteva takšne račune.

Ker pa je odnos med proizvodom in kapitalom (P/K) determiniran z zelo številnimi dejavniki, je natančen račun o moči teh dejavnikov praktično nemogoč. Če pa ne moremo izračunati strukture dejavnikov, ki vplivajo na to, kolikšen bo v določeni OZD proizvod — pri danih produkcijskih sredstvih (K) — to še ne pomeni, da ne moremo priti do določenih spoznanj o dejavnikih, ki zavirajo večjo produktivnost dela in so kažipot za praktične posege.

Ekonomska veda v izračunavanju primerja produkt bodisi z delovnim časom, bodisi s produkcijskimi sredstvi oziroma delovnimi pripravami. »Upravičena bi se zdela zato zahteva, naj primerjamo produkt z obema, z delovnim časom in s sredstvi. Ker pa sta to dve kakovostno različni skupini tvorcev (delovni čas je količina v času, sredstva pa količina v trenutku), ki ju ni mogoče spraviti na enoten imenovalec, je rešitev praktično neizvedljiva. Noben poskus v tej smeri doslej ni dal zadovoljivih rezultatov. Mogoče je torej samo eno ali drugo: primerjava produkta z določenim časom ali primerjava produkta s sredstvi.«¹⁸

Ker torej ne obstaja operacionaliziran teoretični model, na podlagi katerega bi produkt primerjali hkrati z delovnim časom in s produkcijskimi sredstvi, nam ostajajo pri empiričnem proučevanju produktivnosti dela parcialni pristopi. Če primerjamo čas s produktom in odkrijemo, da je produktivnost dela v primerjavi z drugo industrijsko organizacijo nizka, potem lahko proučujemo stopnjo izkoriščenosti delovnega časa. V primeru, da odkrijemo nizko izkoriščenost, so možni praktični organizacijski posegi, ki bi povečali stopnjo izkoriščenosti delovnega časa. Podatki nam kažejo, da je npr. stopnja izkoriščenosti delovnega časa pri nas v povprečju relativno nizka in da bi z večjo izkoriščenostjo lahko dosegli večji produkt in s tem tudi večji dohodek. Podatki nam kažejo, da je izkoriščenost delovnega časa zelo velika na tistih delovnih mestih,

¹⁸ Aleksander Bajt, navedeni vir, str. 199.

ki so izrazito tehnološko determinirana¹⁹ (npr. pri tekočem traku). Čim manj je delo tehnološko determinirano in je pretežno socialno regulirano, tem nižja je izkoriščenost delovnega časa. Vsi podatki nam že vrsto let kažejo zelo nizko izkoriščenost strokovnih kadrov in posebno nizko izkoriščenost njihovega znanja. Omenjeni podatki nam povedo, da z večjo gostoto strokovnjakov z visoko izobrazbo (ki je znašala 1975. leta 1,6 na 100 zaposlenih) ne bi posebno povečali produktivnost dela ali produktivnost sredstev, ker bi se z večjo gostoto — ob nespremenjenih drugih pogojih — lahko še povečala količina neizkoriščenega delovnega časa in povečala količina neizrabljenega in neaktualiziranega znanja.

Iz takih parcialnih raziskav — kot npr. izkoriščenosti delovnega časa — ne bi mogli priti do sintetičnega modela, ki bi zajel, razvrstil in rangiral posamezne dejavnike, ki vplivajo na produktivnost dela, lahko pa bi se postopno približevali nekemu operacionalnemu modelu, ki bi razvrščal dejavnike produktivnosti vsaj v več skupin: na tiste, ki imajo izredno moč, in na tiste, ki nimajo velike moči.

Praktično pa bi nam to dalo orientacijo pri organizacijskih posegih in kažipote pri manipulaciji z organizacijskimi spremenljivkami. Zelo preprosto: če so v nekaterih industrijsko bolj razvitih državah dosegli v elektroindustriji gostoto strokovnjakov, ki je že preseгла 10 strokovnjakov na 100 zaposlenih, potem bi bila orientacija naše elektroindustrije, da bi dosegla podobno gostoto, neracionalna in ekonomsko povezana z visokimi stroški, in to vse dotlej, dokler se ne bi bistveno povečala izkoriščenost delovnega časa strokovnjakov in dokler nam ne bi uspelo njihovega znanja bolj izkoristiti.

Pri izdelavi modela za proučevanje produktivnosti dela smo odvisni od enote analize (celotna družba, delovna organizacija). »Če nas pri merjenju produktivnosti dela zanima življenjski standard družbe, bomo izbrali en pojem o produktivnosti dela. Če pa nas zanima tehnični napredek proizvodnje, moramo izbrati drug pojem o produktivnosti.«²⁰

Ker sta celotni družbeni napredek in življenjski standard odvisna od rasti produktivnosti, bi bilo potrebno empirično ugotavljati tiste dejavnike, ki najbolj zaviralno delujejo na rast produktivnosti. Potreba po takšnem proučevanju je postala posebno aktualna v zadnjih dveh letih, ker je produktivnost stagnirala. Spodnja razpredelnica²¹ nam kaže indekse industrijske proizvodnje in produktivnosti dela za Slovenijo:

	1971	1972	1973	1974	1975	I—III 1976
	1970	1971	1972	1973	1974	I—III 1975
industrijska proizvodnja	109,6	108,7	106,6	111,5	105,1	100,9
produktivnost v industriji	104,9	104,8	103,1	106,5	100,8	98,8

¹⁹ Janez Jerovšek, Kontrola nad delovnim procesom, FSPN, Ljubljana 1976.

²⁰ Aleksander Bajt, Produktivnost rada, Nolit, Beograd, str. 36.

²¹ Statistični podatki, Zavod SR Slovenije za statistiko, april 1976, str. 13—14.

Visoka stopnja rasti industrijske proizvodnje je ponavadi povezana tudi z relativno zadovoljivo rastjo produktivnosti dela. V letih 1974/1975 pa vidimo, da se je industrijska proizvodnja povečala za 5 %, pri produktivnosti dela pa ne vidimo nobene rasti.

Najnovejši podatki²² nam kažejo, da je industrijska proizvodnja od julija 1976 začela zelo hitro rasti, zato znaša povprečna stopnja rasti za leto 1976 7,23 %. Nimamo pa še za Slovenijo podatka (za celo leto) o stopnji rasti produktivnosti dela.

Poglejmo še podatke o rasti produktivnosti v industriji Jugoslavije, skupaj s podatki o prispevku produktivnosti k rasti proizvodnje za obdobje od 1962—1976, kot jih navaja ekonomski inštitut pri pravni fakulteti.

Leto	Povečanje produktivnosti v %	Prispevek produktivnosti k rasti proizvodnje v %
1962	5.82	85 %
1963	10.4	68 %
1964	8.48	56 %
1965	4.15	51 %
1966	5.45	128 %
1967	.09	100 %
1968	6.48	100 %
1969	7.34	66 %
1970	5.05	55 %
1971	5.14	50 %
1972	2.57	33 %
1973	2.37	44 %
1974	5.37	49 %
1975	.23	4 %
1976	.06	2 %

V tej razpredelnici opazimo v dveh recesijskih obdobjih pomemben obrat, ki še posebno kaže, kako nujno je intenzivno empirično proučevanje produktivnosti dela. Tako se je v recesijskem obdobju 1966 in 1967 proizvodnja povečala samo zaradi rasti produktivnosti, v obdobju 1975 in 1976 pa je rast produktivnosti minimalno prispevala k rasti industrijske proizvodnje. Rast industrijske proizvodnje je bila v obdobju 1975 in 1976 predvsem odvisna od zaposlovanja novih delavcev, ne pa od rasti produktivnosti.

Tako vidimo, da se je v recesijskem obdobju 1966—1967 povečala proizvodnja na temelju kvalitativnih razvojnih dejavnikov, da pa to za obdobje 1975 in 1976 ne velja več. Če bi se ta trend nadaljeval in veljal

²² Privredna kretanja Jugoslavije, januar 1977, Ekonomski inštitut pravne fakultete.

²³ Privredna kretanja Jugoslavije, januar 1977, Ekonomski inštitut pravne fakultete, str. 32.

tudi za Slovenijo, bodo nastali problemi pri opiranju na kvalitetne dejavnike razvoja. Če namreč raste proizvodnja predvsem po zaslugi zaposlovanja novih delavcev, ne pa na podlagi rasti produktivnosti, potem so dejavni predvsem kvantitativni faktorji razvoja.

Omenjeni obrat iz recesijskega obdobja 1966 in 1967 v obdobju 1975 in 1976 je težko razložiti. V čem so vzroki tega obrata in vzroki dolgoročnega zniževanja produktivnosti v zadnjih 15 letih in vzroki za dolgoročno zniževanje prispevka produktivnosti k rasti industrijske proizvodnje?

Teorija in praksa iščeta vzroke za padec produktivnosti v zadnjih dveh letih na dveh različnih ravneh: 1. na makro- in 2. mikroravni. V tem se tudi razlikujejo organizacijske vede od ekonomskih ved, ker so pri proučevanju produktivnosti že na podlagi svojega mikropristopa omejene na tolmačenje produktivnosti dela pretežno na organizacijske spremenljivke. Ekonomske vede s svojim makro-pristopom razlagajo padec produktivnosti pretežno z dejavniki, ki delujejo v globalni družbi. Tako daje ekonomski inštitut pri pravni fakulteti za svoje ugotovitve za znižanje produktivnosti makro ekonomsko razlago.

»Ker je zastoj produktivnosti kratkoročno identičen z zastojem proizvodnje, ta pa je identičen z zastojem v globalnem povpraševanju, o katerem odloča ekonomska politika, poudarjanje potrebe po povečanju produktivnosti v depresijah pomeni poudarjanje mikroekonomske neučinkovitosti, kadar je gospodarska neučinkovitost tipično makroekonomske narave in se lahko zdravi predvsem z makroekonomskimi zdravili, s katerimi razpolaga ekonomska politika.«²⁴

Vsekakor obstaja dvoje različnih skupin dejavnikov, ki delujejo na rast ali padec produktivnosti. Ena skupina deluje na makroravni, druga pa na mikroravni. Če razlagamo padec produktivnosti dela zgolj z dejavniki na mikroravni, potem pričakujemo rast produktivnosti zgolj na temelju raznih organizacijskih posegov, kot so boljša organizacija dela, večja izkoriščenost kadrov, boljša in stimulatивnejša kontrola, boljša izkoriščenost delovnega časa in podobno.

Vse empirične analize nam kažejo, da je na temelju številnih organizacijskih posegov možno izboljšati učinkovitost OZD in s tem tudi povečati produktivnost. Zadnja analiza zvezne gospodarske zbornice je npr. pokazala, da je izkoriščenost strokovnjakov z visoko izobrazbo nizka in se celo zmanjšuje, druga analiza²⁵ je pokazala, da število patentov v zadnjih nekaj letih pada, tretja analiza²⁶ nam je pokazala, da nagrajevalni mehanizem za dobro delo in veliko količino dela ne deluje zadosti stimulatивно, prav tako pa slabo deluje sankcijski mehanizem, ki bi moral sankcionirati slabo delo in majhno količino dela, itd., itd. Na podlagi

²⁴ Isti vir, str. 32.

²⁵ Marko Kos, Kako ustvariti pogoje za inovacijske posege, Organizacija in kadri 1976, št. 9, str. 780, 782.

²⁶ Janez Jerovšek, Kontrola nad delovnim procesom, FSPN, Ljubljana 1976.

številnih organizacijskih posegov, sprememb ali zgolj izboljšav je možno povečati produktivnost na ravni organizacije, in to v recesijskem kot tudi nerecesijskem obdobju.

Podatki nam kažejo, da je stopnja produktivnosti delovnih organizacij znotraj iste panoge in veje različna. To nam dokazuje, da so tipično organizacijski posegi pri večanju produktivnosti lahko zelo uspešni.

Iz podatkov, ki jih navaja ekonomski inštitut, je možno domnevati, da se je v recesijskem obdobju v letih 1966 in 1967 dvignila produktivnost dela predvsem na temelju takih organizacijskih izboljšav na ravni delovnih organizacij, da pa to ne velja več za obdobje 1975 in 1976.

Postopno upadanje produktivnosti in različen prispevek produktivnosti k rasti proizvodnje v recesijskih obdobjih nam kažeta, da do tukaj nimamo opravka z nekim stalnim vzorcem delovanja makro- ali mikro-dejavnikov. Zelo verjetno je, da so imeli v recesijskem obdobju 1975/76 na rast produktivnosti dela in na oživljanje gospodarske rasti v drugi polovici 1976. leta večji vpliv dejavniki, ki delujejo na makroravni, kot pa dejavniki, ki delujejo na mikroravni.

Toda prav zato, ker nimamo opravka z nekim stalnim vzorcem, kaže empirično proučevati, kateri so vse vzroki, ki vplivajo na padec produktivnosti v recesijskem obdobju in na rast v obdobju oživljanja gospodarstva in njegove visoke rasti, kako so vzroki v teh različnih obdobjih rangirani in kako delujejo.

V razmerah, ko se gospodarstvo razvija v ciklikih, je vse te vzroke težko identificirati in ugotoviti naravo njihovega delovanja. Vse to dokazuje, da je pri empiričnem proučevanju produktivnosti potrebna večja integracija ekonomskih in organizacijskih ved. Parcialni pristopi k proučevanju produktivnosti determinirajo parcialno iskanje in parcialno identifikacijo vzrokov za padec ali rast produktivnosti.

Kaže, da je pristop ekonomskih ved k proučevanju produktivnosti širši, kot pa je pristop organizacijskih ved, zato verjetno ugotavljajo dejavnike, ki imajo večjo moč oziroma višji rang na lestvici raznih dejavnikov.

Potreba po širšem empiričnem proučevanju produktivnosti dela in sploh učinkovitosti OZD pa je aktualna posebno v zadnjem obdobju, ker je produktivnost v zadnjih dveh letih tako stagnirala, da bomo v njeni rasti težko spet dosegli rast, ki jo ima danes večina bolj razvitih industrijskih držav (in ki jo kaže razpredelnica na strani 348).

JANEZ PEČAR

Družbene spremembe in kriminologija

Hitre družbene spremembe pogosto povzročajo nepričakovane stranske negativne pojave tudi v vedenju ljudi. Nobena družba ni tako popolna, da v njej ne bi obstajala protislovja, ki tako ali drugače vplivajo na pravičnost, zakonitost, poštenost in podobno, in tudi naša (socialistična in samoupravna) poraja odtujenost raznih vrst, egoizem, tja do socialne diferenciacije in nesolidarnosti, hkrati ko na splošno ugotavljamo krizo odgovornosti in krizo identitete.

Vsaka znanost, ki se kakorkoli ukvarja s posameznimi ali množičnimi pojavi, zlasti pri ljudeh, mora predvsem razumeti družbo in posameznika ter njune vrednote. Nekatere družboslovne znanosti se ukvarjajo predvsem s posameznikom, druge z družbenimi skupinami, kriminologija pa je med tistimi, katerih vsebina je oboje, to je, človek in družba. Razumeti mora oba, čeprav sta si v svojih medsebojnih razmerjih pogosto v konfliktu. Konfliktnost vedenja in vse, kar je v zvezi s to konfliktnostjo, pa je predmet proučevanja kriminologije.

Različnost pogledov¹ na kriminologijo in v kriminologiji sami, navzkrižja v mnenjih o njenih ciljeh, dvomi o njej glede zmogljivosti in upravičenosti ter sploh raznovrstnost stališč o tem, *kakšno vlogo naj ima kriminologija v sodobni družbi* (tudi pri nas v samoupravni socialistični družbi), ob vseh družbenih spremembah, napredku znanosti in tehnologije, kažejo, da tudi kriminologija prihaja v krizo.

¹ Poleg delitve kriminologije z ideoloških izhodišč na kapitalistično ali meščansko in socialistično oziroma marksistično, jo v literaturi vsebinsko razmejujejo zlasti še na: komparativno, klinično, mikro- in makro-kriminologijo in podobno. V novejšem času pa se glede na namen, raven, koristnost itn. kriminologija etiketira še z raznimi pridevniki, ki imajo prav tako svoj pomen, ki pa še zdaleč ne pomenijo enotnosti v pogledih nanjo. Po stališčih te vrste je kriminologija: stara, tradicionalna, pozitivistična, »old style criminology« konvencionalna, klasična, ortodoksna, normativna, poboljševalna; pa tudi: uporabna, praktična, akademska, teoretična, matematična in podobno, do novejših struj, ki zahtevajo, naj bi bila kriminologija predvsem: nova, kritična, angažirana, radikalna, skeptična, antiutilitarna, moderna, materialistična, do »working class criminology«, politizirana ali celo antikriminologija. Po pomenu je navedeno marsikdaj eno in isto ali vsaj podobno, toda dokaj nedoločeno, kar prav tako kaže na krizo in zmedo tudi v kriminologiji in ne samo zunaj nje (o njej).

V njej je sporno že to, kaj sploh je kriminologija, še posebno, ker je njeno področje pomanjkljivo definirano.² Če je nekoč kazensko pravo določalo njen vsebinski okvir, ji to danes ne zadošča več, ker ji je ta okvir že zdavnaj pretesen. Če se ukvarja s tradicionalnimi odklonskimi pojavi, je postala kriminologija preveč neogljenjena pred nekonvencionalno odklonskostjo. Če so bili z njo zadovoljni v času, ko se je ukvarjala z deviantom, postaja danes nadležna, ko kaže na družbo, pravo, državo in njene nadzorne mehanizme ali na defektnost vrednot.

In če je znanje moč, ki ga lahko družba uporabi za to, da dosega svoje politične cilje, kakšna je potem koristnost znanja, ki ga nudi kriminologija za uresničevanje političnih ciljev družbe, še posebno, ker je vedenje ljudi (spričo naraščajočih pravil o tem vedenju) eno izmed najbolj ključnih vprašanj in je odklonskost najmanj zaželeno ravnanje (v samoupravnih socialistični družbi še posebej).

Ob velikem številu kriminoloških teorij in sploh razlag odklonskega vedenja se za nas »v okviru marksistično naravnane kriminologije«³ še toliko bolj postavlja vprašanje ne smo o objektu kriminologije in njenih smereh, marveč predvsem tudi o njenih nalogah (morda tudi za reševanje vprašanj »politike trenutka«) in o vplivu na družbene spremembe, vsaj tiste, ki zadevajo vedenje.

»Kriminologijo oblegajo tehnologija, racionalizacija in učinkovitost.«⁴ Kriminologija v praktični rabi je eno, kriminologija raziskovalcev in teoretikov pa je nekaj, kar je precej drugačno. Že nekaj časa obstoječa dihotomija med kriminologijo in penologijo⁵ se razširja še na napredujočo viktologijo in še na kaj drugega, kar zaradi eksplozije znanja omogoča nastajanje novih disciplin. Nikakor niso razčiščena teoretična vprašanja razmejitve med kriminologijo in socialno patologijo, zlasti za slednjo sploh ni jasno, kaj je, obenem pa je njeno ime sploh ponesrečeno. Za praktike je kriminologija »dostikrat veliko razočaranje«,⁶ ker jim ne daje pričakovanih odgovorov za uporabnost in učinkovitost. Medtem ko nekateri menijo, da naj bo kriminologija »v veliki meri služabnik družbe v boju proti kaznivim dejanjem in storilec«,⁷ se ta čedalje bolj ukvarja tudi z drugimi vprašanji in ne želi biti zagovornik obstoječega, kar je tudi pripeljalo do »antikriminologije« (podobno kot pri antipsihologiji in antipsihiatriji).

Do najbolj »revolucionarne kriminologije« (!) (nove, radikalne, kritične in angažirane ter s tem tudi uporabnejše) pa ne prihaja tam, kjer bi to glede na ustreznjšo zasnovanost družbene ureditve morda pričakovali, marveč docela drugje. Kaj torej navdihuje zahteve po spremembi v kriminologiji in njeni družbeni vlogi? Spremembe v družbi, želje po spremembi

² Glej npr. Kobe, s. 317, Milutinović, Kriminologija, s. 16—270.

³ Milutinović, glavni referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, s. 2.

⁴ LeBlanc (prevod), s. 175.

⁵ Mergen, Kriminologie-heute, s. 123.

⁶ Christie, prevod v RKiK, s. 131.

⁷ Prav tam, s. 133.

znanja, novo znanje zaradi spreminjanja družbe? Ali samo kopičenje znanja?

Sestavek se sploh ne ukvarja z opredeljevanjem kriminologije in drugimi vsebinsko teoretičnimi področji. Njegov namen je predvsem, da naravna pozornost na nekatera vprašanja, ki postajajo v zadnjem času zanimiva tudi za naše razmere. Namen tega pisanja je, da zbudi nekaj razmišljanj zlasti ob tem, ko sta kriminologija in njen razvoj odvisna tudi od tega, kako nanjo gledajo zunaj nje same, in ni odvisna zgolj od ljudi, ki v njej delajo kot raziskovalci ali kot teoretiki. Posebno v ospredju pa je njena uporabnost, ki pri nas bolj kot doslej uravnava njen obstoj (v praksi in teoriji).

1. Konvencionalna in nekonvencionalna kriminalnost

Pravne norme kot posebna družbena pravila že od nekdaj uravnavajo vedenje. Po njih se moramo navadno ravnati, zakaj upiranje sproži ustrezne družbene mehanizme, ki posežejo v konfliktnih položajih, da bi kakorkoli vzpostavili zaželeno normalno stanje. Pri tem je treba tudi ugotoviti dejanje, najti storilca, izreči kazenske ukrepe in nadomestiti ali povrniti škodo žrtvam itn. Maščevanje, ki je bilo nekoč pomembna sestavina družbene reakcije na odklonskost, čedalje bolj zginja ali pa dobiva na drugi strani vse bolj iracionalen prizvok.

Tradicionalna kriminologija se je ukvarjala predvsem z odklonskostjo in s posameznim kršiteljem kazenskoopravnih norm, pozneje pa je hkrati čedalje bolj usmerjala svojo pozornost tudi na družbeno reakcijo zoper odklonskost in se lotevala raziskovanja vplivov raznih organov družbene nadzorstva. Danes pa se že čedalje bolj loteva tudi razmišljanj o pomenu konvencionalne in nekonvencionalne kriminalnosti v kriminologiji. Pri tem se seveda dokaj identificira tudi interesno področje konvencionalne kriminologije, ki se ukvarja predvsem s konvencionalno kriminalnostjo, medtem ko nekonvencionalna kriminalnost še čaka, da bo predmet obravnavanja tako imenovane nekonvencionalne kriminologije.

Do delitve kriminalnosti na konvencionalno in nekonvencionalno prihaja pod pritiski novih pojavnih oblik odklonskosti v zadnjem desetletju. Čas je prinesel tudi nove poglede na človeške pojave, ki so moteči, hkrati pa tudi kriminologija dobiva drugačno družbeno vlogo in ni več zagovornik obstoječe kazenskoopravne ureditve kot nekoč.

V konvencionalno kriminalnost štejejo predvsem kazniva dejanja zoper lastnino, moralo, osebe ter javni red in mir.⁸ Tudi pri nas je med konvencionalno kriminalnostjo največ tatvin, vlomov in telesnih poškodb. Čeprav družbeni ritem, tehnika in tehnologija prinašajo spremembe v naravo in uporabnost posameznih dobrin, je prilaščanje stvari iz koristiljubnosti in nasilje raznih oblik — deviantnost, ki ji je namenjena naj-

⁸ Glej zlasti Lopez Rey, s. 204.

večja posameznikova in družbena pozornost. To očitno kažejo uradni postopki, pregonljivost dejanj, kriminalne statistike, razpoložljiva nadzorovalna tehnologija, pozornost kriminalne politike itn. tja do kriminoloških raziskav. Čeprav politizacija kazenskega pravosodja ostrino pregona tu in tam napotuje na področja, ki so zunaj tradicionalnih okvirov, pa državnim mehanizmom nadzorstva kljub morebitni sankcioniranosti posameznih pojavov nekonvencionalne kriminalitete ne uspeva, da bi presegali tisto, kar so navajeni in kar zmorejo.

K nekonvencionalni kriminalnosti sodijo:⁹ dejanja zoper mednarodno pravo in navade, kriminalnost obveščevalnih služb, terorizem, ugrabitve, narodna, rasna, verska in druga nestrpnost, onesnaževanje okolja, trgovanje z ljudmi, nasilje državnih organov, ki prekoračuje dovoljeno (mučenja, raba prepovedane vedenjsko opazovalne tehnologije), velike goljufije podjetij, bank in drugih, kriminalnost državnih in meddržavnih podjetij, politično in gospodarsko podkupovanje, skupinska kriminalnost, genocid, politična kriminalnost, vohunstvo, promet z mamili, politični umori, jemanje talcev, umiranje ljudi zaradi industrijskih, tehnoloških in drugih dejavnosti itn.

Pri tem gre za pojave, ki so sicer pretežno obsežni v zakonih posameznih držav, toda se ne prikazujejo v kriminalnih statistikah, redkeje jih preganjajo, storilci ostajajo najpogosteje nekaznovani, ker imajo (podobno kot devianti iz višjih družbenih plasti posebno pri gospodarsko poslovni odklonskosti) privilegiran položaj itn.

Ker se tradicionalna kriminologija navadno začne zanimati za pojav in devianta šele po pravnomočni sodni odločbi ali vsaj po uradnih akcijah, ki zbirajo podatke o storilcih na podlagi tistega, kar so delali, velik del nevarnih pojavov sploh ni predmet pozornosti kriminologije. Ta se pretežno ukvarja s tistim, kar je dosegljivo nadzorstvu, ali kar je pritegnilo javno zanimanje, ali pa je nastalo kot »stranski produkt prava — to je storilec«.¹⁰

Odtod tudi vse glasnejše zahteve, naj bo kriminologija bolj kritična, naj se zanima tudi za doslej manj dotaknjena področja družbenega življenja, naj bo nekonvencionalna kriminalnost prav tako predmet kriminologije (kajti posamezni njeni pojavi tudi po številu niso neznatni) itn. Študije o resničnem vedenju se namreč ne končujejo s konvencionalno kriminalnostjo, čeprav je še vedno treba ugotoviti, da gre pri »kriminalnosti za proces . . . , v katerem si stojita nasproti deviantova osebnost in tisti, ki takšno vedenje označuje za deviantno.«¹¹ Kriminologija naj bi bila znanost »o dejanskosti kriminalitete«, tudi nekonvencionalne, čeprav ima ta »pomembno vlogo v politiki, vladi, ideologiji, neenakosti in pravosodju, in vloge kriminala v ustvarjanju človeške zgodovine ne gre zanikati.«¹²

⁹ Glej zlasti Lopez Rey, prav tam, s. 204, Mergen, s. 15, Nagel, s. 4, Andenaes, s. 619.

¹⁰ Nagel, s. 2, Vodopivec, K.: Sack Fritz — König René, Kriminalsoziologie . . . , s. 113.

¹¹ Radzinowicz, s. 34.

¹² Lopez Rey: United Nations Policy in Crime Problem, s. 66.

2. Politizacija ali (in) depolitizacija vedenja

Vsaka družba sankcionira vedenje, ki ga želi omejevati na kar najmanjšo mero. Ostrina kazenskih ukrepov zoper kako vedenje vedno kaže, katere oblike ravnanja so najmanj zaželene oziroma najbolj nevarne. Poleg tradicionalnih, konvencionalnih in od začetka človeštva znanih kaznivih dejanj so vsaki družbeno politični ureditvi imanentna še zanjo specifična dejanja, ki jih prepoveduje. Prav ta dejanja kažejo na družbeno vsebino, pravni red, ideologijo ter politiko. Kriminalnost je torej vedenje, ki ga gre vedno vrednotiti v okviru neke določene družbene ureditve. Z družbenimi spremembami pa prav tako zginja ali nastaja določena kriminalnost. Le precejšen del kaznivih dejanj, naperjenih zoper lastnino, je precej konstanten in obstaja že od začetka človeške zgodovine, kar je ugotovil že Engels.¹³

Hkrati pa je celotni mehanizem formalnega družbenega nadzorstva organiziran tako, da rabi političnim, to je predvsem razrednim ciljem, ne glede na to, ali gre za kapitalistično ali socialistično družbeno ureditev. S tem v zvezi pa se pojavi tudi vprašanje, zoper koga je udarnost nadzornih mehanizmov najbolj naravnana? Morebitni odgovori lahko omajajo zaupanje v zakonitost in pravičnost ter domnevo nevtralnost pravosodja, ki jo ponekod tako poudarjajo.

Ideologija, politična moč in pravo posamezne družbe predvsem določajo naravo kriminalitete. In ne samo to. Hkrati gre neredko tudi za »indoktrinacijo prebivalstva z vrednotami in političnimi cilji razredne družbe«,¹⁴ ki naj široko javnost osveščajo tudi glede boja s kriminalnostjo, bodisi, da gre za čisto strokovno preprečevanje pojavov zaradi varstva ljudi in premoženja, bodisi za oblikovanje pravne zavesti in kulture, bodisi za družbeno samozaščito ali kaj podobnega.

Toda za naš namen je pomembno zlasti to, da določanje precejšnjega dela odklonskosti nosi v sebi sestavine politizacije vedenja, če že ne od vsega začetka (že od izdaje neke norme), pa včasih vsaj pozneje neko ravnanje razglasijo za škodljivo iz družbeno političnih razlogov in ga ne obravnavajo samo kot golo kršitev pravne norme (glej pri nas resolucije o zakonitosti v gospodarstvu). Včasih pa je to vsaj oteževalna okoliščina ob izrekanju kazenskih ukrepov v danem političnem trenutku, čeprav je bilo dejanje storjeno v družbenem ozračju, ki še ni tako poudarjalo politizacije prav določenega vedenja.

Politične sile družbe ne vplivajo na družbeno zavest samo glede inkriminacije vedenja, marveč tudi glede njegovega kasnejšega pojasnjevanja, všteti s kaznovanjem. To seveda pomeni, da gre to okoliščino prav tako upoštevati tudi pri naših poteh, po katerih moramo živeti svoje življenje. Ideološke sestavine vsebuje tudi »apeliranje na pravičnost, solidarnost,

¹³ Engels, F.: *Položaj radničke klase u Engleskoj*, Beograd 1951, s. 154.

¹⁴ Jambreč, s. 129.

varnost«¹⁵ itn., s katerimi glede vedenja ljudi med seboj in ljudi v razmerju do družbe na splošno (tudi s sredstvi politizacije) želijo pripravljati ljudi do nekega določenega ravnanja, da bi bilo kar najmanj konfliktno.

Reakcija družbe na kriminalnost vsebuje vedno politična gledanja, še posebno, ker čedalje bolj (tudi v kriminologiji) prodirajo spoznanja, da kriminalnost ni toliko vedenje samo po sebi, marveč je predvsem sociopolitični koncept. Hkrati gre za temeljne moralne norme, s katerimi naj se posamezna družba giblje k nekim določenim ciljem. Konkretno ravnanje se torej ocenjuje z vidika skladnosti z vsebinsko določenostjo ciljev, ki jih je treba doseči. Ti cilji so pogosto šele v prihodnosti.

S politizacijo vedenja in družbene reakcije na to vedenje pa lahko prihaja tudi do politizacije znanstvenih vprašanj, ki zadevajo vedenje.

Nasprotni tem težnjam pa so pojavi depolitizacije vedenja na posameznih področjih (ta depolitizacija vključuje tudi to, da za družbeno ureditev nevarne ljudi pošiljajo v bolnišnice). Ta depolitizacija je še najbolj očitna v tem, da se določeni družbeni ali socialni problemi iz individualnega obravnavanja nadzornih mehanizmov prenašajo v reševanje v okviru socialnega varstva, zdravstva itn. Zlasti naj bi farmakologija, psihokirurgija in druge znanosti oziroma sploh »medikalizacija vedenja«¹⁶ čedalje bolj prispevale k usmerjanju odklonskega vedenja, k zmanjševanju družbene stigmatizacije, ki jo porajajo družbeni nadzorni mehanizmi itn., kar vodi k temu, da bi določeno odklonsko vedenje vedno bolj dobivalo medicinsko oznako in bi bilo čedalje manj družbeno politično zaznamovano. Sodijo tudi, »da bo vse več oblik deviantnega vedenja medikaliziranih in da bo medicinsko socialna kontrola porastla«.¹⁷ Ali je tu še potrebna kriminologija? Še posebno, ker se trga njeno razmerje s kazenskim pravom in se hkrati bolj navezuje na medicino, socialno politiko in podobno.

3. Nove inkriminacije — novi devianti

Pri tem ni mišljeno samo tisto pravo, ki določa kazniva dejanja, ampak tudi vsa tista pravno urejena dejanska stanja vsakdanjega življenja, ki karkokoli prihajajo v konflikt s pravom, njihovi povzročitelji pa v morebitni postopek pred organi (formalnega) družbenega nadzorstva. Če je namreč tradicionalna kriminologija iskala svoja izhodišča in področja delovanja predvsem v kazenskem pravu, se novejši tokovi v kriminologiji spuščajo tudi na druga področja sankcioniranega ravnanja (npr. alkoholizem, homoseksualnost, igranje na srečo, prostitucija, nekatere vrste seksualnega vedenja itn.) in neredko celo na področja zunaj tega. Ne nazadnje se mora kriminologija dokaj ukvarjati tudi z dojemanjem, kaj je sploh odklonsko in zakaj je odklonsko, in z vsem, kar je s tem v zvezi.

¹⁵ Szabo, referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, s. 10.

¹⁶ Conrad, s. 576.

¹⁷ Conrad, prav tam.

Na splošno se mora sodobna kriminologija ukvarjati z vedenjem kot vedenjem in s posebnostmi, ki določajo, da se kriminalno vedenje razločuje od nekriminalnega.¹⁸

Vedno je oblast tista, ki določa, kaj je prav in kaj ni prav. Nadzorni organizmi družbe pa odbirajo neposlušne od poslušnih. Vse družbeno politične ureditve se na ta način varujejo pred devianti in ni države, ki ne bi vidni del svojega proračuna porabljala za zapore, varstvo pred kršitelji in za nadzorstvo in prevzgojo deviantov. Na splošno pa ni znano, koliko je vse to učinkovito.¹⁹

Ne glede na to pa s povečevanjem človekovih svoboščin, s humanizacijo postopkov z ljudmi — devianti, z demokratizacijo človeške družbe itn. nastaja položaj, ko je vse več omejitev in kriminalizacij. Čeprav je to samo na sebi nasprotujoče in absurdno, pa je z lažjim življenjem, s skrajšanim delovnim časom, povečevanjem prostosti zunaj delovnega mesta, šole in drugih obveznosti vse več motivacij, interesov in vedenjskih oblik, ki lahko odstopajo od tistega, zaradi česar so človekova ali skupinska svoboda, varnost premoženja itn. ogroženi. *Z novimi inkriminacijami pa nastajajo novi devianti, ki jih še včeraj ni bilo.* Čeprav skoraj povsod po svetu poteka tudi nasprotni proces, ki iz sankcioniranega ravnanja odbira posamezne oblike vedenja, za katere ni več interesov, da bi jih preganjali, število vedenjskih oblik, zaradi katerih smo lahko kakorkoli kaznovani — vendarle nenehno narašča. S tem v zvezi govorimo v kriminologiji o individualni ali družbeni določenosti kriminalitete.

Neredko se dogaja, da nadzorni mehanizmi družbe niso navajeni, da bi iskali nove oblike kriminalitete, ki se določajo zaradi varstva družbenih sprememb, in kljub domnevno razširjeni nevarnosti ne primejo dosti deviantov (primerjaj nekatera kazniva dejanja v zadnjih novelah jugoslovanskega kazenskega zakonika, ki zlasti zadevajo gospodarsko življenje). Toda nikoli ne pridemo do dna, ali je bila glede tega kriminalizacija pretirana in pod vtisi iracionalnih teženj ali pa je z nadzornimi mehanizmi nekaj narobe.

Nekatere inkriminacije na posameznih področjih porajajo toliko pojavov, da določeno vedenje tako rekoč sploh ni več odklonsko, marveč dokaj normalno (vsaj pri nekaterih skupinah prebivalstva kot npr. majhne tatvine med mladimi, prometni prekrški med vozniki motornih vozil itn.), zaradi česar pogosto nastaja vprašanje, kaj spreminjati, ali kršitelje ali pravno ureditev, ki poraja take kršitelje, če se izrazimo v jeziku interakcionistov, ki pravijo, da »odklonskost obstaja zaradi družbene ureditve in uporabe odklonske zaznamovanosti«. ²⁰ Kriminologija doživlja očitke, da nasploh pri razumevanju odklonskosti precej zanemarja državo in pravno ureditev. Odtod pa ni daleč do spoznanj, da naj bi se na drugi strani prav toliko kot za »tiste dele človeškega vedenja, ki veljajo za hu-

¹⁸ Glej tudi: Hohnson, s. 18.

¹⁹ Szabo, referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, s. 39.

²⁰ Becker v navedbi Quinney, s. 80.

dodelske«, zanimali za tiste, ki »ugotavljajo te dele in ki skrbе za to, da se zakon izpolnjuje«. ²¹

Če je tako, potem se kriminologija spreminja in razširja svoja področja ne samo na deviante, marveč tudi na nadzorovalce, s čemer se odстранjuje bojazen, da bi postala odveč ali celo škodljiva, če bi se ukvarjala samo z deviantom, ne da bi proučevala vse, kar vpliva nanj, da je postal to, kar je.

Spoznanja pa gredo še dlje, zlasti ko trde, da sta »kriminalnost in kazni v funkcionalnem razmerju z družbeno organizacijo«, ²² kar je blizu trditvam klasikov marksizma, ki so (ironično ali ne) pripisovali kriminaliteti neko določeno pozitivno družbeno vlogo.

Ali se danes s povečanjem kriminalizacije še vedno želi dati kriminalnosti isti poudarek? Ali je to res, ali je cilj zgrešen, ali pa so spoznanja zmotna? Ali objektivna družbena razmerja zares porajajo potrebo po več deviantnih (če npr. seštejemo podatke kakorkoli kaznovanih, skoraj ni nikogar, ki ne bi imel v enem letu opravek z nadzorstvom) zaradi tega, ker »svoboda obstaja v tem, da ni dovoljeno nič, kar bi škodovalo drugim«, ²³ ali ker naša razmerja do drugih rojevajo v današnjem življenju kršitve prav zaradi številnih kriminalizacij, ki jih določamo, zaradi svobode nas samih?

4. Boj s pojavi in manj z ljudmi

Tudi za obravnavanje kriminalnosti velja izhodišče, da se »vsaka generacija okorišča s spoznanji iz preteklosti in dodaja v kriminalni politiki svoje lastne izkušnje k tistemu, kar je sprejela od prednikov«. ²⁴ Prav glede tega pa gre za precejšen premik v politiki zatiranja odklonskosti v zadnjih desetletjih; ta politika vedno bolj poudarja boj s pojavi in ne toliko boj z ljudmi kot prej, čeprav vendarle ljudem posveča več pozornosti kot kdajkoli.

S tem v zvezi je tudi vprašanje, kaj naj se človeštvo zaradi omejevanja odklonskosti sploh trudi spreminjati, ali ljudi, da ne bi postajali odklonski, ali družbene situacije, ki peljejo ljudi v odklonskost. »Moderna kultura kriminologije« ²⁵ se od preteklih izkušenj, ko se je ukvarjala predvsem s storilcem, čedalje bolj nagiba k spreminjanju družbenih stanj, ki so domnevno kriminogena in ki jim pripisujejo vlogo napeljevalnega dejavnika. Iztočnica te vrste izhaja iz podmene, da s spremembo položaja, ki izziva odklonskost, vnaprej onemogočamo škodljivost morebitnih deviantov.

²¹ Nagel, s. 129.

²² Szabo, s. 370.

²³ Francoska ustava iz decembra 1871 — Weichelt, s. 4.

²⁴ Glej tudi Johnson, s. 67.

²⁵ Christie (prevod), s. 132.

V dinamični družbeno prilagodljivi politiki boja z odklonskostjo gre upoštevati obe poglavitni možnosti. Toda bolj gospodarno, bolj pravično in bolj človeško je, da spreminjamo in poboljšujemo družbena stanja, ki so konfliktna in ki vabijo k nesprejemljivemu vedenju. Na to kažejo teoretične zasnove moderne politike zatiranja odklonskosti, ki pa se le počasi uresničujejo. Kajti povsod dejansko še vedno dajejo prednost obravnavanju ljudi, potem ko so prijete kot devianti, ker je to bolj preprosto in lažje. Za to dejavnost se že tisočletja izdelujejo in izpopolnjujejo postopki in času ustrezno prilagajajo vedenjska, opazovalna in poboljševalna tehnologija, hkrati ko za obravnavanje ljudi obstajajo razni specializirani nadzorni in poboljševalni družbeni mehanizmi. Na drugi strani pa smo za spreminjanje, omejevanje in odpravljanje družbenih (nevarnih) stanj odgovorni vsi, kar lahko tudi pomeni — nobeden, ker morebiti preprečevalni dejavniki drug na drugega prelagajo naloge, kajti nihče v celoti ne more opraviti vsega, kar bi bilo treba, zlasti še zato, ker so pristojnosti dokaj nejasne.

Za boj s pojavi odklonskega vedenja je potrebnih zelo veliko družbenih vlog, skladno z razgibanostjo družbeno gospodarskega ritma, družbene ureditve, in različnostjo osebnosti ljudi, hkrati ko gre za izredno široko fronto boja, ki je neprimerljiva z dejavnostjo obravnavanja deviantov, ki so v središču pozornosti državnih nadzornih organov.

Zato ostaja resocializacija ljudi še vedno vključno vprašanje kriminalne politike, ki je ne dohiteva ustrezna socializacija družbenih (nevarnih) stanj, ki pelje v kriminalnost. Odtod tudi morda pojavi, da v slojeviti družbi²⁶ najdemo več deviantov v prav določenih plasteh prebivalstva, kolikor ne odmislimo, da je dosegljivost nekaterih drugačna od drugih, pri čemer ima ključ v rokah nadzorstvo, ki bdi nad nami. *To tudi pomeni, da je kriminologija močno utesnjena v okvire tistega, kar je vidno družbenemu nadzorstvu.* Oba imata iste kliente, čeprav je lahko resnica drugačna. Toda tisto, česar ne vemo, nas ne more skrbeti.

Za obe plati spreminjanja stanja ali boja z odklonskostjo (pojavi — storilci) poznamo razne možnosti vplivanja, od politične indoktrinacije, politizacije, nevtralizacije, sredstev propagande, mimo vedenjske tehnologije, resocializacije itn. do kondicioniranega vedenja in morebitne manipulacije. Toda ljudem je treba vedno ohraniti spoštovanje do samega sebe, preprečevati moramo frustracije, odstranjevati neskladnosti med pritiski okolja in osebno motenostjo, upoštevati njihove želje in podobno.

Ali je vse to — in povsod — mogoče? Marsikaj še vedno ostaja iluzija in tudi raziskave o rehabilitacijskih postopkih, o vlogi znanosti pri spreminjanju in poboljševanju vedenja, o nadzornih mehanizmih, o metodoloških vprašanjih kriminologije in njenih teorijah (in drugih disciplin, ki se ukvarjajo bodisi s posameznikom bodisi z družbenimi skupinami) itn. ne prinašajo vedno spodbudnih in zadovoljivih izidov. Kakor »nam

²⁶ Glej tudi: Sykes, s. 210.

doslej še ni uspelo najti enega samega obrazca, ki naj bi pojasnil vse t. i. družbene odklone«,²⁷ tako tudi ni enotnih pogledov na boj z odklonskostjo.

Verjetno bo prihodnost omejevala potrebe po kaznovanju in kazenske ukrepe nadomeščala z drugačnimi sredstvi, da ne bo morebitnih očitkov glede »sedanje neumne, neuspešne, gnusne prakse zoper odkrite storilce«. ²⁸ Kriminologija bo morala skladno z družbenimi spremembami (in varnostjo posameznih družb) ob sodelovanju z drugimi znanostmi najti rešitve tako zaboljšanje družbenih (nevarnih) stanj, kot za poboljševanje deviantov. Danes njeni dosežki glede tega še niso ohrabrujoči (morda tudi ne samo zaradi nje same).

5. Družbena vloga kriminologije

V kriminologiji se je doslej nabralo veliko znanja, ne samo o človeku — deviantu, marveč tudi o prenekaterih drugih področjih, ki so kakorkoli z njim v zvezi. Resda je mnogo znanja nastalo zunaj nje same in v drugih bolj ali manj samostojnih znanostih, toda prav kriminologiji gre zasluga, da razna znanja prireja za prav določen namen. Še posebej pa se je njena pozornost od devianta obrnila k družbi in nadzornim mehanizmom, da ne omenjamo razmišljanj o vzročnosti in posledicah, pojavoslovju in drugih vprašanih, ki jih obravnava zlasti z zornega kota sociologije, psihologije in psihiatrije.

Glede na to se v današnjem času še toliko bolj pojavlja vprašanje, *kakšna je njena družbena vloga?* Kaj sploh z njo spričo tega, da je toliko različnih mnenj o njej, komu in kako sploh koristi? In še posebej, ali je njen pomen lahko širši od tistega, ki ga ima neka stroka na splošno? Pri tem mislimo predvsem na naše razmere s prav določeno družbeno politično ureditvijo, v kateri gre pričakovati razvoj »materialistične kriminologije«, ²⁹ ki naj jo prevevajo prav določena ideološka izhodišča, še posebej ker »dialektika prinaša drugačno pojmovanje družbene stvarnosti, ne samo kot obstoječe dejanskosti, ampak tudi kot možnosti«³⁰ in omogoča razvoj »prek pozitivnega razumevanja obstoječega«. ³¹

Če pravo že zaradi svoje funkcije v družbenih razmerjih ni ideološko nevtralno, ³² je potemtakem tudi kriminologija, ki se predvsem ukvarja s pravno določenimi oblikami vedenja, v neki določeni meri lahko ideološki razlagalec življenja, čeprav z drugačne plati in v dosti manjšem obsegu. In četudi kriminologija ni ideologija, jo ta tako ali drugače določa, že

²⁷ Vodopivec K.: VII. mednarodni kriminološki kongres, s. 331.

²⁸ Menninger v Andenaes, s. 616.

²⁹ Taylor in drugi: *Critical Criminology*, s. 52.

³⁰ Kirn, s. 60.

³¹ Prav tam, s. 61.

³² Perenič, s. 157.

zaradi svetovno nazorskega vrednostnega sistema raziskovalca — kriminologa, še posebno, če je družboslovec in ni toliko individualno — dušeslovno usmerjen.

Kriminologija se na splošno ukvarja s kriminaliteto, njenimi pogoji, zatiranjem, preprečevanjem in prevzgojo deviantov. Tradicionalna kriminologija je bila dokaj povezana s pravom. Danes je manj povezana kot nekoč, čeprav sodijo, »da je hudodelstvo družbeno politično vprašanje in ne vprašanje, ki bi temeljilo na kriminoloških teorijah, slonečih na individualnem proučevanju storilca«. ³³ Prav zaradi tega se mora toliko pogumneje lotevati iskanja in odkrivanja resnice o naravi odklonskosti, o človeku — deviantu, o razmerjih med družbo in kriminalnostjo ter o njuni prepletenosti, še posebej pri nas, zlasti zaradi vsega tistega, kar je pri nas posebno in drugačno.

Naša (?) kriminologija ne sme prikrivati dejanskosti zaradi iluzij ³⁴ o družbi. Obenem od nje ne smemo pričakovati preveč. »Kriminolog«, kot pravi Christie, ³⁵ »ne more biti vsestransko uporaben reševalec problemov, njegov bistveni pomen naj bi bil, da odpira vprašanja, s katerimi se srečuje družba glede na svojo odklonost.« Toda če naj postaja kriminologija ogledalo družbe, (to vlogo imajo lahko tudi prenekateri družboslovne znanosti), mora spoznavati družbena protislovja, mora družbi pomagati, da razume svojo odklonost, ki jo poraja, in zlasti pri nas naj bi bila revolucionarna in kritična znanost, ki se ne angažira samo s tem, da odpira vprašanja, marveč tudi tako, da sodeluje pri njihovem reševanju.

Dobra kriminologija, bi lahko rekli, je tista, ki nudi pomembna pojasnila o odklonskosti in o reagiranju nanjo, zanesljivo razlago o tem, kako ukrepati, in daje realistične predloge za napredek. Kriminologija kot znanost ne more biti brez namena. Mora koristiti družbi ali vsaj — v najbolj neugodnem pomenu — tistim družbenim mehanizmom, ki se upirajo kriminalnosti in drugim odklonskostim in sploh škodljivim pojavom, s katerimi se ukvarja.

Sodobna kriminologija, zlasti pri nas, ne more biti samo akademska znanost in teorija (tudi te je pri nas premalo), ampak more biti predvsem družbeno angažirana veda, ki išče aktualne družbene probleme, jih raziskuje, oblikuje stališča ter po možnosti predlaga rešitve.

Takšne kriminologije najbrž tudi družba ne more zavračati, ker jo potrebuje v boju z zlom, čeprav je treba pri tem upoštevati, da tudi za družbo (in njene nadzorne mehanizme) prenekateri kriminološka spoznanja niso vedno prijetna. Toda to ne bi smel biti razlog za skeptičnost in nezaupanje, še posebno, ker je »družba« prav glede kritike nadzorstva vedno zelo občutljiva in ker se nadzorstvo pogosto identificira s politično ureditvijo.

³³ Lopey Rey, s. 208.

³⁴ Glej tudi Bavcon in drugi, s. 55.

³⁵ Christie v *The New Criminology*, s. 280.

Odklonskost je v nekem določenem obsegu vedno protislovnost³⁶ med dejanskim vedenjem posameznika in zaželenimi oblikami ravnanja, ki jih današnja družba uravnava čedalje bolj s pravom (pri nas z državnim in samoupravnim pravom). Družbeno politične organizacije imajo prav tako pomembno vlogo v nadzorovanju vedenja in njihovega pomena ne gre zanemariti v razmišljanjih, kako vplivati na spremembe ljudi tudi s politizacijo njihovega obnašanja. Teorije o družbenem nadzorstvu pa sploh ne načenjajo družbeno političnih organizacij z njihovimi pravili in sankcijami.

Družba, oziroma njene politične sile ne določajo samo odklonskosti in kazenskih ukrepov za njeno zatiranje, ampak (pri nas) vedno bolj ravnava tudi druga sredstva, kot so: propaganda, politična opozorila in pojasnila o odklonskosti, politično obsojanje pojavov in deviantov, ustvarjanje antikriminalnega javnega mnenja in ozračja, zavračanje že kaznovanih na velikem številu delovnih mest, določanje moralno političnih lastnosti za odgovornejše položaje itn. Obenem pa se razširjajo nedržavne oblike, s katerimi pripravljamo ljudi, da upoštevajo zaželeno pravila vedenja. Klasični državni organi nasilja postajajo le ena izmed možnosti družbenega nadzorstva, novi nedržavni (ali poldržavni) organi pa se oblikujejo in so v rokah samoupravnih subjektov. Tako imenovana »kriminalna politika« oziroma politika zatiranja odklonskosti in poboljševanja ljudi (pri nas) ni več izključna zadeva države, marveč je tudi stvar vodilnih političnih sil, ki jo resda izvršujejo še najbolj prek državnih mehanizmov, toda prav tako s pomočjo drugih organizacij, zlasti nestrokovnih in samoupravnih organizacij. To pa pomeni bistvene premike v kriminalni politiki, ki sploh ni več tisto, kar je bila, ali pa je v svojem nekdanjem pomenu (v sklopu družbeno političnih prizadevanj za omejevanje odklonskosti) le del te politike oziroma eden izmed mnogih delov.

»V okviru uresničevanja zasnove družbene samozaščite prihajata do izraza dve vrsti ukrepov, družbeno preprečevalni in represivni, ki se transformirajo v prevzgojeno vlogo. To sta dve nujno, komplementarno in funkcionalno povezani področji: politika in praksa družbene samozaščite.«³⁷ Čeprav je bila kriminalna politika novega družbenega varstva (social defêense) vedno manj angažirana v represijo in se je v desetletjih po drugi svetovni vojni posvečala raznim nerepresivnim oblikam vplivanja na vedenje ljudi, jo pri nas presega široka družbeno politično zasnovana teorija in praksa omejevanja škodljivstev vseh vrst. *Snovalci take politike zatiranja in omejevanja odklonskosti še posebej poudarjajo razrednost boja tako glede kriminalnosti kot drugih škodljivih družbenih pojavov.*

Vprašanje, ki se pojavlja pri tem, je: kakšna razmerja nastajajo med kriminologijo in razredno zasnovano politiko zatiranja odklonskosti, še

³⁶ Glej tudi Jambreč, s. 171.

posebno, ker se pričakuje, da politika obravnavanja odklonskosti v naših razmerah prav tako zahteva maksimalno uporabo sodobne znanosti in empiričnega raziskovanja v praktičnem delu z odklonskimi pojavi? Lahko bi se vprašali tudi takole: »katere oblike kriminalnosti so za kriminalno politiko in kriminološke namene najpomembnejše«?³⁸

Kriminalno politiko vodi družba (oziroma njene politične sile), kriminologija pa je znanost. Politika in znanost se ujemata v eni sestavini — to so stališča do dejanskosti, za katera pa ni nujno, da so istovetna.³⁹ Idealno bi bilo, če bi politika (tudi zatiranja odklonskosti) pri svojem vrednotenju upoštevala znanost in jo uporabljala za doseganje družbenih ciljev tudi pri obravnavanju in spreminjanju vedenja.

Pri tem prihaja najbolj v poštev t.i. uporabna kriminologija. Le-ta naj oplaja npr. policijsko, sodno ter penitenciarno prakso in pri nas še posebej družbeno samozaščitne dejavnosti. Akcijsko naravnana kriminologija pa terja specializacijo in posebno strokovno usposobljenost, katere namen je predvsem učinkovitost, obenem pa »marksistični koncept razumevanja kriminalitete in delinkventnosti... zahteva interdisciplinarno lotevanje«.⁴⁰

Z novejšimi tokovi v kriminologiji se ukvarjajo predvsem na univerzi oziroma (pri nas) tudi v ustreznih raziskovalnih zavodih (ki pa jih je v Jugoslaviji le nekaj), kjer se kriminologija tudi najbolj spreminja. Zahteve prakse pa ostajajo manj vitalne, vendar terjajo predvsem učinkovitost in uporabnost izidov empiričnega raziskovanja za takojšnjo akcijo. Povsod pa »kriminologija trpi zaradi dejstva, da veliko njenih praktikov dela v zaprtem sistemu«,⁴¹ brez povezanosti s vsakdanjim uresničevanjem »kriminalne politike«. Ugotovitev, da »so sodobni kriminološki podatki bolj uporabni za razumevanje nadzorstvene ureditve kot za spoznavanje, zakaj ljudje postajajo kriminalni«,⁴² tudi ni pretirana.

Rešitve je verjetno iskati v skupnem koncipiranju ciljev, kaj se želi doseči v politiki s pomočjo znanosti, hkrati ko mora vsaka stran obdržati svojo avtonomnost.

7. Kriminologija in devianti

Če se je nekoč morda kriminologiji pripisovala vloga »podaljšane roke prizadevanj za zadržanje preživelega družbenega reda«,⁴³ je danes treba poudariti, da to ni namen te znanosti. Nastaja pa pomembno vprašanje o razmerjih med kriminologijo in devianti. Saj so devianti še vedno v sre-

³⁸ Milutinović, glavni referat na posvetovanju o družbeni samozaščiti, Beograd, 13.—14. 1. 1976.

³⁹ Lopey Rey (prevod), s. 206.

⁴⁰ Glej več o tem, Lukić, s. 1064.

⁴¹ Milutinović, glavni referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, Beograd.

⁴² Clénard, s. 86.

⁴³ Christie v navedbi Szabo: Comparative Criminology, s. 376.

dišču njene pozornosti. Prenekatero teorije o vzročnosti in sploh o kavalzalnih zvezah in podobnem zadevajo deviante, da ne omenjamo posameznih ved, kot so penologija, psihiatcija, andragogika itn., ki se nasploh ukvarjajo s posameznikom z željo, da bi ga razumele in spreminjale, boljševale in prilagajale — da bi ga, skratka resocializirale. Človek — deviant se torej pojavlja predvsem kot porabnik kriminologije, hkrati ko kriminologija želi spreminjati tudi družbeno razumevanje devianta (in sicer navadno v njegovo dobro).

Kriminologija nedvomno nosi v sebi kali nevarnosti zaradi morebitnega kondicioniranja, manipuliranja in indoktrinacije posameznika ali skupin (zlasti v okoliščinah omejene prostosti) in s svojo strokovnostjo v praktičnem ravnanju z ljudmi. Tretman je torej tista dejavnost, ki ji gre dosti očitkov prav zaradi tega, ker lahko »s pomočjo znanstvenih dosežkov omogoča spreminjati neučinkovit despotizem v učinkovit despotizem«. ⁴⁴

Znanstveni dosežki se glede na namen, zaradi katerega so nastali, pogosto spreminjajo v svoje nasprotje. Nastajajoči pomisleki in skrb zaradi kriminologije niso tipični samo zanjo, marveč za vse, kar nas obdaja. Od nas ljudi je odvisno, kaj bomo zoper koga uporabljali in za kakšen namen. Znanost kot tako sploh ne gre dolžiti zahrbtnih namenov in nepoštenih ciljev. Dominacija nad ljudmi prihaja od ljudi. Toda opozoril tudi za kriminologijo nikoli ni dovolj.

Praktična kriminologija se res še vedno bolj kot s kriminogenimi družbenimi situacijami ukvarja z devianti. Devianti so navadno ljudje, ki se odmikajo od tistega, kar družba ureja s pravom. S tem v zvezi je deviant nujen objekt raziskovanja in teoretičnega posploševanja. Toda sodobna kriminologija (v kateri pa je čedalje več neenotnih pogledov) se odmika v svoji pozornosti tudi drugam, zlasti pa k družbi, njenemu gospodarstvu, kulturi, politiki, morali, vrednotam itn. Toda s tem nikakor ni rečeno, da bi kriminologija zanemarjala človeka. Človeka — četudi devianta — obravnava v kontekstu družbenih silnic, ki delujejo nanj, da je postal to, kar je, in da je zanimiv glede svojega vedenja za kriminologijo. Naša kriminologija naj bi zato prav glede na človekovo vlogo v družbi človeka jemala kot družbeno bitje »v konkretnih razmerah njegovega življenja in razvoja«. ⁴⁵

Merjenja učinkovitosti v kriminologiji zadevajo predvsem deviante. Stopnja domnevne učinkovitosti kateregakoli nadzornega organa ali eksperimenta se odmerja po izidih, doseženih s spremembami, ki se določajo po nekih objektivnih merilih. Zato se je bati, da praktični delavci lahko pozabijo na ljudi, ki jih obravnavajo, ker se preveč zavzeto posvečajo sredstvom in manj ciljem, in še te so postavili sami (za tiste, ki so v obravnavi) ali neka (morda tudi kriminalna) politika, še posebno, »ker

⁴⁴ Zupančič v navedbi Jambreka, s. 168.

⁴⁵ Christie v navedbi Vodopivec K.: Naučno istraživanje i kriminalna politika, s. 216.

⁴⁶ Mrmak, s. 76.

je kriminalnost politični koncept.⁴⁶ Odtod pa izhaja nevarnost tehnologizacije kriminologije in nevarnost drugih stranskih, toda neprijetnih pojavov, ki nastajajo zaradi zmotne ali neustrezno uporabljene »kriminologije«. Ali potemtakem lahko še z gotovostjo ugotavljamo, »kje je demarkacijska črta med kriminalnostjo in stranpotjo, med podpiranjem in nadzorovanjem, kaznovanjem in zdravljenjem, kriminologijo in zatiranjem«.⁴⁷

Kriminalnost izziva kaznovanje in druge družbene reakcije in te reakcije spet prinašajo nasprotno akcijo kriminalnega sveta, ki je bil obravnavan v penitenciarnih zavodih ali kako drugače, kjer so ga skušali popljševati.⁴⁸ S tem pa deviant neredko postaja tudi specialist za opazovanje »kriminologije« in postopkov, s katerimi ga skušajo spremeniti. Žal pa le malo ali nič ne vemo o tem, kaj misli o »kriminologiji« prav on, ki se ga najbolj tiče. Sodelovanje s klientom, ne samo v konkretnem popljševalnem lotevanju, marveč tudi v raziskovanju in oblikovanju morebitne teorije, ni tako brezpomembno. Morda je le res nekaj na trditvi, da so v zadnjem času napisali najboljšo kriminologijo tisti, ki so sedeli v zaporu.

8. Motiviranost za spreminjanje vedenja

Pretirano je reči, da je spreminjanje družbe (!) naloga kriminologije (še posebno v socialističnih deželah), ker so zato druge, zlasti pa politične sile, organizirane za ta namen in ki s svojimi programi ter drugimi sredstvi delujejo za to, da bi uresničili družbene cilje. Toda spreminjanje deviantov in vplivanje na organe nadzorstva (zlasti kazenskega pravosodja) se pojavljata kot najbolj dosegljivi sestavini teoretičnih in praktičnih kriminoloških prizadevanj.

Vsako spreminjanje vedenja mora temeljiti na družbeno kulturnem vzorcu posameznika ali skupin. Ta obsega »znanje, vrednote, norme, pričanje in tehnologijo, razvito skozi zgodovino...«,⁴⁹ hkrati pa ne gre prezreti sestavin individualne in družbene etike v prav določeni ureditvi. Pri nas pa gre še posebej upoštevati »samoupravljanje kot sistem uravnavanja vseh odnosov v družbi, ki daje realno možnost za vzpodbujanje razvoja individualnih humanističnih razmerij«.⁵⁰

Ker kriminalnost lahko razumemo tudi kot zaviranje, rušenje, kršenje, motenje itn. teh odnosov, še posebej, ker vedno načinja sožitje med ljudmi, ker je kriminalnost moteča za družbeno ravnovesje (niso redki, ki kriminalnosti pripisujejo tudi določeno pozitivno vlogo in tudi klasiki marksizma se niso docela odrekli izrekanju podobnih misli), nastaja

⁴⁶ LeBlanc, (prevod), s. 180.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Glej tudi Schneider, s. 10.

⁴⁹ Johnson, s. 69.

⁵⁰ Pavičević, s. 419.

vprašanje, kaj je motiviranost ljudi za spreminjanje vedenja in kako to motiviranost spodbuditi, če v posamezniku ali določenih skupinah ne obstaja?

Cilj take motiviranosti (v očeh tistih, ki niso zaznamovani kot devianti) je najbrž socializacija. Toda socializacija s čim? Socializacija (tudi politična socializacija) je odvisna od družbeno politične ureditve, ki določa takšno kriminalnost, kakršna ustreza njenemu sociopolitičnemu konceptu (kolikor ne odmislimo konvencionalne kriminalnosti, ki je povsod dokaj podobna, če ne celo enaka — uboj, tatvina, vlom itn.). Kriminalnost je torej lahko različna, ker napada različne vrednote, imanentne posameznemu družbenemu redu. Kaj je tu s kriminologijo, ki naj razlaga odklon-skost glede na različnost sociopolitičnega koncepta kriminalnosti? Ali res zaradi tega zornega kota razločevati socialistično kriminologijo od buržoazne!? Ali gre pri tem za ustvarjanje konformizma in za politizacijo kriminologije, za prilagajanje zahtevam ureditve? Vprašanj je veliko. Nanje odgovarjamo po svojih močeh in znanju ter vsak po svojem svetovnonazorskem prepričanju.

Za naše razmišljanje gre razločevati predvsem dvoje. Vplivanje na vedenje ljudi nasploh in obravnavanje deviantov še posebej.

Najbrž prodornost kriminoloških spoznanj za praktično družbeno rabo glede vedenja ni večja od drugih znanosti. Pretirano bi bilo pričakovati prednosti za kriminologijo, za katero je neprijetno še to, da opozarja na napake (kriminal, nezakonitosti, družbene pomanjkljivosti itn.), kar je ponekod predvsem domena političnih sil (tudi to je razlog za zaostajanje kriminologije v nekaterih delih sveta ali za upočasnjevanje njenega razvoja). Nihče pa nima rad, da ga drugi opozarjajo na napake (to je lahko tudi vzrok, da kriminologijo v nadzorstvu le slabo in počasi sprejemajo). Zato gre prednost pri spreminjanju ljudi v družbi političnim silam, pri čemer imata politika in kriminologija lahko dosti skupnega.

Deviantom pa ponuja kriminologija nekatere standarde vedenja. Sprejemanje teh standardov je merilo za resocializacijo (vsaj formalno). Če kazensko pravo deluje na vedenje s svojim zastraševanjem, mora imeti kriminologija na voljo drugačna sredstva. Zastraševanje in prisiljevanje ne računata z motiviranostjo ljudi. Kriminologija (bolje rečeno penologija) pa naj (največkrat v razmerah prisiljevanja in sploh omejevanja prostosti) zbudi motiviranost za spremembe, kar dela praktikom na tem področju vedno veliko preglavic in rojeva občutke nebogljenosti pred tolikim odstotkom ponavljalcev kaznivih dejanj.

»Morda bi morali razumeti zapore kot poslednje sredstvo za popljševanje zapornikov in namesto tega osredotočiti vse napore na druge možnosti.«⁵¹ Vsekakor pa motiviranosti z njeno dinamiko in individualno posebnostjo⁵² ne gre prezreti v njeni vlogi pri spreminjanju vedenja ljudi, naj gre za tiste na prostosti ali pa za tiste v zaporu.

⁵¹ Christie (prevod), s. 132.

⁵² Glej: Kuznecova, s. 9.

Poglavitna naloga kriminologije je, da razvija znanost o človeku — deviantu in o družbi, v kateri nastaja odklonskost. »Znanost . . . tem bolj ustreza interesom družbenega napredka, kolikor pogumneje se na svoj način in s svojimi sredstvi predaja iskanju in odkrivanju resnice o naravi in družbi, o človeku kot družbenemu bitju, o odnosih človeka do zmotanih problemov narave, človeške družbe in človeka samega . . .«. ⁵³ Kriminologija, o kateri je bilo govor v tem sestavku, »sestoji iz širokega kulturnega pogleda na družbo in prestopnika, bolj kot iz konkretnih uporabnih tehnik«, ⁵⁴ ki jih izumljamo za to, da prilagajamo ljudi določenim in pričakovanim modelom vedenja. Tudi uporabna kriminologija se ne bi smela preveč oddaljevati od tega bistva, čeprav bi se razvijala v razmerah, v katerih od nje pričakujejo napotil za privajanje ljudi k doslednemu konformizmu. *Če je kriminologija znanost, mora presegati prakso* in »zavračati sleherno pragmatično pačenje marksističnih pogledov na vlogo znanosti v družbi in sleherno spreminjanje znanosti v sredstvo dnevnopolitičnih interesov«. ⁵⁵

Kriminologija ima tako kot vsaka prava znanost namen, da spoznava resničnost. Raziskovanje resničnosti pa je v kriminalnosti težavno delovanje, ker je preveč odvisno od subjektivnega vrednotenja in premalo od stvarnih dejstev. Najverjetnejša dejstva so v glavnem posledice odklonskosti, ki so dejanskost, vse drugo pa so pretežno vrednostne sodbe in dosti manj sodbe o dejanskosti. Odtod tudi največkrat težave s teorijami, z merjenjem (kriminalnosti, uspešnosti, izidov preprečevanja, rehabilitacije devianta itn.) in drugimi sredstvi, ki jih ustvarja kriminologija.

Če sprejemamo spoznanje, da imamo ljudje neodtujljivo pravico, da izražamo različnost tudi z vedenjem (vendar ne tako, da je to moteče za druge), potem je kriminologija zelo delikatna znanost, ki je lahko neprijetna za posameznika, hkrati ko močno načenja marsikatero romantično predstavo o družbi. Ker je pretežno odvisna tudi od drugih znanosti in je prej sintetična znanost kot skupina znanosti in vendar dokaj samostojna in ni (vsaj ne angažirana kriminologija) apologetika. Zato včasih in ponekod v svetu tudi ni vedno zaželeno. In to kriminologija kot znanost, kot njeni nosilci (zlasti teoretiki in raziskovalci).

Prav zaradi tega se navadno izogiba političnim problemom in se raje ukvarja s konvencionalno odklonskostjo, kjer je manj čeri in manj nevarnosti in kjer se počuti bolj gotovo. Bolj ko je politika tolerantna do kriminologije, bolj se ta ukvarja z nekonvencionalnimi pojavi, raje se spušča v družbena vprašanja in bolj je ustvarjalna.

Kriminologija v naših razmerah se ne more pohvaliti s tem, da je nepogrešljiva. Družbeno politični dokumenti, ki so v zadnjih petih letih

⁵³ Program ZKJ, s. 212.

⁵⁴ Christie (prevod), s. 132.

⁵⁵ Program ZKJ, s. 212.

dokaj pogosto obravnavali vedenjska in nadzorstvena vprašanja, vabijo k upoštevanju domačih kriminoloških spoznanj. Toda politično navdihnjena družbeno-samozaščitna zagnanost gre pogosto mimo družboslovnih znanosti, čeprav ugotavljajo, da so »kriminološki podatki poglavitni indikatorji o stanju družbe, uporabiti jih moramo kot ogledalo družbe... Vprašati se moramo, ali družba sprejema to, kar vidi, in če ne vidi...«. ⁵⁶

V svetu ugotavljajo »neverjetno sposobnost birokratov, da ne upoštevajo popolnoma nedvomljivih izidov znanstvenih raziskovanj«. ⁵⁷ Toda najbrž je treba upoštevati, da je kriticizem (nove, angažirane, radikalne in materialistične) kriminologije lahko včasih neprijeten in tudi zato težko sprejemljiv, še posebno, če kaka »družba« goji prijetno podobo o sebi, njena resničnost pa ni čisto takšna.

Kriminologije nikakor ne gre idealizirati. Od nje ni mogoče zahtevati tistega, česar ne zmore nuditi. Ker raziskuje razmerja glede na to, kako jih spreminjati in prilagajati — nosi v sebi kali nevarnosti, ker ne daje samo spoznavnih sodb, marveč tudi vrednostne, ki jo približujejo ideologiji. Kriminologija pa ni ideologija, hkrati pa se ne sme razviti v pragmatizem ali v teorijo za trenutno politično rabo. Če jo zunaj nje tako razumejo, potem je najbrž ne morejo sprejemati, ker ne daje tistega, kar od nje pričakujejo.

Uporabljena literatura

1. Andenaes, Johannes: The future of criminal law, *The Criminal Law Review*, november 1971, s. 615—629.
2. Bavcon, L.-Skaberne, B.-Vodopivec, K.: Kriminalitet u socialističkom društvu, *Pravni život*, 18, 1969, 5, s. 51—57.
3. Bavcon Ljubo: Kriminaliteta in družba, *Naši razgledi*, XXII, št. 21 (524), 9. nov. 1973, 556/547.
4. Becker, H.-Horowitz: Radical politics and sociological research: Observation on methodology and ideology, *American Journal of Sociology*, 78, 1972, 1, s. 48—66.
5. Bibič, Adolf: Marksizem, družbene vede, zgodovinska praksa, *Teorija in praksa*, 13, 1976, 1—2, s. 10—15.
6. Bloch, H.-Geis, G.: *Man, Crime and Society*, N. Y. 1962, 642 s.
7. Blankenburg, Erhard: Karl Marx und der »Labeling« Ansatz, *Kriminologisches Journal*, 6, 1974, 4, s. 313—319.
8. Buchholz, E.-Hartman, R.-Lekschas: *Sozialistische Kriminologie*, Berlin 1966, 326 s.
9. Christie, Nils: Skandinavska kriminologija pred obdobjem 1970 (prevod), *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 21, 1970 2, s. 123—134.
10. Clinard, Marshall: Some implications of »The New Criminology«, *International Journal of Criminology and Penology*, 2, 1974, 1, s. 85—91.
11. Conrad, Peter: Odkritje hiperkinetičnosti, *Naši razgledi*, XXV, 21, (596), 5. 11. 1976, s. 575/6.
12. Downes, D.-Rock, P.: Družbena reakcija na deviantnost in njen vpliv na kriminal in delinkventno prihodnost (prevod), *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 23, 1972, 4, s. 278—284.
13. Edson, Lee: Nauka pred poslednjem preprekom: mozak, *Novosti*, april 1972, s. 2.
14. Ericson, Richard: British criminology: The New subjects or old politics? *Canadian Journal of Criminology and Corrections*, 16, 1974, 4, s. 352—360.

⁵⁶ Christie v navedbi Bavcona, s. 547.

⁵⁷ Szabo, glavni referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, s. 33.

15. Gotesky, Rubin: Values in scientific research, *American Behavioral Scientist*, 17, 1973, 1, s. 101—123.
16. Jambrek, Peter: Razsežnosti in pogoji razredne strukture družbe, *Anthropos*, 1976, I—II (marksizem v družbenih vedah), s. 217—241.
17. Jambrek, Peter: *Zgradba in razvoj družbe*, PF, Ljubljana, 1976, 355 s.
18. Janković, Ivan: Savremene struje u kriminologiji, socialni interakcionizam u teoriji etiketiranja, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 9, 1971, 3, s. 460—467.
19. Johnson, E. H.: *Crime, Correction and Society*, 1974, 671 s.
20. Kerner, Hans-Jürgen: Die Stellung der Prävention in der Kriminologie, *Kriminalistik*, 30, 1976, 1, s. 1—5.
21. Kirn, Andrej: Ideologija in znanost, *Teorija in praksa*, 8, 1971, 10, s. 1445—1451.
22. Kirn, Andrej: Znanost, znanstveno tehnična inteligenca in Marxov koncept revolucionarne kritične znanosti, *Anthropos*, 1976, I—II, s. 47—63.
23. Klopčič, Joco: Politična socializacija kot socializacija politike, *Anthropos*, 1976, I—II, s. 151—155.
24. Kobe, Peter: Kriminologija — danes in jutri, *Pravnik*, 24, 1969, 10—12, s. 317—321.
25. Kuznecova, N.: Kriminologija kak nauka, *Sovetskaia justicija*, 1970, 2, s. 8—9.
26. LeBlanc, Marc: Teorija — raziskovanje — praksa (prevod), *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 24, 1973, 2, s. 175—180.
27. Lopez Rey, Manuel: United Nations policy in crime problems, The problems of crime and the problem of criminology, *International Journal of Criminology and Penology*, 4, 1976, 1, s. 59—67.
28. Lukić, Radomir: Politika i nauka, *Gledišta*, 10, 1969, 8—9, s. 1061—1072.
29. Meehan, Eugene: Science, values, and policies, *American Behavioral Scientist*, 17, 1973, 1, s. 53—100.
30. Mergen, Armand: *Kriminologie heute*, Hamburg, 1961, 162 s.
31. Mergen, Armand: *Verunsicherte Kriminologie*, Hamburg 1975, 152 s.
32. Milutinović, Milan: *Kriminologija*, Beograd 1973, 621 s.
33. Milutinović, Milan: Osnovne tendencije u savremenoj kriminologiji (glavni referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, Beograd 17.—22. 9. 1973), 61 s.
34. Milutinović, Milan: Društvena samozaštita kao teorija, politika i praksa zaštite našeg društva i njegovih društvenih vrednosti (glavni referat na posvetovanju o družbeni samozaštiti, Beograd, 13.—14. 1. 1976), 27 s.
35. Mollnau, K. A.: Socialist law and the freedom of the individual, *Law and Legislation*, 1975, 1, s. 3—18.
36. Mrmak, Ilija: Vrednote jugoslovske socialistične samoupravne družbe — temelj marksistične vzgoje in izobraževanja pri nas, *Anthropos*, 1976, I—II, s. 71—83.
37. Nagel, W. H.: Critical criminology, *Abstracts on Criminology and Penology*, 11, 1971, 1, s. 1—5.
38. Nagel, W. H.: Kritična kriminologija, *Naši razgledi*, XX, 4, (459), s. 129—130.
39. O raziskovalni dejavnosti ter uresničevanju ustave, *Komunist*, (dokumenti — 40. seja CK ZKS), 15. 3. 1976.
40. Pavičević, Vuko: Temeljna načela socialistične morale, *Teorija in praksa*, 11, 1974, 4, 407—426.
41. Perenič, Anton: Nekateri ontološki problemi prava v jugoslovanski teoriji prava, *Anthropos*, 1976, I—II, 157—165.
42. Perenič, Anton: Prispevek marksizma k preučevanju prava, *Teorija in praksa*, 13, 1976, 1—2, s. 32—35.
43. Pešić, Vukašin: Problemi definisanja pojma kriminologije, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 13, 1975, 2, s. 1975—197.
44. *Program Zveze komunistov Jugoslavije*, ČZP Komunist, Ljubljana, april 1975, 218 s.
45. Quinney, Richard: Crime control in capitalist society: a critical philosophy of legal order, *Issues in Criminology*, 8, 1973, 1, 75—99.
46. Radzinowicz, Leon: *The Need for Criminology*, London, 1965, 123 s.
47. Rus, Vojan: Marksizem — individuum, družba, človek, *Teorija in praksa*, 12, 1975, 11—12, 1079—1093.
48. Schneider, H. J.: *Kriminologie*, Berlin 1974, 287 s.
49. Schott, M.-Teumer, E.: Zur Dialektik von objektiven gesellschaftlichen Gesetzen und bewusstem Handeln im Sozialismus, *Staat und Recht*, 23, 1974, 4, 612—624.
50. Sixth international congress of criminology, *International Review of Criminal Policy*, UN, No. 29, 1971, s. 73—76.

51. Sykes, Gresham: The rise of critical criminology, *The International Journal of Criminal Law and Criminology*, 65, 1974, 2, 206—213.
52. Szabo, Denis: Comparative criminology, *International Journal of Criminal Law and Criminology*, 66, 1975, 3, s. 366—379.
53. Scabo, Denis: Evaluacija sistema kriminalne politike (referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu v Beogradu), 48 s.
54. Taylor, I.-Walton, P.-Joung, J.: *Critical Criminology*, London, 1975, 268 s.
55. Taylor, I.-Walton, P.-Joung, J.: *The New Criminology*, London 1973, 325 s.
56. Toš, Niko: Metodološka izhodišča empiričnega družboslovnega raziskovanja, *Anthropos*, 1976, I—II, s. 279—291.
57. Vodinelić, Vladimir: Marx i kriminologija, *Arhiv*, LX, 1974, januar-marec, s. 5—24.
58. Vodopivec, Katja: Ključni problemi kriminoloških raziskav, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 21, 1970, 1, s. 2—9.
59. Vodopivec, Katja: Naučno istraživanje i kriminalna politika, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 9 1971, 2, s. 209—232.
60. Vodopivec, Katja in drugi: *Kriminologija*, I. dio, Zagreb, 1966, 172 s.
61. Vodopivec, Katja: Relationship Between Scientific Research and Criminal Policy, *Raziskava inštituta za kriminologijo v Ljubljani*, 1970, 97 s.
62. Vodopivec, Katja: Sack Fritz — König René: Kriminalsoziologie, Auswahl repräsentativen Texte, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 20, 1969, 2, s. 112—117.
63. Vodopivec, Skalar, Pečar: Sedmi mednarodni kriminološki kongres, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 24, 1973, 4, s. 330—351.
64. Vodopivec, Katja: Znanstveno raziskovanje v kriminologiji, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 21, 1970, 4, s. 241—248.
65. Weicheld, W.: The Marxist-Leninist conception of freedom and the theory of state, *Law and Legislation*, 1975, 1, s. 3—18.
66. Zupančič, Boštjan: Novi pogledi na kriminologijo, njeno vlogo in njena izhodišča, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 23, 1972, 4, s. 236—246.

RUDI JAKHEL

Urbanistično planiranje kot dealienacija

(Kritično razmišljanje glede na družbeni sistem)

1. Osvetlitev problema

Namen pričujočega sestavka* je prispevati k odgovoru na vprašanje, ki je bilo zastavljeno v programu tega seminarja, koliko lahko urbanistično planiranje pomaga k odpravi alienacije. Menim, da tega vprašanja ni mogoče postaviti, ne da bi obenem razlikovali med različnimi družbenimi sistemi, ki na svoj lasten način določajo tako alienacijo kot dealienacijo. Predvsem v tem smislu me zanima vprašanje integriranega planiranja.

Kdor se intenzivneje ukvarja z ideološkimi vprašanji, zlahka ugotovi, da je po administrativno, pa tudi po znanstveno-planerskem pojmovanju urbanizacija nekakšen samohoten, skorajda naraven pojav, ki naj bi bil enako značilen za vse industrializirane dežele ne glede na njihov družbeno-ekonomski sistem. V tem smislu spoznavamo pojem urbanizacije kot sestavni del konvergenčne teorije, ki napoveduje postopno izenačevanje kapitalističnih in socialističnih dežel vzporedno z razvojem proizvodnih sil. Ta teorija pa je zopet le razširjena teorija o industrijski oz. poindustrijski družbi. Po tej naj bi bil za razvoj družbe odločilen le znanstveno-tehnični napredek, ki naj bi določal celotni reproduktivni družbeni proces; razredi naj bi v taki družbi ne obstajali, torej tudi razrednega nasprotja ne more biti, porast splošne blaginje pa baje že danes povzroča, da zginjajo socialne razlike in da se oblikuje nivelirana družba srednjega sloja (slednje Schelsky).¹

* Zapis je bil sestavljen kot referat za mednarodni delovni seminar višjih študij urbanističnega planiranja z naslovom Integrirano planiranje: naloge, pristopi in problemi, Ljubljana, 15.–20. septembra 1975, v organizaciji centra za komparativni urbanizem Urbanističnega inštituta SR Slovenije, Ljubljana.

¹ Podrobneje o tej tezi glej Schelsky H.: AUF DER SUCHE NACH WIRKLICHKEIT, Gesammelte Aufsätze, Diederichs, Düsseldorf-Köln 1965.

To na Zahodu prevladujočo teorijo so že ovrgle nekatere empirične analize, tako, recimo, deli Švedinje Myrdal² in Američana Parkerja³. Na laž pa jo postavljajo vsakodnevne informacije o pojavih socialne diferenciacije, demonstracijah, stavkah, rasnih nemirih in anarhističnih gibanjih itn., česar vsega v družbi blaginje in enakosti pač ne bi smelo biti. Ne glede na to je teorija industrijske družbe med urbanisti splošno razširjena, kot je kritično-analitično ugotovil vzhodnonemški teoretik Frierl.⁴

Urbanizacijo navadno razlagajo z dveh strani. Tako v pozitivnem smislu kot pogoj za razcvet urbane kulture in »urbane družbe« (če si lahko sposodim izraz marksista Lefebvra⁵) — kot tudi in danes predvsem v negativnem smislu — kot vzrok za pojave urbane »akulturacije«, uničevanje življenjskega okolja in zdravja prebivalstva, propadanja sistema vrednot, socialne dezintegracije itn., itn., kar lahko vse skupaj označimo kot pojavnne oblike alienacije. Slednje spoznanje določa tudi neko drugo: da je vse dosedanje planiranje v tem smislu bilo neučinkovito in da je treba najti neki nov planski sistem. Tako se pod parolo »za humano okolje« urbanistični planski koncept vse bolj razširja in se vse bolj obravnava kot sestavni del vseobsežnega družbenega planiranja.

V predloženem tekstu se ukvarjam prvenstveno z vprašanjem urbanističnega planiranja v kapitalističnem sistemu, saj: 1. koncept planiranja na Vzhodu le površno poznam; 2. imajo, kot vse kaže, zahodne izkušnje in modeli na nas, žal, velik vpliv. Najprej skušam pojasniti sam pojem alienacije v soodvisnosti s procesom urbanizacije, torej razložiti pojem urbane alienacije, nato v nekaj stavkih obrazložim bistvo planiranja v kapitalističnem sistemu, potem sledi kritično razmišljanje o možnostih in vlogi planiranja pri humanizaciji okolja: sklepam z razmišljanjem o urbanističnem planiranju v kontekstu samoupravnega družbenega planiranja.

2. Alienacija in urbana alienacija

Ne gre za to, da bi razpravljali o samem pojmu alienacije, temveč za to, da ga v okviru omejene zahtevnosti tega sestavka spravimo v vzročno zvezo s procesom urbanizacije.

Pojem alienacije ali odtujitve in samoodtujitve označuje človekovo razmerje do njegovega okolja (in do samega sebe), ki ga človek ne obvlada, ampak je njegov suženj, odvisen od njega, brez vpliva na njegovo oblikovanje. Vzrok za tako stanje je iskati v kapitalistični blagovni pro-

² Memmingen W. (Izd.): UNGLEICHHEIT IM WOHLFAHRTSSTAAT. Der Alva-Myrdal-Report der schwedischen Sozialdemokraten, Rowohlt Reinbek 1971.

³ Parker R.: DER MYTHOS VON DER MITTELSCHICHT. Ein Armutszeugnis der Wohlstandsgesellschaft, Rowohlt Reinbek 1973.

⁴ Frierl B.: INDUSTRIEGESELLSCHAFTSTHEORIE IM STAEDTEBAU. Zur Kritik der bürgerlichen Ideologie, Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt/M. 1973.

⁵ Po Lefebvru je izraz »urbana družba« vseobsegajoč izraz, ki naj bi vseboval vse delne pojme za sodobno družbo, tako pojme časa itn. — Lefebvre H.: DIE REVOLUTION DER STAEDTE, List München 1972, str. 8.

izvodnji.⁶ Ta temelji na osnovnem razmerju, ki vsakodnevno obnavlja proces alienacije, na blagovnem razmerju. Zakon vrednosti, ki prek trga uravnava blagovno proizvodnjo kot nekakšen »nadvse močan naravni zakon«⁷, opredmeti vse človeške medsebojne odnose in obenem povzroča, da so ti obrnjeni, napačni odnosi pri vsem še videti kot resnični in edino možni odnosi. Skoz blagovno proizvodnjo in mezдно delo nastaja prvobitna alienacija, odtujevanje proizvodov človekovega dela v obliki izkoriščanja preseženega dela, objektivna alienacija. Videz samostojnosti človekovih proizvodov v trenutku, ko pridejo na trg, pa določa t. i. »blagovni fetišizem«⁸ ki je srž »napačne zavesti« — ta napačna, odtujena zavest kot subjektivna alienacija preprečuje spoznanje objektivne alienacije in njenega izvira.

Alienacija se z razvojem kapitalizma stopnjuje. Razvoj družbenih proizvodnih sil, ki v kapitalističnih razmerah niso drugo kot odtujeni proizvodi človekovega dela, stopnjuje nadvlado odtujenega minulega dela nad živim delom (nadvlado kapitala nad človekom). V skrajnji liniji se s tem povečuje nadvlada celotnega kompleksa življenjskih razmer, celotnega s človekovim delom ustvarjenega okolja nad človekom. Ne določa človek svojih delovnih in življenjskih razmer, pač pa te razmere določajo njegovo življenje.

Urbanizacija je od razvoja proizvodnih sil neločljiv proces, saj je mestna aglomeracija osnovna fizično-prostorska enota organizacije proizvodnega procesa. Z urbanizacijo označujejo proces kvalitetne rasti in kvalitetnega prestrukturiranja historičnega mesta: prvotno prostorsko tesno prepletene reprodukcijske sfere, produkcija, cirkulacija in konsumpcija, se prek mehnizma zakona vrednosti in državnih intervencij razpletajo. Cirkulacijska sfera sili v zanjo ugodno in odločilno središčno lego in izriva produkcijo in konsumpcijo na periferijo. Vzrok za to je iskati v neprestani borbi posamičnih kapitalov, za, četudi časovno omejen, ekstra-profit; rezultat te konkurenčne borbe so: znanstveno-tehnični razvoj, intenziviranje ter ekstenziviranje kapitalistične proizvodnje nasploh, koncentracija in centralizacija kapitala ... — in vse to odseva v procesu urbanizacije in v nastajanju sodobnih urbanih aglomeracij.

Če vse ta proces natančneje opazujemo, ugotovimo, kako vedno bolj očitno postaja, da so urbane aglomeracije osnovni sistemi pogojev ovrednotenja kapitala ter da je tu vedno manj prostora za vse tiste človekove potrebe, ki se ne dajo ali se dajo le slabo vključiti v proces uvrednotenja. V mislih imam tako določene materialne kot psihične potrebe. O nezadovoljevanju prvih nam priča to, kar imenujemo na Zahodu »javno siro-

⁶ Marx K.: KAPITAL III, VMB Frankfurt/M. 1972, str. 888.

⁷ Marx K.: KAPITAL I, VMB, Frankfurt/M. 1972, str. 85 in nasl.

⁸ Izraza »objektivna« in »subjektivna« alienacija uporablja in razlaga Israel J.: DER BEGRIFF ENTFREMDUNG, Makrosoziologische Untersuchung von Marx bis zur Soziologie der Gegenwart, Rowohlt Reinbek 1972; po njegovem se nanaša prvi izraz na socialne procese, drugi pa na psihična stanja (str. 17 f).

maštvo»: pomanjkanje šol, vrtcev, dnevnega varstva, športnih in otroških igrišč, jasli, neučinkovitost infrastrukture (telefona, pošte, komunalnih naprav itn.), posebej neučinkovitost javnega prometa pa tudi prometa z osebnimi vozili itn. O pomanjkanju zadovoljitve drugih pričajo pojavi socialne dezintegracije: politična apatija, vedenjske motnje, komunikativne težave, osamelost, psihična obolenja, samomori, ulično nasilje in posebno še mladinski kriminal, beg v porabništvo in zapiranje med štiri stene itn. itn. (Za ilustracijo naj tu navedem samo reportažo Hermana Schreiberja o propadu New Yorka v reviji Spiegel.⁹)

Življenje v sodobnih mestih je celo za apologete takšnega razvoja nehumano, torej odtujeno, saj se odvija v človeku odtujenih družbenih in fizično-prostorskih razmerah, nad katerimi posameznik nima moči odločanja ali nadzora. Verjetno ustreza trditev marksista Lefèbvre, da urbana alienacija obdaja in združuje v sebi vse druge oblike alienacije.¹⁰ Kako jo odpraviti ali celo preprečiti, je glavno vprašanje, ki ga želi rešiti »humano« urbanistično planiranje.

3. Izvir in bistvo kapitalističnega planiranja

Razvoja kapitalističnega načina proizvodnje — in vzporedno z njim tudi opisanega procesa urbanizacije — ne uravnava samo zakon vrednosti, temveč, kot smo že omenili, tudi delovanje države. Z zgodovinskim razvojem kapitalizma postaja vse bolj očitno, kar je ugotovil že Engels, da je meščanska država idejna zastopnica celotnega kapitala.¹¹ Njena osnovna naloga je, da ohranja in vzdržuje sistem konkurenčnih pogojev — na videz enakovrednih za vse udeležence v kapitalističnem proizvodnem procesu.¹² V tem smislu lahko zasledujemo razvoj kapitalizma od liberalistične periode laissez-faire konkurenčnega kapitalizma, ko je zakon vrednosti skoraj neomejeno deloval in se je država omejevala le na odpravljanje posamičnih zaprek, ki so ovirale delovanje trga, do današnjega stadija poznega kapitalizma, za katerega je značilno, da država vedno globlje posega neposredno v proizvodni proces.

Stopnjujejo se državni intervencionizem je sicer v nasprotju z bistvenim mehanizmom kapitalizma, z anarhijo proizvodnje, vendar je od njega odvisen obstoj kapitalističnega sistema, in sicer iz dveh glavnih razlogov: 1. Zaradi vedno večje koncentracije kapitala in zastrašujočega naraščanja moči monopolnih družb se pogoji kapitalistične akumulacije ne morejo

⁹ Schreiber H.: »OH BABYLON, OH CALCUTTA!« — Report über den Niedergang von New York City, v reviji SPIEGEL, Hamburg 18/71.

¹⁰ Lefebvre, op. cit., str. 101.

¹¹ Engels F.: HERRN EUGEN DÜHRINGS UMWÄELZUNG DER WISSENSCHAFT (ANTI-DÜHRING), Dietz, Berlin 1973, str. 260.

¹² von Flatow S./Huisken F.: ZUM PROBLEM DER ABLEITUNG DES BÜRGERLICHEN STAATES. Die Oberfläche der bürgerlichen Gesellschaft, der Staat und die allgemeinen Rahmenbedingungen der Produktion, v reviji PROKLA, Probleme des Klassenkampfes, Zeitschrift für politische Ökonomie und sozialistische Politik, Berlin Erlangen 7/73, str. 122 in nasl.

več vzdrževati sami od sebe prek ponudbe in povpraševanja na trgu. 2. V borbi posamičnih kapitalov, da si vsaj začasno zagotove neki ekstra-profit, upoštevajo ti kapitali le svojo lastno kalkulacijo in si skušajo znižati svoje proizvodne stroške na račun čim intenzivnejšega izkoriščanja danih zunanjih splošnih proizvodnih razmer. Pri tem zanemarjajo vse za družbo negativne posledice svoje proizvodnje in prevalijo skrb zanje na državo. Z znanstvenim izrazom imenujemo to eksterna ali tudi urbana ekonomija. Imanentna zakonitost kapitalizma je, da brezobzirno izkorišča in ugonablja naravo in človeka,¹³ kar nam današnja stopnja uničevanja okolja dovolj zgovorno spričuje. Kapitalistični sistem vse bolj ogroža pogoje svoje lastne eksistence, ki mu jih lahko zagotavlja le vedno večja aktivnost države.

Geneza kapitalističnega družbenega planiranja se ujema z dokončnim propadom konkurenčno-kapitalističnega državnega »krmiljenja«. Funkcija tega družbenega planiranja je urejanje ekonomskih pogojev uvrednotenja kapitala ter političnih pogojev stabilizacije celotnega sistema. Urejanje je na eni strani podrejeno ekonomskim zakonitostim konjunkturnih procesov in procesov rasti — na drugi strani pa je usmerjeno v omilitev družbenega konflikta, ki nastaja iz vedno bolj prevladujočega podružbljenja proizvodnje in temu ustreznih, a sistemu nasprotnih teženj po soudeležbi proizvajalcev pri političnih odločitvah, po podružbljenju politike. Problem družbenega planiranja v kapitalizmu je torej, da naj bi se z njegovo pomočjo politično-ekonomske strukture sistema prilagodile družbeni naravi proizvodnje, ne da bi se pri tem spremenila obstoječa struktura politične oblasti.

V istem kontekstu je mogoče najti razlago in razumevanje razvoja in bistva urbanističnega planiranja. Najkompleksnejši pojav uničevanja narave in okolja je t.i. »kriza mest«, ki je tu ne bi posebej opisovali, saj je splošno znan in priznan pojav. V tej zvezi so nastale različne vrste in ravni planiranja kot aktivnost države (ali komune kot decentralizirane državne oblasti) z namenom, da ohrani mestno aglomeracijo kot osnovni sistem proizvodjalnih pogojev ter da optimira njegovo učinkovitost. »Stihija« tržnih zakonitosti (tudi skoz »krmiljenje« in druge parcialne državne ukrepe modificiranih tržnih zakonitosti), ki je povzročila, da je do te krize sploh prišlo, naj bi se premostila z nekim racionalnim in obenem humanim planiranjem. Res pa je, da vsi mogoči dosedanji planerski poskusi te krize niso zavrli in da se zahodni teoretiki sami boje, da bo kriza vrhunec šele dosegla in da bodo takrat posledice nepopravljive. Skrb za mesta kot glavne značilnosti zahodne civilizacije je v raziskavah, planinskih predlogih in modelih ter političnih pozivih stalno eksplicitno ali implicitno prisotna. To, da so bili planski prijemi v prostorskih problemih (ki so le pojavne oblike »urbane alienacije«, kot smo nakazali nekoliko poprej) kljub kar se da znanstvenim in kar najbolj sodobnim analitič-

¹³ Marx, *Kapital I*, op. cit., str. 530.

nim in planskim metodam doslej neučinkoviti, dokazuje, da problem kapitalističnega planiranja ni v takšnem ali drugačnem planskem konceptu, temveč v kapitalističnem sistemu samem.¹⁴

4. Kritika kapitalističnega družbenega planiranja kot sredstva za odpravo alienacije

Kapitalistično družbeno planiranje je planiranje državnih organov. Je izrazito instrumentalne narave in ga lahko interpretiramo kot dosedaj razvito obliko strateškega reševanja problemov. Kot tako je v nepremostljivi konfliktni situaciji, saj je njegova najbolj občutljiva točka vprašanje jasne in nedvomne formulacije ciljev. Pojav planskega kapitalizma — Lenin ga je napovedal že ob koncu 19. stoletja¹⁵ — ne spreminja izkoriščevalske narave sistema, temveč ga šele »plansko« zagotavlja. Razredno nasprotje se ni omililo, temveč se vedno bolj zaostruje. Državno planiranje je v tem položaju prisiljeno, da najde takšno na videz nevtralno formulacijo ciljev, da bo sprejemljiva tako za posamične organizirane kapitalne interese na eni strani kot za delavski razred na drugi, sicer je celotni sistem planiranja ogrožen, še preden začne delovati. V tem problemu je tudi iskati vzroke za dosedanjo neučinkovitost planiranja.

Meščanska država je zastopnica interesov celotnega kapitala, ki niso nujno v skladu z interesi posamičnih kapitalov in le-ti spet niso v skladu med seboj; problem izenačevanja ali pa uveljavljanja posameznih močnih interesov je predmet vsakdanjih uradno-političnih dogajanj in nas tu manj zanima.

Bistveno za naše razmišljanje je, da mora meščanska država za uspešnost svojega planiranja nujno integrirati interese najširših množic, saj le-te uradno in na videz tudi zastopa. Prav v ciljnih družbenega planiranja mora meščanska država dosledno prikrivati svojo dejansko razredno naravo, ki jo vsakodnevno prakticira; le z vzdrževanjem videza razredne nevtralnosti je mogoča politična oblast meščanskega razreda in plansko uresničenje njegovih interesov.¹⁶ Predvsem s te strani nas zanima pojem »integriranega planiranja«.

Kapitalistično državno planiranje mora stalno, iz legitimatorskih razlogov za svoj poglavitni in najvišji cilj razglašati demokratično, svobodno, bogato, skratka, humano družbo. Vsakdanja politična praksa kot tudi vse

¹⁴ Esser J./Naschold F./Vlith W. (izd.): GESELLSCHAFTSPANUNG IN KAPITALISTISCHEN UND SOZIALISTISCHEN SYSTEMEN, Bertelsman Gütersloh 1972, str. 15 in str. 19.

¹⁵ Lenin W. I.: IMPERIALISMUS ALS HOECHSTES STADIUM DES KAPITALISMUS? Dietz, Berlin 1970.

¹⁶ Primerjaj tu Offe. C.: STRUKTURPROBLEME DES KAPITALISTISCHEN STAATES. Aufsätze zur Politischen Soziologie, Suhrkamp Frankfurt/M. 1973, s. 107, tudi Müller W./Neusüss Ch.: DIE SOZIALSTAATSILLUSION UND DER WIDERSPRUCH VON LOHNARBEIT UND KAPITAL, v reviji Prokla, op. cit., posebni zvezek 1/71, tudi Altwater E.: ZU EINIGEN PROBLEMEN DES STAATSINTERVENTIONISMUS, v reviji Prokla, op. cit., 3/72, str. 6.

dosedanje uveljavljeno planiranje, posebej prostorsko oz. urbanistično planiranje, pa dokazujeta, da namerava država doseči ta cilj tako, da se ravna po interesih investirajočega kapitala ne glede na prizadeto prebivalstvo.¹⁷ Po uradni razlagi te politike se da sklepati, kot da je maksimiranje splošne blaginje odvisno od maksimiranja posamičnih privatnih profitov, iz tega vzroka skrb za blagor kapitalističnih podjetij splošna družbena skrb, interesi celotnega kapitala pa skupni interesi celotne družbe.¹⁸

Obstoječe zasnove teorije planiranja in planske znanstvene metode igrajo pri tem ideološkem kratkem stiku odločilno vlogo. Posebej je to ugotovljivo za urbanistično planiranje in za način, kako mislijo urbanisti o družbi in kako si razlagajo pojavne oblike njenih zakonitosti. H. Berndt je ugotovila, da urbanisti težijo za tem, da družbene pojave in dejstva razlagajo z biološkimi in tehničnimi kategorijami¹⁹ — npr. mesto je organizem, mestni center je srce, ulice so žile itn., ali tehnično: propustnost ulic, kvadratura stanovanj, kapaciteta parkirišč, itn. S tem si rokovanje s svojim objektom, družbenim prostorom, sicer olajšajo, a sebi in drugim onemogočajo spoznavanje strukture družbene moči, ki ta družbeni prostor določa.

Planiranje, ki je do včeraj temeljilo predvsem na izkustvu in praktičnih potrebah, teži danes vse bolj k »znanstvenosti«. Tako Habermehl ugotavlja, da pogrešamo predvsem teoretično utemeljitev in sistematično razčlenitev tega (kot ga sam imenuje) »družbeno-tehničnega mejnega področja«, predvsem pa pogrešamo sintezo posameznih obstoječih, a razpršenih zasnov in predstav o bistvu, funkciji, mejah, načinu in nosilcih planiranja.²⁰

Prav za urbanistično planiranje pa lahko ugotavljamo — zaradi omenjenega tehniciziranja in biologiziranja družbenih dejstev, da lahko o »znanstvenosti« govoro le na področju metodike, ne pa tudi v vsebinskem smislu.²¹ Pri tem pa bistvo urbanističnega planiranja izhaja neposredno iz ciljev državnega planiranja nasploh: ti cilji so danes ostali z nekoliko spremenjenim težiščem enaki kot v klasični planski zasnovi. V dobi industrializacije so posegi države zagotavljali optimalno vrednostno izkoriščanje zemljišč in reprodukcijo delovne sile, preventivno pa so tudi preprečevali razredno borbo. Danes državno planiranje, ki postaja vedno bolj družbeno planiranje oziroma planiranje družbe, skuša omiliti

¹⁷ Roth W. (izd.): KOMMUNALPOLITIK — FUER WENN? Arbeitsprogramm der Jungsozialisten, Fischer, Frankfurt/M. 1971, posebno str. 60.

¹⁸ Po Huffschmid J.: DIE POLITIK DES KAPITALS. Konzentration und Wirtschaftspolitik in der BRD, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1969, str. 135 in nasl.

¹⁹ Berndt H.: DAS GESELLSCHAFTSBILD BEI STADTPLANER, Krämer, Stuttgart/Bern 1968, 13 in str. 135 in nasl.

²⁰ Habermehl J.: SYSTEM UND GRUNDLAGEN DER PLANUNG, Stadtbauverlag, Bonn b. 1, str. 14.

²¹ Delovna skupina planerjev na TU Berlin: PLANERFLUGSCHRIFT 2, v reviji STADTBAUWELT, Berlin 25/1970.

ciklično zakonitost rasti, predvideti ter preprečiti krize ter stabilizirati celoten gospodarski proces, beri: proces uvrednotenja kapitala.²²

Problemiziranje planske metodike zakriva to dejansko funkcijo planiranja v kapitalistični družbi. Zgublja se pod plaščem množice kvantitativnih podatkov, smernic, normativov, itn., ki so deloma tudi pravno fiksirani.²³ Planerska dejavnost se kaže tako kot čista administrativno-tehnična dejavnost in se nereflektirano integrira v uresničevanje kapitalističnih interesov.

Celotni razvoj urbanističnega planiranja od njegovih prvih začetkov (Stadt-Bau-Kunst) dalje se je omejil, kot ugotavlja Fehl,²⁴ na razvijanje in izboljševanje sistemov zbiranja, predelovanja in priprave informacij — vse do današnje stopnje računalniške dognanosti. Ta evforija podatkov se kaj dosti spremenila niti z nastopom t. i. socialnega planiranja; tudi slednje skuša svoja osnovna planerska merila, t. i. »socialne indikatorje«, posredovati zgolj s pomočjo statističnih podatkov in metod.²⁵ Kar še vedno in predvsem pogrešamo, je historično materialistični pristop k socialno-prostorskim problemom, kajti skozi tehniziranje in biologiziranje družbenih dejstev obravnavajo planerji družbena razmerja kot od narave dana in večna. Prav za urbaniste je, kot navaja Berndtova, nezgodovinsko pojmovanje realnosti značilno; medtem ko so še sposobni, da pravilno dojemajo posamezna dejstva, pa zvečine dojemajo zgodovinsko odločilne dogodke kot rezultate delovanja neke prirodne sile.²⁶ Tu je odločilni vzvod za ideološki kratki stik, ki pomaga integrirati urbanistično planiranje v splošne cilje kapitalističnega državnega planiranja.²⁷

Urbanisti na Zahodu jemljejo »krizo mest« kot posledico razdiralnega učinka tehnološke racionalnosti,²⁸ ki naj bi sama na sebi povzročala razčlovečenje okolja. Ker za to tehnološko racionalnostjo niso sposobni

²² Podobno Evers A./Lehmann M.: POLITISCH-OEKONOMISCHE DETERMINANTEN FUER PLANUNG UND POLITIK IN DER KOMMUNEN DER BRD, Verlag 2000, Offenbach 1973, str. 251 in nasl.

²³ Hubner H.: RICHTWERTE UND WERTURTEILE, v reviji Stadtbauwelt, op. cit., 51—52/1969.

²⁴ Fehl G.: INFORMATIONSVERARBEITUNG UND STADTPLANUNG, Rückblick und Stand der Kunst, v Stadtbauwelt, op. cit. 29/1971.

²⁵ Ibid., str. 36 in nasl., str. 42.

²⁶ Berndt, op. cit., str. 49 in str. 113. — Značilen primer popolnoma zgrešenih razlag družbenih razmer je npr. obsežno delo, ki uživa v urbanističnih krogih velik ugled, Mumford L.: DIE STADT — GESCHICHTE UND AUSBLICK, Kiepenheuer & Witsch, Köln/Berlin 1961. — Omenimo še eno novejšo, sicer manj pomembno, a zato nič manj značilno različico, Hammel P.: UNSERE ZUKUNFT — DER STADT, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1972.

²⁷ Poleg ideoloških integracijskih mehanizmov obstaja v ZRN za discipliniranje arhitektov in urbanistov v smislu vladajočih interesov več različnih direktnih in indirektno represivnih institucionaliziranih metod, tako npr.: prisilno članstvo v zbornici arhitektov, z zakonom fiksirana molčečnost, državna kontrola in kazni pri prekrških proti članskemu redu. Za odškodnino pa so arhitekti in urbanisti podkupljeni z nesmiselno visokimi predpisanimi honorarji. Maurer H.: STAEDTEBAU-ALTERNATIVEN. Anstiftung zum Handeln, Dipa, Frankfurt/M. 1972, str. 103 in nasl.

²⁸ Primerjaj ugotovitve Jakhel R.: ILUSION UND REALITAET DER »URBANEN« CITY. Kritik des Planungsleitbildes »Urbanität in der westeuropäischen Theorie der City. Ein Beitrag zur Kritik der urbanistischen Ideologie; disertacija na Univerzi Bremen, poglavje 1.1.4.

spoznati odločilne racionalnosti kapitala — tu nam daje Max Weber zelo nedvoumno razlago, čeprav govori o racionalnosti kapitala v za družbo pozitivnem smislu²⁹ — imajo vprašanje rehumanizacije mest, torej odpravo urbane alienacije, za predvsem oblikovno ter organizacijsko-tehnično in kvečjemu še upravno-administrativno, ne pa za politično vprašanje. Spoznavni in planski cilji urbanističnega planiranja je »funkcioniranje mesta«, pri čemer se jemlje mesto, enako kot življenje v mestu, urbano življenje, kot pozitivna vrednota, ki jo je vredno ohraniti.³⁰ Pozitivistični metodološki prijem s pragmatistično motivizacijo jim preprečuje spoznati tako bistveni mehanizem, ki alienacijo povzroča in vsakodnevno obnavlja, kot tudi bistvene prve pogoje človekove emancipacije in de-alienacije.

Urbanistično planiranje opravlja kot integralni in verjetno tudi kot bistveni del kapitalističnega državnega planiranja dvojno funkcijo v kapitalističnem družbenem sistemu:

1. neposredno optimira sistem fizično-prostorskih pogojev uvrednotenja kapitala in tako pripomore k ekonomski integraciji posameznika;
2. materializira sistem pogojev za idejno-emocionalno ter s tem tudi za politično integracijo vsakega posameznika v obstoječi kapitalistični sistem.

K 1.: Današnje urbanistično planiranje je vrhunec vpliva državnih organov na prostorsko ureditev družbe. Za državno planiranje velja v nasprotju s planiranjem posamičnega podjetja (kapitala) racionalnost celotnega kapitala (ki je seveda ne gre zamenjevati z družbeno racionalnostjo). Ta racionalnost ni usmerjena neposredno k maksimiranju posamičnih profitov, temveč k zagotavljanju in optimiranju poprečnega profita. Omejenost državnih finančnih sredstev, fiskalna odvisnost planerskih uprav, politična odvisnost od odločitev velikih monopolnih koncernov, predvsem pa kratkoročnost interregionalne in mednarodne konkurence (svetovni trg), usmerjajo državno planiranje k izpopolnjevanju in optimiranju že obstoječih sistemov prostorskih proizvodnih in cirkulacijskih razmer. Državno planiranje teži k odstranjevanju in preventivnemu preprečevanju ovir, ki zmanjšujejo učinkovitost obstoječih razmer vrednotenja, kar v bistvu pomeni, da ohranja obstoječi sistem prostorske ureditve in se prilagaja zaznamim samostojnim težnjam, ki ga preoblikujejo. Odslej postane samodejni razvoj planirani razvoj z upanjem, da se bo tako mogoče izogniti negativnim zunanjim učinkom. T. i. »saniranje« neposredno ponazarja našo tezo: celotni proces izrivanja prebivalstva in malega kapitala iz mestnega jedra se odvija plansko, na njegovo mesto prihaja velekapital, ki najde tukaj boljše razmere za svojo cirkulacijo, ki pa mu jih je fizično in finančno pripravila država. Urbanistično planiranje je torej

²⁹ Weber M.: WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT? Studienausgabe, Mohr (Siebeck) Tübingen 1972, primerjaj tudi kritiko Kofler L: TECHNOLOGISCHE RATIONALITÄT IM SPAETKAPITALISMUS, Makol, Frankfurt/M. 1971.

³⁰ Korte H. (izd): SOZIOLOGIE DER STADT, Juventa, München 1972, str. 26 in nasl.

bistveno sredstvo za ohranjanje materialnih, fizičnih pogojev za nadaljnji obstoj in razvoj kapitalistinnega načina proizvodnje, in zato je tudi sredstvo za ohranjanje pogojev izkoriščanja in objektivne alienacije.

K 2.: Pri takšnem urbanističnem planiranju se samo na sebi razume, da gre uresničenje prostorskih interesov kapitala na rovaš kvalitete življenjskih razmer prebivalstva, ki se slabšajo v materialnem, še mnogo bolj pa v socialno-psihološkem smislu. Vendar v političnih in znanstvenih utemeljitvah takšne negativne posledice planiranja prikazujejo za legitime in jih celo pozitivno vrednotijo. Nujnost, da se stalno kaže kot nekaj, kar v resnici ni, je bistveni problem kapitalističnega družbenega oz. državnega planiranja: vsakodnevno mora prikrivati nasprotja med svojimi deklariranimi cilji — humano okolje in emancipirano življenje — ter dejanskimi rezultati svojega delovanja — zanikovanje osnovnih bistvenih humanih potreb predvsem socialno-psihološke narave. Posledica tega nasprotja je neprestana nevarnost socialne dezintegracije, ki je po Brücknerju za kapitalizem značilen problem.³¹

Problem socialne dezintegracije je nastal z industrializacijo in rastjo mest ter z odseljevanjem iz vasi v mesta. Engels, kot je znano, pretresljivo opisuje človeško bedo v angleških mestih 19. stoletja,³² Benevelo pa prav v takratni socialno nevdružni situaciji odkriva izvir nastanka sodobnega urbanističnega planiranja.³³ Sovražnost meščanskih kulturnih kritikov 19. stoletja do mesta, ki jo Berndtova razkriva kot kompenzirano razočaranje nad meščansko družbo nasploh,³⁴ je precej podobna moderni kritiki na račun t.i. »krize mest«. Sodobni teoretiki pa se danes ne odvrčajo več od mesta, ampak se odločno zavzemajo za njegovo ohranitev v spoznanju, da je kriza mest obenem tudi kriza zahodne kulture nasploh³⁵ (v ponazoritev samo nekaj naslovov konferenc nemških mest: »Živeti v mestu? — Da, živeti v mestu!«, »Naša prihodnost — mesto!«, »Rešite naša mesta — zdaj!«, itn.).

Problem urbane integracije se postavlja kot sinonim za problem socialne integracije, kar zelo verjetno tudi je. Pojavi socialne dezintegracije, če omenimo spet le nekatere: politična pasivnost, apatija posameznikov in skupin, psihična obolenja in vedenjske motnje, agresivnost, beg v porabništvo ali v kriminal itn., so vendar najbolj in vse bolj očitni prav v mestnem okolju. To so le vidne posledice odtujenega načina življenja kot bistva kapitalistične družbe. Ta družba predstavlja neko iluzorično

³¹ Brückner P.: ZUR SOZIALPSYCHOLOGIE DES KAPITALISMUS. Sozialpsychologie der antiautoritären Bewegung I, EVA, Frankfurt/M. 1972, str. 13.

³² Engels F.: DIE LAGE DER ARBEITENDEN KLASSE IN ENGLAND, Dietz, Berlin 1971, posebno poglavje o velikih mestih, str. 39 in nasl.

³³ Benevelo L.: DIE SOZIALEN URSPRÜNGE DES MODERNEN STAEDTEBAUS. Lehren von gestern — Forderungen für morgen, Bertelsmann Gütersloh 1971.

³⁴ Berndt H.: DER VERLUST DER URBANITAET IM STAEDTEBAUS, v reviji ARGUMENT, Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften, Berlin 44/73.

³⁵ Primerjaj zbirko citatov pri Jakhel, op. cit., poglavje 1.2.2.

psevdo-skupnost,³⁶ ki temelji na konkurenčnih, opredmetenih, zlaganih, odtujenih odnosih med posamezniki in skupinami, najbolj pa jo pretresa vsakodnevno razredno nasprotje.

Urbanistično planiranje je v kapitalizmu eno izmed glavnih sredstev, ki vzdržuje fizično-prostorsko fasado humanosti, ki naj bi pri posamezniku porajala idejno-emocionalno identifikacijo z družbo prek identifikacije s prostorom. Pri tem ima vodilni pojem »urbanost« odločilno vlogo, saj v sebi združuje dva v kapitalističnih razmerah nasprotujoča si cilja: humanost (odpravo alienacije, emancipacijo) in socialno integracijo (ohranitev alienacije). Pod geslom »urbanosti« opravljajo urbanisti nevhvaležno nalogo, da prikrivajo vzroke, pa tudi procese odtujevanja in da jih ideološko prevrednotijo v iluzijo človekove emancipacije. »Urbanost« je kot način življenja nekako prisilne narave: izsiljuje na videz prostovoljno prilagoditev obstoječim družbenim odnosom in razmerjem. Objektivna alienacija in alienacija zavesti se izrazita v odtujenem načinu obnašanja in poteka življenja nasploh. Slednje izhaja iz fiktivnega enačenja dejanskih in idealnih družbenih razmerij. »Urbanost« sama je pojavna oblika te fikcije, katero utelešuje, jo s tem legitimira in pozitivno ovrednoti. »Urbanost« je realen okvir za idejno-emocionalno družbeno integracijo, medtem ko je hkrati okvir za materialno integracijo. »Urbani« prostor nudi fizični in organizacijski okvir za navidez prostovoljne, v resnici pa strogo določene reglementirane »urbane« komunikacijske možnosti in vzorce obnašanja;³⁷ ti omogočajo lahko in na videz prostovoljno, v resnici pa obvezno integracijo v družbi. »Urbani« prostor in »urbano« življenje sta kot iluzorični sinonim za humanost družbe pogoj tako za materialno kot za ideološko reprodukcijo poznokapitalistične psevdoskupnosti in obenem pojavna oblika njene »družbenosti«.

Glavno integrativno funkcijo naj bi opravljal centralni mestni prostor, kjer naj bi bil po mnenju teoretikov »izvir urbane eksistence«. ³⁸ Prenova mestnih središč je po mnenju zahodnih teoretikov ena izmed družbeno najbolj važnih nalog. ³⁹ Tu naj bi se prvenstveno vzdrževala in od tu naj bi se razširjala iluzija o človekovi emancipaciji in odpravi alienacije, ne da bi odpravili kapitalistični sistem sam. Predeli za pešce v mestnih središčih so danes pravi »raj za pešce«, ki ponuja totalno konsumno doživetje, prek katerega je moč družbeno legalno »uresničenje« osebnosti in osebne svobode. Medtem ko se je nekoč iluzija človekove emancipacije odigravala idejno, v meščanskih idealih svobode, bratstva in enakosti,

³⁶ Marx K./Engels F.: FEUERBACH. GEGENSATZ VON MATERIALISTISCHER UND IDEALISTISCHER ANSCHAUUNG (Einleitung), v Fetscher I.: MARX-ENGELS STUDIEN-AUSGABE I — PHILOSOPHIE, Fischer, Frankfurt/M. — 1966, str. 98.

³⁷ Socialno določeno vedenje v prostoru i črpnno analizira Goffman E.: VERHALTEN IN SOZIALEN SITUATIONEN. Strukturen und Regeln der Interaktion im öffentlichen Raum, Bertelsmann Gütersloh 1971.

³⁸ Stöber G.: STRUKTUR UND FUNKTION DER FRANKFURTHER CITY. Wege zur neuen Stadt Bd. 2, EVA, Frankfurt/M. 1964, str. 100 in nasl.

³⁹ Primerjaj ugotovitve pri Jakhel, op. cit., pogl. 1.2.3.

postaja danes ta iluzija materialna: doživetje urbanega središča kot doživetje človečnosti sistema je pozitivno doživetje lastne odtujitve. Navidezna svoboda izbire poti in nakupa zbuja zlagani občutek pravične udeležbe pri družbeno možni svobodi nasploh.

Izkoriščanje in nesvoboda v produkcijski sferi, gospodstvo kapitala v obliki »nuje stvari« — postane legitimno kot cena za svobodo »uživanja stvari« v cirkulacijskem središču mesta. Tako imenovni »raj na zemlji« povzroči, da so videti izkoriščevalski in odtujitveni odnosi na videz nujni prvi pogoj za doživetje humanosti družbe: s tem je možnost pravilnega spoznavanja in družbenega izkustva popolnoma zaprta.

Ugotavljamo torej, da urbanistično planiranje opravlja za ohranitev sistema bistveno funkcijo ustvarjanja pogojev za socialno integracijo. Te funkcije seveda ne opravlja urbanistično planiranje samo zase, ampak v kontekstu celotnega mehanizma »producirane javnosti« (Kluge),⁴⁰ kjer javnost kulture ne »rezonira«, temveč jo samo še konsumira (po Habermasu).⁴¹ Tako se ustvarjajo politično in kulturno pasivne množice, ki jim vsak dan »vprogramirajo« ritualizirano obnašanje, usmerjeno v porabo. Naj tu uporabim formulacijo zahodnonemškega marksističnega kritika Koflerja: »Odločilni dejavnik, s pomočjo katerega uspeva integracija vse do identifikacije posameznika z obstoječim sistemom, je kapitalistična porabniška propaganda in do stopnje ideološkega nasilja utrjen porabniški mehanizem.«⁴²

»Urbano življenje« je le utelešenje tega porabniškega mehanizma »producirane javnosti«, le materializacija vseh iluzij o »humanem« življenju.

Kam nehvaležna funkcija urbanističnega planerja vodi, nam nazorno prikazuje utopist Dahinden s svojim modelom »mesta prostega časa«, ki ga je razvil kot nekakšen »urbansko-socialni integracijski sistem«:⁴³ popolna mašinerija, v kateri je bogastvo doživetij audiovizualno manipulativno; sociologi, oblikovni psihologi (Gestalt psychologen) in drugi strokovnjaki elektronsko rokujejo z okoljem s pomočjo robotnih mehanizmov za spreminjanje prostora; okolje je mogoče enostavno in hitro spremeniti, kakor pač zahteva počutje prebivalcev. V razlagi samega avtorja najdemo kratko jedrnato formulacijo iluzije, ki ji zapadajo in jo vzdržujejo zahodni urbanisti: »Akropolis kot mesto prostega časa je urbana utopija zahodne družbe blaginje, katere socialna utopija je družba prostega časa. Mesto prostega časa je urbanistični korelat za spremenjene strukture mestne civilizacije, katere značilnost vsakodnevnega vedenja bo

⁴⁰ Negt O./Kluge A.: OEFFENTLICHKEIT UND ERFAHRUNG. Zur Organisationsanalyse von bürgerlichen und proletarischen Oeffentlichkeit, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1973.

⁴¹ Habermas J.: STRUKTURWANDEL DER OEFFENTLICHKEIT. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft, Luchterhand Neuwied, Berlin 1962, str. 193 in nasl.

⁴² Kofler L.: PERSPEKTIVEN DES REVOLUTIONEREN HUMANISMUS, Rowohlt Reinbek 1968, str. 126, citat.

⁴³ Dahinden J.: AKRO-POLIS/FREI-ZEIT-STADT/LEISURE CITY, Krämer, Stuttgart 1974, str. 6.

več samouresničenja človeka v mestu.«⁴⁴ Kakšno samouresničenje naj bi to bilo, smo pravkar slišali — materializacija iluzij, permanentne kulise . . .

Kot kritiko takega gledanja bi navedel citat nekdanjega župana mesta München, ki ga je izrekel na konferenci nemških mest z naslovom: »Rešite naša mesta — zdaj!« (1971 v Münchnu):

«. . . zdi se mi, da bo treba (problem mest — R. J.) globlje raziskati in se vprašati, ali nekatere nevarnosti in pomanjkljivosti, ki sem jih opisal (poprej je v govoru popisal krizo mest — R. J.), sploh lahko odstranimo v okviru obstoječega gospodarskega in družbenega sistema, se pravi, ali se mesta v razmerah današnje industrijske družbe sploh dajo pozdraviti. Ali je možno v teh razmerah, v katerih se ljudje vedno bolj urbanizirajo, mesta humanizirati? O tem dvomim in se bojim, da najboljši planski teami z najmodernejšimi upravnimi in upravljaljskimi tehnikami in izpopolnjenimi regionalnimi združenji ne bodo dobili bitke za humanizacijo mest, če ne bomo reformirali sistema samega.«⁴⁵

Vprašanje je seveda, če bi gospod Vogel danes, ko je zvezni minister za urbanizem in tako neposredno odgovoren za nadaljnjo plansko razčlovečenje mest, svoj dvom ponovil. Nam pa ta izjava kot sklep dosedanjega razmišljanja dokazuje vso nemoč kapitalističnega urbanističnega planiranja, da bi dejansko pripomoglo k dealienaciji prebivalstva.

Odrava alienacije ni vprašanje takšnih ali drugačnih planskih metod ali tehnik, takšnih ali drugačnih administrativnih ali oblikovno-tehničnih prijemov. Odrava alienacije je bistveno politično vprašanje; v tem smislu dobiva marksistična kritika v urbanističnih krogih vse večjo težo in vse več zagovornikov. Borba za humano okolje postaja osrednje geslo mnogih spontanih akcij (recimo zasedba gradbišča *Whyl*), še bolj pa organiziranega gibanja tistega dela prebivalstva, ki je spregledalo ideološke trike producirane javnosti. V takih trenutkih meščanska država neprikrito stopi na stran interesov kapitala in v imenu miru in reda na najbolj brutalen način fizično obračuna s tistimi, ki skušajo o svojem življenjskem okolju odločati sami. Ponazorim naj samo z neštevilnimi t.i. »zasedbami hiš« v zahodnonemških mestih, ko so prizadeto prebivalstvo in posamezne zavedne študentske skupine želeli opozoriti na nečlovečnost državne urbanistične politike; večino teh samoorganiziranih akcij sta končala vihteči se pendrek in solzivec. Kako humano je »urbano življenje« sredi »urbanega centra«, nam zgovorno pričajo med drugim dogodki v središču Frankfurta (pomladi 1974), ko je sredi predela za pešce policija brez izbire tolkla tako po demonstrirajočih študentih kot po naključnih mimoidočih ki jih je ob tem dnevnem času bilo vse polno), uporabila življenjsko nevarno mešanico bojnih plinov ter ubila nekega mladeniča, ki

⁴⁴ Citat, *ibid.*, str. 20.

⁴⁵ Citat, Vogel H. J.; *RETTET UNSERE STAEDTE JETZT!* v istoimenski knjigi, ki jo je izdala Deutscher Städtetag, Kohlhammer, Köln 1971, str. 77.

je bil zgolj po naključju tam. Takih in podobnih primerov bi lahko naštevali še in še po večini zahodnih držav.⁴⁶

Integrirati se ali ne integrirati se v državno planiranje družbe je osrednja aktualna dilema organiziranega dela delavskega razreda na Zahodu, saj mu je jasno, čigavim interesom to planiranje rabi. Gre za strateško razmišljanje: ali čakati na ugodne razmere, ko bo položaj zrel za revolucijo — to pa pomeni neprestano slabšanje življenjskih razmer, se pravi stopnjevanje objektivne alienacije, dokler se je ne bi zavedla večina delavskega razreda — ali pa skozi vsakdanjo organizirano borbo proti dobro organiziranim in združenim interesom velekapitala in države izsiljevati za sindikate ugodne kompromise in tako izboljševati življenjske razmere delavstva, pa tudi njegove politične pozicije — pri čemer pa je vedno prisotna nevarnost dejanske integracije v sistem in opustitev dolgoročnega cilja, vzpostavitve socialistične družbe. Cohen se npr. pri proučevanju francoskih razmer opredeljuje za drugo varianto, pri čemer daje za zgled italijanski primer.⁴⁷

Za naše razmišljanje je italijanski primer posebej zanimiv, saj tam, konkretno v Bologni, kjer je na oblasti komunistična partija Italije, razredna borba poteka neposredno prek urbanističnega planiranja. Ta izjemna situacija je mogoča prav zaradi splošne revolucionarne situacije v Italiji in sklenjenega zgodovinskega kompromisa. Bolognska komunalna uprava je spretno izrabila obstoječo zakonodajo in s programom ohranitve historičnega centra legalno skuša uveljavljati urbanistično politiko, ki ustreza vsakodnevnim potrebam prizadetega prebivalstva. V borbi za klasično podobo mesta je komuni uspelo ustaviti prodor velekapitala v središče, kjer pa zato s preiščeno politiko kreditiranja sanira stanovanja in male lokale. Kapitalističnih odnosov seveda ena sama delavska lokalna oblast ne more odpraviti, vendar skušajo v Bologni omiliti kapitalistične konzumne mehanizme in pojave alienacije s tem, da programsko uvajajo kolektivno porabo predvsem v mestnem prometu, uslužnih dejavnostih in kulturnem življenju. V posameznih mestnih četrtih so urejeni družbeni centri, zvečine preurejeni iz nekdanjih samostanskih in cerkvenih stavb, ki so danes resnična kulturna in politična zbirališča prebivalstva. O dogajanju tu seveda odločajo prebivalci sami neposredno in prek svojih svetov, prek katerih sicer tudi vplivajo na politiko celotne komune.⁴⁸

⁴⁶ O dogodkih je poročalo dnevno časopisje. Glej tudi Häuserrat Frankfurt (izd.): *WOHNUNGSKAMPF IN FRANKFURT*, v seriji *SCHRIFTEN ZUM KLASSENKAMPF* št. 42, Trikont München.

⁴⁷ Primerjaj Cohen S.: *MODERNE KAPITALISTISCHE PLANUNG: DAS FRANZOESISCHE MODELL*, v Esser et al, op. cit., str. 274 in nasl.

⁴⁸ Po osebnih zapiskih razgovorov na bolonjskem magistratu. Kritike bolonjskega primera bi se tu vzdržal. V tem smislu glej Rodríguez-Lores J.: *WARUM BOLOGNA? Bemerkungen zu einer Strategie von politischer Planung*, v reviji *ARCH + Studienhefte für Planungspraxis und Planungstheorie* Westberlin/Stuttgart, junij 1975, št. 26, glej tudi *BOLOGNA: TEXTE-PROTOKOLLE — MATERIALIEN*. Dokumentation der Exursion der kooperierenden Lehrstühle für Planung an der RWTH Aachen, Basis-Urbanistik 1, Mai 1975.

Ne gre, da bi tu razpravljali o bolognskem primeru, ki je za meščansko javnost privlačen primer ohranjanja historične substance, a v drugih kapitalističnih deželah kot koncept nesprejemljiv, saj uveljavlja državni politiki nasprotno interese organiziranega delavskega razreda. Naj le poudarim, da primer Bologne kaže, kdaj in kako je urbanistično planiranje v kapitalističnih razmerah dejansko lahko sredstvo za borbo proti alienaciji — le kadar je politični instrument v rokah delavskega razreda.

5. Socialistično samoupravno družbeno planiranje

Če razložimo planiranje v njegovi dvojni možni funkciji — enkrat kot instrument za reševanje problemov, drugič pa kot družbeni strukturni princip, kot to zelo jasno razlaga Altvater⁴⁹ — imamo ključ za razumevanje bistvene razlike družbenega planiranja v kapitalističnih in socialističnih razmerah.

Specifična značilnost družbenega planiranja v kapitalizmu je po Esserju, Nascholdu in Vätthu ta, da ne teži h graditvi družbe, ki bi plansko usmerjala svoje procese, temveč da konec koncev rabi vedno le zgolj kot tehnokratski upravljalni instrument.⁵⁰

Kot sredstvo je planiranje na videz nevtralen upravljalni mehanizem, indiferenten do sistema, ki ga uporablja — s tem pa je tudi možno, da postane v rokah vladajočega razreda ali osamosvojene države sredstvo za zagotavljanje oblasti, podvrženo vsem družbenim nasprotjem, ki jih tudi povratno stopnjuje. Čista instrumentalizacija planiranja je po Altvatru tako slaba teorija kot tudi slaba praksa.⁵¹ To je tudi bistvena pomanjkljivost kapitalističnega planiranja, ki je nikoli ne bo mogoče odpraviti, saj je kapitalistično planiranje usmerjeno k ohranitvi obstoječega sistema.

V družbi, ki ima proletarsko revolucijo že za seboj, je nasprotno. Ne gre ji za ohranitev trenutne oblike ureditve družbe, temveč za razvoj sistema. Socializem ni neka statična družba, ampak je po Marxu le nižja stopnja brezrazredne komunistične družbe, v katero se postopoma razvija. V tem smislu je socialistična družba prehodna družba, prehaja pa v družbo, ki bo temeljila na planiranju kot osnovnem družbenem mehanizmu.

Zgodovinski razvoj je bil tak, da je do revolucije in odprave kapitalističnih odnosov prišlo v industrijsko slabo razvitih deželah. Te dežele opravljajo danes težko dvojno nalogo: razviti morajo socialistične družbene odnose in obenem zgraditi materialno bazo za te odnose. Zaradi nerazvitosti materialne baze socialistični način proizvodnje še ne more biti absolutna negacija preteklega kapitalističnega sistema. Splošno spo-

⁴⁹ Altvater E.: PLAN UND MARKT. Oekonomische Leitungsmechanismen und gesellschaftliches Strukturprinzip, v Stadtbauwelt, op. cit., 30/71, str. 111 in nasl.

⁵⁰ Esser et al', op. cit., str. 19.

⁵¹ Altvater, Plan u. Markt, op. cit., str. 111.

znanje je (tako teoretično kot praktično), da je ohranitev tržnih zakonitosti in zakona vrednosti v prehodnem obdobju še neizbežna. Prehodno obdobje označuje dihotomija dveh v osnovi nasprotujočih si družbenih mehanizmov: trga in plana.

Ohranitev trga seveda določa tudi ohranjanje in celo obnavljanje nekaterih oblik alienacije. Naša praksa po reformi leta 1965 je to, kot ugotavlja Kardelj,⁵² jasno pokazala. Tržni mehanizem določa prelivanje rezultatov presežnega dela v posamezne komercialne, finančne in državno upravne centre, kjer neposredni proizvajalec o njih ne more več odločati (objektivna alienacija) hkrati pa blagovna proizvodnja spodbuja porabniški način življenja in ustrezno miselnost, ki s socialistično zavestjo nima nič skupnega (subjektivna alienacija). »Nuja stvari« svojeglavih tržnih zakonitosti poraja tudi razvoj tehnokratske in managerske elite, ki postane za določanje načina, obsega in kvalitete proizvodnje v skladu s težko preglednimi zahtevami trga nepogrešljiva.

Vendar v prehodnem obdobju tudi planiranje, posebno planiranje v svoji še instrumentalni obliki, povzroča alienacijo. Po izkušnjah s centralističnim, dirigističnim planskim modelom vemo, da ga uporablja državni aparat, ki se osamosvoji in se postavi nad družbo, da planira mimo konkretnih in dejanskih potreb neposrednega proizvajalca ter da poraja razvoj birokratskega sloja, ki mu je planiranje sredstvo za koncentracijo in ohranitev moči odločanja.

S stališča delavskega razreda so odpovedovanja, ki jih povzroča birokratska samovolja, prav tako nesprejemljiva kot negativne posledice, ki jih povzročajo samovoljni tržni zakoni. Gre samo za *dve različni obliki alienacije*. Če se je iz objektivnih razlogov pač potrebno čemur koli odpovedati, potem je to lahko le rezultat obširnih diskusij in večinske odločitve, se pravi, da lahko izhaja le iz prostovoljnega pristanka celotnega delavskega razreda. V tem smislu je jugoslovanski sistem samoupravljanja, posebno po odločilnih ustavnih spremembah, edinstven model. Le samoupravni koncept družbenega planiranja daje neposrednim proizvajalcem možnost za dejansko odločanje o lastnih življenjskih razmerah, o naravnem, socialnem in fizično-prostorskem okolju.

S konceptom samoupravnega družbenega planiranja, kjer so delovni ljudje prek svojih osnovnih samoupravnih enot nosilci političnega odločanja, imajo delovni ljudje v rokah odločilen instrument, s katerim se je mogoče boriti neposredno za dolgoročni cilj: vzpostavitev brezrazredne družbe, ki bo temeljila na planiranju kot strukturnemu principu.

Da lahko svojo ustavno pravico do odločanja dejansko tudi uporabijo, morajo biti člani socialistične skupnosti primerno razgledani in izobraženi. Načrtna izobrazba kot sestavni del samoupravljanja je načrtna in zavestna ideološka preobrazba, odprava vseh oblik in variacij napačne

⁵² Kardelj E.: PROTISLOVJA DRUŽBENE LASTNINE V SOGODNI SOCIALISTIČNI PRAKSI, DZS, Ljubljana 1972, str. 26.

zavesti, odprava subjektivne alienacije. To je prvi pogoj za množično spoznanje realnih možnosti za posameznikovo emancipacijo, kakršno je z obstoječim proizvodnim potencialom moč doseči. Šele s spoznanjem svoje lastne dejanske situacije postanemo sposobni, da se borujemo proti pojavnim oblikam in vzrokom prvobitne, objektivne alienacije, vzrokom, ki izvirajo tako iz še nujnih tržnih mehanizmov kot tudi iz še neizbežnih oblik državne uprave. Težimo seveda k temu, da trg postopoma odpravljamo ter namesto primata ekonomije (zakon vrednosti) uveljavljamo primat politike (logika plana).⁵³ S tem pospešujemo že obstoječe tendence, ki jih nekateri marksisti označujejo kot zakon socialistične akumulacije. Drugič težimo k temu, da pospešimo odmiranje države skladno s kompleksno izgradnjo in izpopolnitvijo samoupravnega družbenega sistema in tako nadomestimo državno politiko s samoupravnim odločanjem.

O vlogi urbanističnega planiranja pri vsem tem tu ne bi mogel dosti povedati, saj so naše predstave glede tega še dokaj nejasne. Znašli smo se na odločilni prelomnici. Najti moramo tako sistemsko shemo integriranja urbanističnega planiranja v kompleksno družbeno planiranje kot tudi shemo integriranja samoupravnega odločanja v urbanističnem planiranju.

Od obojega je odvisen delež urbanističnega planiranja v borbi proti pojavom in vzrokom alienacije. Vse urbanistične vrednote, predstave in vzorce kot tudi vlogo »stroke« same je treba na novo preveriti in premisliti. Pri tem se moramo varovati predvsem nekritičnega posnemanja in prevzemanja tujih, v čisto drugačnih razmerah nastalih delujočih planerskih metod in tehnik.

Težimo k našemu sistemu ustreznim, originalnim rešitvam, pri čemer si seveda ne smemo pomišljati, da uporabimo tudi objektivna znanstvena spoznanja, do katerih so prišli drugod. Vendar vidim prvobitni aktualni problem ne v vprašanju planerskih metod in tehnik, temveč v ideološki utemeljitvi in znanstveno-teoretski sistemizaciji samoupravnega urbanističnega planiranja. Razvijanje socialistične teorije prostora in planiranja v razmerah izgradnje samoupravne družbe bi, poleg reševanja perečih prostorskih problemov, označil za sicer najtežjo, a dolgoročno najvažnejšo in najaktualnejšo nalogo.

⁵³ Primerjaj Altwater, Plan u. Markt, op. cit., str. 112.

STOJAN T. TOMIČ

Socialni sistem in sistem potreb

1. Odnos med socialnim sistemom in sistemom potreb

Sleherni sistem potreb je v nekem odnosu s socialnimi sistemi. Sistem potreb je konstitutivni element socialnega sistema, je determinanta socialnih in kulturnih sistemov. In nasprotno: socialni sistem opredeljuje sistem potreb. Interakcije pa ne obstajajo le med sistemi potreb in »globalnimi« socialnimi (večnacionalnimi, nacionalnimi) sistemi, marveč tudi med malimi — mikrosocialnimi sistemi (družinskimi, lokalnimi, tovarniškimi, cerkvenimi, vojaškimi itn.).

Ponavadi poudarjamo, da se vsak nov socialni sistem kvalitativno razlikuje od starega sistema (fevdalni od sužnjelastniškega, kapitalistični od fevdalnega, socialistični od kapitalističnega). Ni pa docela dognano, ali se v vsakem novem socialnem sistemu v kvalitativnem smislu spremeni tudi sistem potreb ali pa se spreminja le kvantitativni obseg zadovoljevanja potreb, vsebina dobrin, ki so namenjene za zadovoljevanje potreb, način zadovoljevanja potreb, struktura potrošnikov itn. (Kaj se je, na primer, v zadovoljevanju potrebe ljudi po vodi spremenilo od starih časov do danes?)

Družbenoekonomske formacije se med seboj mnogo ostreje razlikujejo po tipu lastninskih odnosov in po stopnji tehnične opremljenosti (tako je bilo od predzgodovinske skupnosti do kapitalizma) kot pa po kvalitativnih razlikah med potrebami (čeprav seveda tudi te razlike obstajajo). Če je ta teza pravilna, potem se sprašujemo, *ali so* (ali dejansko obstajajo) oziroma *bi morale obstajati* (programsko-normativno stanje) med sistemom potreb v kapitalizmu in sistemom potreb v socializmu poleg kvantitativnih razlik tudi kvalitativne razlike. Ker nobena družbenoekonomska formacija ni kristalno čista, ker nobena ni popolnoma odpravila primesi predhodnih sistemov, bomo našli v sistemu potreb vsake družbe tudi elemente preteklega, sedanjega in prihodnjega. Kolikor nahajamo v nekem socialnem sistemu elemente tradicionalnega, bomo v najmanj tolikšnem obsegu naleteli tudi na tradicionalistične potrebe. Sestavni del meščanske družbe, pravzaprav njen konstitutivni element, so

meščanske potrebe. Za sodobno birokratsko družbo so značilne birokratizirane in birokratske potrebe, ki pa žal ne prestirajo in vsakodnevno ne dušijo le kapitalistično stvarnost, marveč tudi mnoga področja socialistične sociopsihološke stvarnosti.

Samoupravni socializem kot avtentični humani socialni sistem s sebi lastnim združenjem neposrednih proizvajalcev in potrošnikov teži k avtentičnemu sistemu potreb.

V vsakem zgodovinsko novem socialnem sistemu, še posebej v samoupravnem socializmu, se zastavljajo vprašanja: kaj *negirati* (odvreči), kaj (od starega sistema) *prevzeti*, kaj (glede na stari sistem) *preseči*, kaj *dohiteti* in *prehiteti*, česa pa v sferi potreb in interesov ne kaže niti dohitevati niti prehitevati?

Znano je, da novi socialni sistem ne more premagati predhodnega sistema, dokler ne doseže in preseže njegove ravni produktivnosti dela. Toda ujeti in prehiteti raven produktivnosti dela ne pomeni tega, da je treba avtomatično doseči in preseči tudi sistem potreb prejšnjega socialnega sistema; ne pomeni na primer tega, da je treba socializmu dohiteti in prehiteti vse tisto, kar je dosegla meščanska potrošniška družba; in prav tako se moramo vprašati, kaj je treba dohiteti, česa pa sploh ni treba dohitevati.

Dalje, med sistemom potreb in socialnim sistemom lahko opazimo številne interakcije — kot so npr. ekonomske, psihološke, — politične, pravne in druge. Ob tej priložnosti naj opozorimo na en sam vidik: vsakršna deformacija (kriza) socialnega sistema lahko sproži deformacijo sistema potreb. In nasprotno: deformacija sistema potreb definira socialni sistem in izzove v njem krizna stanja. Potemtakem je sistem potreb v danem sistemu svojevrsten indikator stanja socialnega sistema, v katerem se potrebe porajajo.

Isto bi lahko trdili za personalni sistem, za ljudi: vsaka deformacija v sistemu potreb odseva v deformaciji ljudi, v njih samih in v odnosih med njimi. In nasprotno: vsaka deformacija v človeku je ali pa lahko postane indikator deformacije sistema potreb (seveda ne avtomatično in ne brez določenih vmesnih faz v relativno avtonomnem procesu).

Ker se spremeni socialni sistem, se spremenijo tudi človekove potrebe. V tem smislu lahko pojmujeemo znano Marxovo misel o radikalni revoluciji kot revoluciji radikalnih potreb. Delne spremembe, spremembe periferne in parcialne narave, drobne reforme ne vodijo k revoluciji radikalnih sprememb (marveč se zaustavijo pri periferni, parcialni, delni reformi potreb). Naj opomnimo na znano dejstvo, da so proizvodnja in (v zadnji instanci, kot pravi Engels) njej ustrezni proizvodni odnosi temelj vsakega socialnega sistema in sistema potreb. Znano je tudi, da povzročijo spremembe proizvodnega sistema in proizvodnih odnosov spremembo socialnega sistema.

2. Nekaj uvodnih vprašanj (ali: ima socializem svoj sistem potreb?)

Odnose med socialnim sistemom in sistemom potreb lahko proučimo na raznih področjih socialne in zgodovinske stvarnosti. Toda z vidika naloge, ki smo si jo zastavili, smo za enoto in ponazorilo analize vzeli sistem potreb v socializmu. Gre seveda le za nekatere, ne pa za vse vidike sila zapletenih odnosov med sistemom potreb in novim socialnim sistemom — socializmom.

Preden začnemo razgrinjati odnos med socializmom in sistemom potreb, si moramo nujno zastaviti nekaj vprašanj. Ker ni na voljo fundamentalnih teoretičnih in empiričnih raziskav, se bomo morali tokrat zadovoljiti s tem, da zastavimo nekaj vprašanj, na katera bomo lahko odgovorili šele kasneje.

Tu so na kratko formulirana uvodna vprašanja o odnosu med socializmom in potrebami.

1. Kako se socializem (dejansko) obnaša oziroma kakšen (programsko-normativni) odnos naj bi imel do sistema človeških potreb? Ali — kakšno mesto imajo (oziroma naj bi imele) potrebe v socializmu?

2. Ali socializem ima oziroma ali sploh more in hoče imeti svoj lastni sistem človeških potreb, sistem, ki se sicer lahko navezuje na dosedanje, ki pa se mora od teh tudi razlikovati, zlasti od sistema potreb v meščanski in v birokratski družbi?

3. Kateri in kakšen sistem potreb se danes dejansko uveljavlja v deželah, ki se bore za socializem — oziroma v deželah, ki v programskih dokumentih izjavljajo, da se bojujejo za socializem?

4. V kolikšni meri se obstoječi sistemi potreb (v deželah, ki grade socializem) danes dejansko *distancirajo* od sistemov potreb v meščanski in birokratski družbi, v kolikšni meri pa *posnemajo* ali pa poskušajo posnemati take sisteme?

5. Kakšno stališče ima socializem in kakšnega bo imel do tako imenovanih umetnih (za zdravje in duhovni razvoj človeka nepotrebnih in škodljivih) potreb, ki jih je kapitalizem razvil in jih razvija do popolnosti?¹

Hipotetični odgovori

Namesto odgovorov na zastavljena vprašanja smo ob tej priložnosti zmožni ponuditi v razmišljanje samo nekaj možnih in polovičnih odgovorov in hipotez.

Prvič, socialistični socialni sistem je po svojem najglobljem bistvu lahko samo tisti sistem, ki ima poleg drugih lastnosti tudi tole lastnost: da proizvaja samo za človeka, za popolnejše, bolj humane in bolj univerzalne potrebe, se pravi, da ne proizvaja za nečloveške potrebe, da ne spodbuja nečloveške, animalne apetite in nečloveške načine zadovolje-

¹ S tem seveda seznam vprašanj še zdaleč ni izčrpan.

vanja potreb, da ne proizvajajo za profit — da pa vendar razvija element stimulacije. Sodimo namreč, da so našete lastnosti za razlikovanje socializma od kapitalizma izredno pomembne.

Drugič, posebej moramo poudariti, da postavlja ali hoče postaviti socializem kot novi humani, samoupravni socialni sistem človeka in njegove potrebe — zlasti sistem potreb delavskega razreda in delovnih ljudi — v središče svojega socialnega sistema (oziroma odklanja, da bi bila v središču sistema sredstva za doseganje cilja, marveč človek s svojimi potrebami). Res je, da so sredstva boja pomembna in nujna, brez njih bi socializem ne mogel premagati kapitalizma niti zavarovati priborjene zmage; vendar pa so sredstva samo pogoj, ne pa cilj socializma; zato je treba vedno bedeti nad tem, da bi sredstva ne odrinila in pa celo zamenjala ciljev.

Tretjič, sodobni sistem potreb obvladuje človeka, vlada nad človekom — in to ne samo v meščanski družbi, marveč tudi v kulturah, ki imajo vso pravico do tega, da se razglašajo za socialistični sistem zaradi tega, ker gradijo ali hočejo graditi socializem (čeprav ne vem, ali imajo z vidika sistema potreb, ki so uveljavljeni v teh deželah, tako pravico prav vse dežele). Ljudje so ujeti v svoj zatečeni in vsiljeni pretekli in sedanji sistem bioloških, ideoloških, kulturnih, političnih, vojaških, religioznih, proizvodnih, individualnih, skupinskih, institucionalnih in drugih potreb. Zaradi zgodovinskih in drugih razmer so ljudje tudi danes še bolj sredstvo sistema potreb kot pa njihov cilj. Bolj se sami udinjajo temu sistemu, kot pa bi ta sistem služil njim. Bolj se sistemu prilagajajo, kot pa ga spreminjajo.

3. Zamegljenost človeških potreb

Četrti po vrstnem redu je naš hipotetični odgovor takle: vsi obstoječi vladajoči sistemi potreb so danes zastrti s pregrinjalom takih socialnih fenomenov, da se v njih človek težko najde in znajde. V sedanjih sistemih potreb se človek zlahka zmede in težka usmeri, v njih se pogosto zgublja — in to kljub temu, da o njem (o človeku) in v njegovem imenu danes veliko govorijo. Tako na primer meščanska družba nadomešča in skriva sistem vrednot s profitom, s teorijo nagona in s teorijo vrednot, s svobodnim in novim načinom življenja (American way of life).

V sodobni družbi torej obstajajo in vladajo različni socialni fenomeni in teorije, ki kot dimne zavese v sodobni vojni zakrivajo in odtujujejo človeka in njegove stvarne potrebe. Skušali bomo opozoriti na nekatere fenomene in teorije — npr. sociološke, sociopsihološke in antropološke — ne da bi jih tudi kritično razčlenjevali.

Nekdaj so meščanske teorije zastirale sistem potreb ljudi s *teorijo nagona* (ki ga seveda ni moč podcenjevati), z abstraktnim biologizmom. Moderne meščanske sociološke in druge znanosti pa danes prikrivajo

človeške potrebe za sistemom vrednot, sistemom vlog, za socialnimi funkcijami in normami. Toda za vrednotami, socialnimi vlogami, funkcijami in »disfunkcijami« mnogokrat sploh ni moč razbrati dejanskih, resničnih potreb in tudi ne resničnih ljudi.

Tudi teorije vrednot, ki se v zadnjem času močno uveljavljajo v ZDA, so za ugotavljanje sistema človeških potreb vse premalo prosojne in gibke. Kajti vrednote so bistveno (so)odvisne kategorije (V. Pavičević), bistveno predelani socialni fenomeni. Z rabo sistema vrednot ne moremo neposredno dognati ničesar globljega niti o človeku niti o njegovih potrebah. Za vrednote je nekaj širšega in globljega, nekaj, kar je mnogo manj razvidno. Vrednote namreč pretežno določajo, *kaj* je treba storiti, *kaj* je treba (in česa ni treba) uporabljati, ne vidimo pa tega, *zakaj* bi to (ne)smeli delati, uporabljati. Obstaja cela vrsta uglednih socioloških in drugačnih raziskav sistema vrednot, katerih izsledki pa so kljub temu popolnoma nemočni pred to veliko uganko — pred človekom in njegovim sistemom potreb.

In tudi moderne družbe, ki grade socializem, zamegljujejo človeka in njegov resnični sistem dejanskih potreb z drugačnimi socialnimi fenomeni, v katerih pa je opaziti določene razlike in nianse. *Interesi*, splošni interesi, višji interesi, internacionalni, nacionalni interesi, interesi revolucije in partije in tudi *višji cilji* svetla daljna *prihodnost* — to so samo nekatere kategorije, ki zastirajo človeka in njegove stvarne potrebe.

Nihče ne more zanikati obstoja skupnih, splošnih, nacionalnih in internacionalnih interesov in ciljev. Toda avtorji teh teorij — še manj pa politična praksa — si ne prizadevajo, da bi razčlenili in pojasnili, kaj so dejansko ti splošni interesi, cilji.

Domneva se, da je to vsem in za vselej docela razumljivo in jasno. Toda zgodovina nas z mnogimi primeri uči, da je možno dohitevati, priti na zaželjeni cilj (cilj je stanje — pogledjmo »cilj« in »start« pri športu), pa so kljub temu prizadeti človek in njegove potrebe. Ali lahko primerjamo na primer prihod tekača maratonca na cilj z njegovimi dejanskimi potrebami? Kakšne stvarne potrebe je zadovoljil tisti trenutek, ko je dosegel željeni cilj? Ali — kakšen sistem potreb je človek zadovoljil takrat, ko je dosegel zaželeno raven nepotrebne oboroževanja?

Petič, socialistična družba kot posebna oblika socialne skupnosti ljudi nalaga dolžnost, da se določata mesto in vloga človeka, njegovega sistema potreb ter skupin institucij na znanstven in empiričen način ter da se določi poseben odnos do njih in med njimi.

Kje stoji človek in kje njegove potrebe? Kaj stoji pred človekom in kaj za njim in za njegovimi potrebami?

Med raziskovanjem sistema potreb² smo začutili, da bi bilo preveč smelo, če bi zastavili vprašanje, ali ima socializem svoj novi sistem

² Gre za naš projekt, na katerem delamo že nekaj let.

potreb, ki se kvantitativno in kvalitativno distancira od sistema potreb v moderni meščanski družbi. To je tudi vzrok, zakaj smo ob tej priložnosti manj odgovarjali, več pa zastavljali vprašanja in oblikovali teze. Vprašanje odnosa med socializmom in potrebami se je neprestano vsiljevalo in se vpleta samo po sebi kot fundamentalno, kot izhodiščno, kot znanstveno in politično vprašanje, kot vprašanje socialne akcije in idejne, znanstvene in vrednostne naravnosti.

4. Zatečene, podedovane razmere

Kadarkoli si postavljamo vprašanje — čeprav v hipotetični obliki — kakšen je odnos med socializmom in potrebami, ne smemo spregledati tega, da imajo tako ljudje kot socializem svoje omejitve in ne morejo čez noč preskočiti faz zgodovinskega razvoja. Čeprav so izpričali izjemno hrabrost in jurišali na nebo, ljudje vendar ne morejo ustvarjati ne socializma, ne komune, ne novega sistema potreb »po svoji volji, marveč v skladu z okoliščinami ki so jih neposredno zatekli in ki so dane in podedovane« (K. Marx).

Tam, kjer so začeli ljudje graditi socializem in nov sistem potreb, so od starega sistema marsikaj prevzeli oziroma podedovali, največkrat tudi zaostal sistem potreb. Kajti znano je, da je prišlo do socialističnih revolucij prav v najbolj zaostalih socialnih okoljih. Zaradi take dote, ki jim jo je zapustila zgodovina, pa tudi zaradi nekaterih teoretičnih, ideoloških in političnih napak se včasih tudi v empirični praksi ni dovolj razmejevalo oziroma razločevalo med novim in starim. Niso dohnali in ponekod tudi še danes nimajo popolnoma jasne predstave o tem, kdaj težijo k temu, da bi dohiteli tisto, kar je kapitalizem že zdavnaj dosegel (visoka raven zadovoljevanja materialnih potreb), kdaj pa bi morali (na področju potreb) odpravljati tisto, kar je kapitalizem sicer razvil, je pa z vidika socializma ljudem čisto nepotrebno in tudi škodljivo. Načelno je jasno samo to, da vzpostavlja (in predpostavlja) socializem do sistema potreb v kapitalizmu trojni odnos: da *negira* tisto, kar je negativno, da *prevzema* tisto, kar je progresivno, in da *preseže* in nadalje razvija nov, bolj human sistem potreb. Toda v praksi, včasih pa tudi še v teoriji, stojimo pred vprašanjem — kaj zanikovati, kaj prevzemati in kaj presegati.

Tako so ljudje od oktobra 1917 dalje začeli odpravljati, prevzemati in presegati stare ter graditi nove sisteme potreb — in to manj po svoji prosti izbiri in bolj pod bremenom razmer, v katerih so se znašli: se pravi, v skladu s tistim, kar sta jim dopuščali zgodovina in preteklost, in v skladu s tem, kar je v sedanjosti dopustno zagovarjati v imenu prihodnosti in preteklosti (ne da bi lahko vedno povsem zanesljivo trdili, da so njihove utemeljitve tudi na trdnih tleh). Sicer pa naj opozorimo, da ljudje krojijo svojo zgodovino tudi sami in da zanjo potemtakem sprejemajo tudi odgovornost.

5. Meja med resnično človeškimi in umetnimi potrebami

Naš *šesti* hipotetični odgovor se glasi: ko opazujemo in proučujemo sisteme potreb v različnih kulturah — od razvitih Združenih držav Amerike do zaostalih in srednje razvitih dežel, ki grade socializem — dobimo vtis, da ni dovolj ostro začrtana meja med umetnimi in ljudem nepotrebni in škodljivimi potrebami ter njihovimi dejanskimi, naravnimi in humanimi potrebami.

Kaj je na primer luksus v sodobnem socializmu in kaj v kapitalizmu? Kaj je resnična potreba in standard? Je morda to akademsko vprašanje? Ne, to odprto vprašanje se zastavlja vsak dan. Pred nekaj leti so v eni izmed socialističnih držav potekale živahne razprave (ki so imele širši pomen) o tem, kaj pomeni avto v socializmu. Izoblikovale so se zanimive teze in antiteze o avtu kot potrebi in avtu kot standardu, kot sredstvu, luksusu, prestižu oziroma — kdaj je avto eno in kdaj drugo.

Socializem, ki se poraja in gradi na zaostalih področjih sveta, se mora sprijazniti z zgodovinsko podedovanim stanjem meščanske družbe (tu mislimo na rezultate visokega standarda zadovoljevanja potreb), vendar se po našem mnenju premalo distancira, ima premalo lastne (kritične) zavesti o nekaterih potrebah meščanske družbe in o potrebah socialistične družbe. Nekateri socialistični kulture preveč posnemajo sistem potreb meščanske družbe, nekatere druge pa propagirajo asketizem kot vrlino komunizma.

Če bi se sistem potreb socializma identificiral s sistemom potreb v kapitalizmu, bi bil postavljen v dvom sam socializem, njegov način življenja, pravzaprav njegov specifični način življenja, proizvodnje in potrošnje, kajti sedanji sistem potreb kapitalizma je pogoj za obstoj kapitalizma. Ta sistem eksistira in se razvija na visoki stopnji industrijske proizvodnje in potrošnje vseh dobrin in potreb — tudi umetnih in škodljivih.

6. Kaj dohiteti in kaj prehiteti

Popolnoma upravičeno poudarjajo nalogo socializma, da mora dohiteti in prehiteti kapitalistični sistem proizvodnje in produktivnosti. Včasih pa ponekod enostransko poudarjajo nujnost, da je treba dohiteti in prehiteti tudi njegov sistem potreb. Hkrati si ne zastavljajo vprašanja, kaj je treba dohiteti in prehiteti v kapitalizmu. Če socializem ne dohiti in prehiti najbolj razvitih kapitalističnih dežel, ne bo zmagal kot novi, popolnejši sistem. O tem ni dvomov, na to vprašanje so odgovorili že Marx, Lenin in drugi pisci, to končno dokazuje tudi zgodovina sama: novi sistem je premagal stari, dotedanji sistem šele takrat, ko je dosegel višjo produktivnost dela kot predhodni sistem.

Toda socializmu po našem mnenju ne bi bilo treba dohitevati, še manj pa prehitovati današnjega sistema oziroma nekaterih sistemov potreb me-

ščanske družbe. Kajti mnoge potrebe so umetne, pogosto škodljive in nehumane, potrebe, ki človeka spreminjajo v navaden objekt, v sredstvo porabe, v sredstvo za zvečevanje profita (človek pa je cilj, ne sredstvo). Kapitalizem je razvil mnogo sistemov modernih in zanj nujnih potreb — o tem ni dvoma — hkrati pa ustvarja neko ponarejeno potrošniško človeško situacijo in s tem tudi lažne, navidezne človeške skupnosti.

7. Zanemarjena je uporabna vrednost

Kapitalizem zapostavlja uporabno vrednost proizvoda kot motiv in cilj proizvodnje; potisnil jo je na zadnje mesto, menjalno vrednost pa je postavil na prvo mesto (proizvodnja za prodajo, ki prinaša velik profit, pa najsi ima blago tudi lažno, umetno in škodljivo uporabno vrednost).³

Ko smo omenili uporabno in menjalno vrednost, vsekakor nismo mislili na to, da bi socializem lahko kar čez noč pustil vnevar menjalno vrednost in v celoti afirmiral uporabno, stvarno vrednost blaga oziroma proizvoda. Vsekakor pa se zdi, da se socializem velikokrat nekritično obnaša do menjalne vrednosti blaga. Tudi v socializmu (vsaj v nekaterih kulturah) se dogaja, da menjalna vrednost proizvoda spodriva in zapostavlja uporabno vrednost; v drugih kulturah pa so spet zanemarili menjalno vrednost blaga, kar je sprožilo upadanje kvalitete uporabne vrednosti blaga.

Mnoge za kapitalizem specifične (materialne in duhovne) potrebe se danes ponujajo mnogim socialističnim kulturam kot sila privlačne vabe, hkrati pa so — po našem mnenju — zanje tudi nevarna čer. Če ne bodo zavzele do njih kritične distance oziroma kritičnega odnosa, se lahko zgodi, da postane dvomljiv sam smisel socializma.

8. Sporne niso samo nekatere potrebe, marveč tudi način njihovega zadovoljevanja

Tehnični napredek in družba izobilja sta vsekakor veliki pridobitvi meščanske družbe. Vendar je z vidika potreb ljudi meščanska družba daleč od človeka in njegovega bistva. Način, kako je tehnični napredek

³ Na ta pojav opozarjajo mnogi avtorji, o tem so napisali že mnogo študij. Med temi je tudi Herbert Marcuse. Naj navedemo nekatere njegove misli: »... takoj se zastavi vprašanje, komu naj ta produktivnost služi. Odgovor, ki ga dobimo, je razumljivo prav preprost: zadovoljevanju potreb, kaj pa drugega... Toda če v ta pojem potreb niso vključene samo prehrana, obleka, stanovanje, pač pa tudi bombe, aparati za razvedrilo, naprave za uničevanje živil, ki jih ni moč prodati, potem lahko povsem mirno trdimo, da je ta pojem prav toliko licemerski kot tudi docela neustrezen za utemeljevanje upravičenosti produktivnosti; zato imamo vso pravico, da ponovno postavimo vprašanje, komu naj produktivnost služi? Zdi se, da postaja produktivnost vse bolj sama sebi namen in da to, komu naj produktivnost služi, ni le še vedno odprto vprašanje, marveč da to vprašanje tudi vse bolj potiskajo v stran.« (H. Marcuse, Ideja progressa v luči psihoanalize. Tretji program Radia-Beograd, 1969, str. 107.)

dosežen, kako deluje, kako ustvarja človeške potrebe in kako meščanska družba te potrebe ljudi zadovoljuje, govori o zelo visoki ceni, ki jo ljudje plačujejo za ta tehnični napredek in visok življenjski standard. S tehničnim napredkom in visokim življenjskim standardom so se ljudje hoteli iztrgati iz suženjstva. To so delno tudi dosegli, hkrati pa so zapadli v drugačne oblike podrejenosti.⁴

Ko govorimo o kapitalizmu in socializmu, je *sporen zlasti način* kako se človeške potrebe konstituirajo in zadovoljujejo.

Kapitalizem ima svoj ustaljeni model konstituiranja in plasiranja potreb: nikar, državljani, preveč ne razmišljajte, vse vam bomo mi sami (kapitalisti, managerji, psihologi, znanstveniki) pripravili — tudi industrijo topov, letal in jedrskih bomb, imamo pa tudi dobro industrijo zabave, kulture, industrijo športa, industrijo vrhunske umetnosti. Vaša skrb bodi, da to kupite in uporabljate (blago in zabavo), in dobro vam bo šlo. Tako so se začeli celo prazniki v svetu — delno pa tudi že pri nas — človeku odtujevati. Nekoč so bili prazniki za to, da se je človek odpočil in se naveselil, danes pa so se prazniki človeku usedli za vrat, postal je njihov suženj. Stihija in »vzori« modernega sveta so vsilili ob praznikih poseben sistem potreb in potrošnje. Ljudje postajajo sredstva vsiljene potrošnje, ki je mnogokrat nepotrebna in tudi škodljiva.

9. Niti asketizem niti družba izobilja

Kritika obstoječega sistema potreb v meščanski družbi bi se lahko kaj hitro sprevrgla v asketizem in primitivizem, kar pa seveda ni v duhu humanizma in bistva socializma. To bi bilo škodljivo in tudi v nasprotju z marksizmom. Moderni socializem bo iskal in se boril za svojo lastno vsebino in model sistema potreb, pri tem pa ne bo zavrgel nobenega pozitivnega dosežka dosedanje civilizacije in kulture.

Socializem se loteva iskanja vsebinsko bogatejše korespondence med človekom, njegovimi kulturnimi in materialnimi potrebami ter njegovo dejavnostjo in skuša zadovoljiti čimveč humanih potreb. Ta družba si prizadeva vzpostaviti nove odnose med vrednostnimi orientacijami, ki dominirajo vsepovsod, zlasti na področju potreb, ter tistimi, ki *morajo* prevladovati v tej kulturi.

⁴ »Še vedno nismo dobili odgovora na vprašanje, kako je družbeno bogastvo porazdeljeno in komu služita čedalje večje znanje in sposobnost ljudi. Tehnični napredek sam po sebi je prvi pogoj svobode, nikako pa ne pomeni že dosežene večje svobode. Sicer pa zadošča, če si oglemo idejo totalne družbe izobilja; ta že zdavnaj ni več tako abstraktna in špekulativna, kot nekateri menijo, da ne bi mogli dognati tega, da so v njej potrebe ljudi vsekakor bolj ali manj zadovoljene, vendar tako, da v njej ljudi upravljajo, upravljajo njihovo zasebno in družbeno življenje, in to od rojstva do smrti. Če se tu še sploh lahko govori o sreči, potem se lahko govori o sreči, ki jo uravnavajo tisti, ki imajo oblast v rokahe (H. Marcuse, Ideja progressa v luči psioanalize. Tretji program Radia-Beograd, 1969, emitirano 18. septembra 1969, str. 106).

Samo tako se bo človek lahko izognil temu, da bi postal suženj pretežno primitivnih bioloških, elementarnih kot tudi »modernih« in nehumanih sistemov potreb.

Če se temu ne bo izognil, bo še dolgo ujet, zaslužjen in vkljenjen v sistem potreb in interesov, ki so nad njim in ki so proti njemu.

Visoka produktivnost dela in profit sta postali največji vrednoti meščanske družbe. Produktivnost in produkt pa vse manj rabita za zadovoljevanje potreb ljudi in vse bolj in pretežno novim oblikam rušenja: vojaški tehniki (jedrske in hidrogenske bombe), uničevanju okolja.

Socializem hoče preseči take enostranske in nehumane orientacije.

10. Sistem navajanja in zavajanja človeka in teorije nagona

Sedmič, sodobni meščanski kulturni, tehnični in socialni sistemi so torej razvili mnogo umetnih potreb, nujne potrebe pa so utesnjevali. Pri tem so dosegli izredne uspehe. Toda cena za te uspehe je bila zelo visoka. Dosegli pa so jih tako, da so ustvarili sisteme manipulacije s človekom in njegovimi potrebami.

Meščanska družba je že zdavnaj zgubila posluš za vprašanje, katere so avtentične potrebe današnjega človeka, kdaj so te potrebe zares človeške, kdaj pa že prestopajo kritično mejo in postajajo živalske.⁵

Meščanska družba je zgradila svoj sistem zadovoljevanja in navajanja človeka na nov način uživanja ter ga s tem vpeljala v nove oblike mnogoterih odvisnosti.

S tem namenom je vpregla v svoj voz tudi znanost, zlasti uporabno znanost. V tem početju se zlasti odlikuje (morda bolj v praksi kot v teoriji) Freudova teorija nagona. Freud in psihoanalitiki zastopajo stališče, da so stalni nagoni pri človeku in živali istorodni. Instinkti in nagoni so kemično proizvedeno prizadevanje, ki je nekemu predmetu potrebno kot sredstvo za zadovoljitev njegovih potreb — in v tem pogledu ni bistvenih razlik med živaljo in človekom. Meščanska družba to ugotovitev prevaja tako, da ni nujno, da bi bile razlike tudi v načinu zadovoljevanja potreb pri človeku in živali, ter s tem spravlja človeka na raven živalske funkcije.

Na tako stanje so reagirali mnogi znanstveniki, zlasti humanisti, pa tudi nekateri meščanski pisci, med katerimi izstopa zlasti Erich Fromm. Ta posebej opozarja na pomen Marxovih del ter poudarja znano Marxovo misel, da v primeru, če uživanje hrane, pitje in razmnoževanje odtrgamo od drugih človeških dejavnosti in jih spremenimo v končne in edine cilje, postanejo te prave človeške funkcije tipične živalske funkcije.

⁵ »Moderna psihologija se kaj malo ukvarja s kritično analizo potreb, pač pa sprejema zakone industrijske proizvodnje (maksimalna proizvodnja, maksimalna potrošnja in minimalna trenja med ljudmi) s predpostavko, da že samo dejstvo, da hoče neka oseba nekaj dokazati, ima že s tem legitimno potrebo po željeni stvari (Erich Fromm, Marxov prispevek k spoznavanju človeka, Praxis, 1-2/1969, Zagreb, str. 60).

11. Marksistična koncepcija in druge koncepcije in teorije potreb (skica vprašanj za širšo analizo sistema potreb)

Na sodobnem prizorišču se uveljavljajo številne koncepcije, teorije in ideologije, ki neposredno ali posredno obravnavajo sistem potreb. Po Marxu in Engelsu je bilo malo storjenega na področju razvoja marksistične teorije potreb, zato so to področje preplavile sodobna meščanska sociološka, zlasti pa psihološka teorija kot tudi birokratske ideologije in prakse. Socializem kot mlad socialni sistem je bil zaradi zgodovinskih razmer mnogo bolj zaposlen s praktičnimi vprašanji zadovoljevanja elementarnih in drugih potreb delovnih ljudi (pri čemer je, kljub vsem napakam Stalina in drugih, dosegel zgodovinsko pomembne uspehe), medtem ko je teoretično stran vprašanja zanemaril. Pred sodobnimi marksisti-raziskovalci je naloga, da nadomestijo tisto, kar v preteklosti ni bilo opravljeno, namreč da doženejo korelacijo med sistemom potreb in socializmom kot humanim in samoupravnim socialnim sistemom.

Ob tej priložnosti bi radi na kratko skicirali nekaj vprašanj kot istočnico oziroma kot morebitni temelj za širšo konceptualno analizo teorije potreb.

Oglejmo si nekaj vprašanj, kratkih tez in hipotez.

1. Sodobna tehnika in tehnologija ter visoka produktivnost dela so sprožile v sferi sodobnih potreb velike kvantitativne in kvalitativne spremembe, zato je nujno določiti in analizirati nekatere točke socialne stvarnosti, na katerih in okoli katerih so locirane omenjene spremembe. Za začetek zadošča ugotoviti, da se je v sferi tako imenovanih primarnih, sekundarnih in terciarnih potreb nakopičilo toliko sprememb in vprašanj (o tem pa je bilo napisanih zelo malo marksističnih analiz), da je neskladje med ravnijo sprememb in ravnijo teoretičnega osmišljanja in znanstvenega proučevanja tega povsem očitno. Sodobna potrošniška družba je zelo učinkovito izrabila te spremembe in nasprotja med primarnimi, sekundarnimi in terciarnimi potrebami ter na nekaterih točkah spravila v dvom domala vse tisto, kar je bilo s pomočjo sodobne produktivnosti, moderne tehnike in tehnologije doseženo.

2. Odnos med *potrebami* in *interesi* je lahko drugo analitično vprašanje v tipanju za marksistično koncepcijo in zelo zapleteno interakcijo med potrebami in interesi (preobrazba potreb v interese, racionalizacija potreb, humanizacija potreb s pomočjo interesov — oziroma vloga interesov v birokratizaciji in dehumanizaciji potreb). Elementarni svet potreb je zasnovan na občutku, medtem ko so interesi racionalna kategorija, ki je pogosto v navzkrižju s potrebami kot emocionalno kategorijo. Interesi so zavestno spoznane trenutne in prihodnje osebne, parcialne in splošne potrebe; potrebe pogosto nimajo takih lastnosti, zato se zastavlja vprašanje, kako človeške potrebe prevzemajo atribut interesov, kako se potrebe v posameznih sistemih (kapitalističnem, meščansko-birokratskem, tradicionalnem, sodobnem) dvigajo na raven interesov, priznanih in ne-

priznanih (interesi delavskega razreda, kapitalistični, birokratski in drugi interesi). Zlasti pomembno je vprašanje, kako se v samoupravnem socializmu potrebe preobražajo v interese in interesi v potrebe.

3. Resnične in teoretične potrebe, ki so nakazane v delih Marxa in Engelsa, po našem mnenju niso zadosti raziskane, čeprav bi to vprašanje zaslužiло mnogo več pozornosti (*odnos med stvarnimi in teoretičnimi potrebami*, med praktičnimi in tistimi, ki še niso praktične) («Ali bodo teoretične potrebe neposredno praktične potrebe» — Zgodnja dela, Naprijed, Zagreb 1961, str. 90).

4. Naslednje vprašanje analize bi bilo lahko posvečeno *pomenu* potreb oziroma socialni vlogi potreb. Človeške potrebe so neprestani spodbujevalec človeške ustvarjalnosti, sprožajo mnogotere posledice, na kar je opozarjal že Marx: naraščanje potreb spodbuja proizvodnjo, kopičenje potreb ustvarja nove odnose, zadovoljevanje danih in novih potreb izzove spremembo v načinu zadovoljevanja potreb.

5. Različne sisteme potreb je nujno raziskovati najmanj na *treh ravneh*: na individualno-personalni, na skupinski in na institucionalni ravni. Tradicionalne družbe ter njihove kulture kot tudi družbe v krizi (meščanska, birokratska) imajo že dodobra uigrane modele odnosov med potrebami posameznikov, skupin in institucij. Samoupravni socializem teh modelov ne more prevzemati, svojih modelov pa še ni dovolj uveljavil (narejeni so prvi poskusi in v samoupravnem socializmu so očitno doseženi tudi začetni uspehi). V meščanskih, birokratskih in tradicionalnih kulturah je sistem človeških potreb ukleščen med personalnim, skupinskim in institucionalnim sistemom. Na to vprašanje je opozoril J. K. Feibleman («The Institution of Society», str. 77), ki je raziskoval »rezultate frustriranih temeljnih potreb, podanih kot stanje odnosov . . . v treh progresivno rastočih velikostih« kot institucije, kot kulture in kot skupno družbeno stanje prebivalstva, vendar to zadnje z vidika institucij«.

6. V razpravi o sistemu potreb je nujno proučevati tudi odnos med *kvantiteto* in *kvaliteto* zadovoljevanja potreb. Sodobna meščanska (razvita) družba je družba kvantitativnega zadovoljevanja potreb, pri čemer pa hitro upada kvaliteta življenjskega standarda. V tem pogledu so pred socializmom velike naloge: ohraniti kvaliteto ob hkratni rasti kvantitativnega zadovoljevanja potreb. To doslej še ni uspelo nobenemu socialnemu sistemu.

7. V teoriji in v praksi še ni dovolj dognan in raziskan *odnos med delom, porabljenim za proizvodnjo nekega proizvoda*, na eni strani ter *utemeljenostjo družbene potrebe*, katero naj bi ta proizvod zadovoljil.

8. Sleherni sistem potreb je pod pritiskom posameznih socialnih sil, potrebe pa po svoji strani izvajajo prisilo na druge sile — na posameznike, skupine, institucije. Tako stanje navaja k proučevanju *odnosa med prisilo in potrebami*. Znano je namreč, da so nekatere potrebe oziroma oblike potrošnje podvržene vplivu (prisili) ne le višine dohodkov, marveč

tudi vplivu skupinske in razredne pripadnosti. To so tiste dobro znane situacije, ko kažejo ljudje z enakimi dohodki velike razlike v potrošnji, ko na primer izdajajo delavci veliko več za prehrano in občutno manj za druge potrebe, medtem ko izdajajo uslužbenci mnogo manj za prehrano, da bi lahko bolje zadovoljevali drugim oblikam potrošnje. Nobeni dosedanji in pretekli kulturi ni uspelo, da bi človeške potrebe iztrgala iz močnega vpliva (pritiska) profesionalnega, skupinskega, religioznega, kastnega, stanovskega in razrednega načina življenja. To, kar ni uspelo preteklim in sedanjim civilizacijam, naj bi dosegel socializem, zlasti samoupravljalški, samoupravni socialistični sistem.

9. Na teoretičnem kot na praktično-političnem področju je treba nujno spoznati *subjektivno in objektivno stran človeških potreb*. Koliko je v človeških potrebah individualnega, psihološkega, subjektivnega, koliko pa je objektivnega, socialnega in biološkega? Kdaj je potreba samo subjektivna, kdaj pa je objektivna motnja v ravnotežju; kdaj je potreba preprosto pomankanje nečesa in subjektivna želja, da se nečemu zadovolji, kdaj pa eksistira kot objektivna stvarnost, neodvisno ali delno neodvisno od subjektivnega stanja posameznika, skupine, razreda (razred po sebi, razred zase, potreba po sebi, potreba zase).

10. Če izhajamo iz teze, da je asociacija neposrednih proizvajalcev nov socialni sistem, je nujno raziskovati — potem pa izoblikovati in v praksi uveljavljati — nov sistem potreb, ki bo odpravil in presegel vse tisto, kar je obstajalo v izkoriščevalskih, razrednih in birokratskih socialnih sistemih (*ugotoviti odnos med asociacijo in potrebami*). Socialistični svet samoupravnih proizvajalcev (neposrednih in neposredovanih) prevzema nase veliko zgodovinsko vlogo — revolucionirati, reformirati in humanizirati sistem človeških potreb ter jih postaviti pod neposredno (neposredovano) nadzorstvo delovnih ljudi.

11. *Soočenje sistema potreb z zakonom o združenem delu* je ena izmed specifičnih, trenutno-političnih in praktičnih nalog, ki pa ima tudi znanstven pomen. Asociacija *neposrednih* proizvajalcev predpostavlja tudi *neposredovan* sistem človeških potreb, oziroma: sistem neposredovanih potreb je možno afirmirati samo v družbi neposredovane oblasti neposrednih proizvajalcev. Glede tega je nujno zastaviti vprašanje: kakšen sistem potreb je (dejansko stanje) oziroma kakšen naj bi bil (programsko-normativno stanje) v družbi združenih proizvajalcev (nasploh) oziroma v zakonu o združenem delu kot posebnem modelu sociopolitične organizacije in obnašanja posameznikov, skupin in institucij?

Kot smo že dejali, je to samo nekaj vprašanj, ki čakajo na znanstveno verifikacijo in praktično-politični preskus — predvsem v samoupravni sferi socialistične družbe. Jugoslovanskemu samoupravnemu socializmu gre zgodovinska zasluga, da začenja vzpostavljati med sistemom potreb in asociacijo neposrednih proizvajalcev nove odnose, da zginja med človekom in njegovimi potrebami posredovani ter se začenja uveljavljati neposredovani (samoupravni) družbeni sistem.

BENGT ABRAHAMSSON

Švedska debata o oblasti mezdnih delavcev

1. UVOD

Za politično situacijo na Švedskem v prvi polovici sedemdesetih let je bilo značilno med drugim tole: 1. odločnejše zahteve sindikatov po zakonodaji, ki bi utrdila položaj delavskega razreda, 2. močna mobilizacija delavskega razreda (pokazala se je med drugim kot nenavadno velika udeležba pri volitvah leta 1976), vendar hkrati tudi 3. počasi padajoča podpora socialnodemokratski stranki (SAP) v celotnem prebivalstvu (kot posledica dejstva, da se je zmanjšal delež delavskega razreda v celotnem prebivalstvu).

Tekst sem napisal ob koncu leta 1975.* Tedaj je parlament obravnaval številne pomembne zakone, za katere je glasovala večina (kar pomeni, da so tudi deli meščanskega bloka podpirali predlagane zakone):

— zakon o zastopnikih zaposlenih v upravnih odborih (zaposleni imajo pravico izbrati dva člana — in njihove namestnike — upravnega odbora v podjetjih);

— zakon o varni zaposlitvi, ki med drugim zahteva, da so odpusti »stvarno utemeljeni« in da se odpuščajo delavci po vrstnem redu glede na službena leta v podjetju;

— od začetka leta 1975 imajo vsi zaposleni pravico do študijskega dopusta;

— varnostni tehniki so dobili večja pooblastila, da ustavijo delo ob nevarnosti za delavce;

— sindikalni zaupniki imajo od 1. 7. 1974 pravico, da opravljajo sindikalne naloge med delovnim časom s polno plačo, in imajo tudi pravico do dopusta za sindikalno delo.

Zelo pomemben zakon o soodločanju na delovnem mestu — z določili, ki razveljavljajo izključno pravico delodajalca, da najema in od-

* Tekst je (razen uvoda) odlomek iz avtorjeve knjige: Bengt Abrahamsson: *Exemplet Jugoslavien och den svenska debatten om löntagarstyre*. Almqvist a Wicksell F., Stockholm 1976.

Menimo, da bi piščev prispevek zaslužil kritično obravnavo v tistem delu, v katerem govori o razmerju med samoupravljanjem in neenakostjo v družbi. — *Op. ur.*

pušča delavce ter vodi delo in razdeljuje delovne naloge — je bil napovedan za zgodnje poletje 1976 (ko so ga tudi sprejeli).

Delodajalci in meščanske stranke so se zmerno upirali. Vendar je bilo jasno, da je igrala SAP glavno vlogo kot pobudnica in podpornica teh zakonov. Zato so predvidevali, da bodo socialni demokrati v predvolilnem boju izkoriščali napredek delavskih pravic in s tem pridobivali nove volivce, predvsem uradnike in mladino (na volitvah leta 1976 so prvič lahko volili osemnajstletniki). Novi volivci so bili potrebni, kajti SAP je na volitvah leta 1970 in 1973 postopoma zgubljala volivce.

Če bi socialnodemokratski stranki uspelo, da pridobi nove volivce, in če bi stranka obdržala oblast v vladi, bi lahko pričakovali nov pomemben korak v reformistični strategiji socialnih demokratov: uvedbo sistema, ki bi zagotovil kolektivu mezdnih delavcev udeležbo pri prirastku kapitala.

Ob koncu šestdesetih let in v začetku sedemdesetih let so predlagali marsikatero rešitev za ta problem. Najvažnejši in politično najtehtnejši je bil predlog Rudolfa Meidnerja in njegovih sodelavcev o skladih mezdnih delavcev. Predlog (knjiga *Löntagarfonder* avtorjev Rudolfa Meidnerja, Anne Hedborg in Gunnarja Fonda) so postavili na kongresu sindikatov poleti 1976. Kongres ga je soglasno sprejel.

Ta predlog je pomenil, da se določen del dobička podjetja spremeni v delnice kolektiva mezdnih delavcev (torej dobijo delavci pravico do glasovanja v upravnem odboru podjetja). Mezdni delavci bi sčasoma dobili večino v upravnem odboru glede na to, kolikšen bi bil dobiček in kolikšen bi bil del, ki bi se odvajal. Če bi odvajali v sklad 20 odstotkov dobička in če bi bil dobiček letno 10 odstotkov, bi dobili mezdni delavci večino po približno 30 letih.

Reforme delavskih pravic krepijo moč veta mezdnih delavcev v podjetjih. *Meidnerjevi skladi* bi zvečali tudi moč *iniciative* mezdnih delavcev v politiki podjetij na področju investicij, proizvodnje in dohodkov. V teh dveh vrstah reform skupaj bi lahko videli načrt za *oblast mezdnih delavcev po švedskem vzorcu*.

Na volitvah leta 1976 so socialni demokrati zgubili in zapustili vlado po 44 letih političnega (toda ne ekonomskega) vladanja. *Eden* izmed važnejših razlogov za to — poleg kritike stranke centra (*centerpartiet*) na račun podpiranja jedrske energije — je bila ostra kampanja konservativcev (*moderaterna*) in liberalcev (*folkpartiet*) poleti in v zgodnji jeseni 1976 proti Meidnerjevemu predlogu o skladih mezdnih delavcev. Vsebinska njihove kritike je bila v kratkem ta: če bo obveljal ta predlog, bo Švedsko obvladovala ena sama organizacija (namreč sindikalno gibanje) in tako bo uničena dosedanja »pluralistična« struktura. Le malo so govorili o izredno močni koncentraciji kapitala v rokah maloštevilnih privatnih lastnikov, ki povzročajo, da je Švedska danes ena najmanj »pluralističnih« dežel v zahodni Evropi.

Odgovori socialnih demokratov so bili medli in defenzivni. Niso odgovorili na ideološko kampanjo meščanskih strank z dovolj močnimi napadi na privatno koncentracijo oblasti. Niso poudarili pomena Meidnerjevega predloga, ki daje več oblasti zaposlenim v vsakem podjetju. Danes vlada skoraj splošno mnenje, da so socialni demokrati zgubili oblast v vladi predvsem zaradi pomanjkanja ideološke nasprotne ofenzive v teh vprašanjih.

V decembru leta 1975 in januarju 1976 je bila meščanska ideološka mobilizacija na področju dela še zelo neizrazita. Pokazalo se je, da je bilo moje takratno mnenje — da »bomo naredili korak naprej k oblasti mezdnih delavcev v podjetjih brez hudih bojov« — zelo zmotno. Ta pomota je izhajala iz napačne ocene o zasidranosti kapitalističnih sil v meščanskih slojih in iz preveč optimističnega ocenjevanja dosežkov reformizma med vladanjem socialnih demokratov. Slabo opravičilo je, da nikakor nisem bil edini, ki je tako ocenjeval.

2. OBLAST MEZDNIH DELAVCEV NA ŠVEDSKEM?

Oblast mezdnih delavcev — pred nedavnim še čista utopija — je danes politična razvojna alternativa, s katero je treba resno računati. Sindikati se močno zavzemajo za večjo oblast mezdnih delavcev, kot kaže podpora združenja sindikatov LO in vodstva centralne organizacije uslužbencev (TCO) predlogu skupine Meidner o skladih mezdnih delavcev. Umirjena razprava o črtanju člena 32 in pričakovana politična večina za ta predlog nakazujeta, da bi bil tudi odločnejši korak k oblasti mezdnih delavcev v podjetjih možen brez hudih bojov. Meidnerjev predlog resnično ni posebno provokativen glede na razmeroma počasen tempo prenašanja lastništva kapitala.

Verjetno je realno pričakovati, da bo nadaljnja razprava o oblasti mezdnih delavcev obravnavala tele probleme: kako zagotoviti vsem zaposlenim resničen vpliv; kako zagotoviti vpliv interesom skupnosti in skupinam, ki so zunaj podjetij; kako zagotoviti učinkovitost in enakopravnost v prihodnje, ko bo uresničen predlog o skladih mezdnih delavcev.

Vpliv: osvoboditev izpod privatnega kapitala

Z uvedbo oblasti mezdnih delavcev dosežemo tako rekoč že po definiciji vrednoto, ki ima centralno mesto v socialistični debati: osvoboditev izpod prevlade ekonomsko močnih skupin, ki so zunaj dosega demokratičnega nadzora. Oblast nad kapitalom bo pripadala vsemu ljudstvu. Uprava podjetij bo *neposredno* izvrševalna oblast (z odločitvami o usmeritvi proizvodnje in njenem financiranju, z odločitvami o novih investicijah in razdelitvi dohodka itn., kakor tudi *posredno* v politično izvolje-

sprejeti, kar je bilo odločeno po demokratični poti, naj dobi možnost, da hodi svojo pot, vendar naj bo, seveda, pripravljena prevzeti nase vse posledice te ločitve.« To je nesmiselno poenostavljanje: nesmiselno zato, ker ne bo prevzela nase posledic ločitve samo posamezna skupnost (podjetje, organizacija), marveč tudi tista skupnost, tisti večji sistem (družba, občina), katerega del je ta skupnost. Pravilo o »izbiranju svoje poti« je v prid močnejšim.

Kaj pa socialistična zavest in občutek za solidarnost, ki sama na sebi preprečujeta izkoriščevanje šibkejših? Če predpostavljamo, da se bo uvedla oblast mezdnih delavcev, ali ni treba potem predpostavljati tudi, da je čut za skupnost dovolj močan, da lahko prepreči izkoriščanje? Ali ne moremo zaupati delavskemu razredu?

Centralna avtoriteta s sredstvi oblasti (država, centralna administracija, odgovorna pred parlamentom, ali zvezna skupščina s predstavniki osnovnih organizacij) je potrebna zato, da zagotavlja kontinuiteto, usklajevanje in enakopravnost, če bi iz kateregakoli vzroka pešala podpora močnejših. Ni treba domnevati, da zmanjka podpore vedno zaradi ozkega interesa ali egoizma, kakor pravi Svante Nycander v debatnem članku v časopisu Dagens Nyheter:

»Pokazalo se je, da je taka domneva dobro izhodišče za ekonomske prognoze, in ista domneva je potrebna, kadar argumentiramo za drugačen ekonomski sistem. Kajti če si dovolimo, da namesto lastnega interesa za gibalo uvedemo idealizem, zlahka dokažemo funkcionalnost kateregakoli ekonomskega sistema.«¹

Nezadostna solidarnost močnejših je lahko tudi povezana s tem, da v čistih dejstvih ni osnove za razumevanje situacije šibkejših. Potrebne so javne raziskave in druge centralne informacije za pripravljanje razprave in za prikazovanje širine in intenzivnosti potreb, ki jim je treba zadostiti.

Navedeni odlomek iz Nycanderjevega članka se mi zdi pretirano pesimističen. Možnost, da se uvede sistem oblasti mezdnih delavcev, ni odvisna samo od predpostavk o idealizmu mezdnih delavcev in npr. od njihovega pozitivnega stališča do solidarne politike mezd, ampak tudi v veliki meri od institucionalnih pogojev za izvajanje te politike.

Nycander podpira tezo, da potrebuje solidarnost oporo sredstev oblasti. Meni, da Lars-Erik Karlsson, ki je v nekem članku zagovarjal oblast mezdnih delavcev, preveč verjame v idealizem in v čut za skupnost pri mezdnih delavcih. Vendar je Lars-Erik Karlsson med drugim dejal:

»Švedsko sindikalno gibanje ima dolgo tradicijo boja za večjo enakopravnost in splošno solidarnost mezdnih delavcev. Težko si predstavljam, da ne bi zmoglo v demokratičnih oblikah zgraditi sistema razpravljanja in delitve, ki bi ustrezal zahtevam članov po ekonomski in socialni pravičnosti.«²

¹ Dagens Nyheter 10. 9. 1975.

² Dagens Nyheter 6. 9. 1975.

Pozornost je treba posvetiti besedam »dolgo tradicijo« in »sistem razpravljanja in delitve«. Sindikalno gibanje bo tudi v ekonomiji, ki jo vodijo mezdni delavci — kljub običajnim nasprotnim mnenjem — izpolnjevalo pomembno funkcijo kot porok za ekonomsko solidarnost in enakopravnost. (Podrobneje bom obravnaval to vprašanje proti koncu tega poglavja). Njegov sistem razpravljanja in tradicija solidarnosti bosta velikega pomena pri informiranju o potrebah različnih skupin in pri podpiranju šibkejših podjetij. Sindikalno gibanje bo z drugimi besedami eno izmed tistih sredstev oblasti, ki jih išče Nycander.

Druga sredstva oblasti

Obstajajo tudi številna druga sredstva. Veliko število centralnih gospodarskopolitičnih ukrepov, ki naj bi ustvarilo enakost, je že danes na razpolago. Tu bom navedel le nekatere primere izmed vseh 40, ki bi jih lahko naštel:

- pomoč za lokalizacijo;
- podpora za transport;
- podpora za izobraževanje osebja v podjetjih, ki se uveljavljajo na t. i. notranjem območju podpor;
- posebna izvozna podpora manjšim podjetjem;
- pomoč za kmetijstvo in gozdno gospodarstvo na podpiranem območju;
- pomoč za starejšo delovno silo;
- pomoč za izobraževanje;
- pomoč za raziskovanje in razvijanje produktov;
- investicijske podpore pri izselitvi privatne administracije z vele-mestnega področja na podpirano območje;
- poročstvo za posojila za boljše delovno okolje.³

Kakor je smiselno obdržati te možnosti za podpiranje šibkih podjetij in območij, je tudi smiselno, da v sistemu z oblastjo mezdnih delavcev močnejše in bogatejše enote prispevajo proporcionalno večji del svojih dohodkov za povečevanje sredstev za te namene. Okrnitev jugoslovan-skega zveznega investicijskega sklada sredi šestdesetih let je takoj zavrla ustanavljanje novih podjetij in povečevanje zaposlenosti na nezadostno razvitih območjih. To ceno je bilo morda treba plačati — tega ne ve nihče za gotovo — da bi se povečala produktivnost: kot smo videli, ima v javnih govorih in dokumentih ta cilj prednost pred enakostjo. Švedska, ki je dosegla znatno višji ekonomski in družbeni standard, je imela in ima še možnost, da si privoščič drugačno sorazmerje. Verjetno bomo še naprej poudarjali, da je cilj enakost. Težko si predstavljam, da bi se tako zelo razbohotila lastni interes in egoizem, brž ko bi uvedli oblast

³ Dagens Nyheter 21. 10. 1975.

mezdnih delavcev, da v parlamentu ne bi bilo več možno doseči večine za nadaljnje podpiranje zastavljenih območij, panog, podjetij in skupin prebivalstva.

Družbeni sektor

Kadar gre za družbeni sektor, je težko utemeljiti tako oblast mezdnih delavcev, ki bi — po vzoru privatnih podjetij — predala pravico odločanja o proizvodnji in investicijah zaposlenim. Problemi se jasno kažejo v odgovorih vladnih odborov na poročilo o členu 32, tisto poročilo, ki je pripravljalo zakon o soodločanju. Zakon o soodločanju na delovnem mestu pomeni, da bodo imeli zaposleni vpliv na upravo in delitev dela.

»Stranke, ki se kolektivno dogovarjajo o mezdah in splošnih pogojih zaposlenih, naj bi tudi, če to zahtevajo delavci, sklenile kolektivne dogovore o soodločanju delavcev v vprašanih, ki zadevajo vodstvo in delitev dela, sklepanje in sestavljanje dogovorov o zaposlitvi ali siceršnjo dejavnost.«

Državne železnice so v svojem odgovoru na vprašanje v parlamentu predlagale, naj izvolijo organizacije zaposlenih vodstvo tega podjetja. Vendar se sprašujemo, če je smiselno, da odločajo želje zaposlenih npr. o voznem redu vlakov? To je posledica, ki je vsaj teoretično možna. Tu se bom dotaknil morda najvažnejšega argumenta proti vplivu mezdnih delavcev na produkcijo javnih storitev. Kadar gre za te storitve, po navadi porabniki — javnost — nimajo nobene izbire med konkurenčnimi alternativami in v tem se razlikujejo od proizvodov podjetij. Na blagovnem tržišču ima porabnik možnost, da vpliva na proizvodnjo s tem, da ne kupuje določnega proizvoda. (Monopolne tendence seveda zmanjšujejo to možnost.) V družbenem sektorju pa je vpliv možen v glavnem le s *protestom*: s tem, da stranke in javnost pritiskajo na urade in institucije, naj spremenijo dejavnost.

Odločanje v političnih skupnostih je ena najvažnejših poti k takemu pritisku (kritika v sredstvih javnega obveščanja je druga). *Zato je nujno obdržati politično usmerjanje javnega delovanja*, da bi zadoščali javnim interesom. (Jugoslovani — ki dajejo delavcem v organizacijah proizvajalcev posebno politično težo — uresničujejo to načelo tako, da imajo delegati iz delovnih organizacij — ki prispevajo sredstva za javno delovanje — direkten vpliv v bolnicah, šolah, univerzah itn.). Tako politično usmerjanje seveda ne izključuje, da imajo zaposleni močan vpliv na vprašanja, ki ne zadevajo samega izvrševanja oblasti. K takim vprašanjem sodijo personalna administracija, notranje izobraževanje, množica problemov v zvezi z delovnim okoljem in problemi, ki zadevajo organizacijo dela. Ti problemi so številni in težki in razprava se je komaj dobro začela. (Poročilo o komunalni demokraciji jih trenutno obravnava in obravnavajo se tudi v okviru t. i. delegacije za upravno demokracijo. Opozarjam bralca na poročila, ki prihajajo iz tega vira, ter na pravkar objav-

ljene publikaciji: Nils Elvander, *Företagsdemokrati och politisk demokrati*, 1975; in Jörgen Westerstahl — Marten Persson, *Demokrati och intresserepresentation — en principdiskussion*, 1975.) Verjetni prihodnji rezultat je, da bodo natančneje kot zdaj definirani interesi zaposlenih oziroma javnosti (strank) in da se bo dopolnila upravna demokracija na področjih, kjer jo zdaj zadržujejo zaradi negotovosti o področju njene veljavnosti.

Vplivanje: možnost preprečevanja birokracije in oblasti elite

Drugi vidik vplivanja je možnost, da se *dejansko* — ne samo formalno ali načelno — uresničijo enake možnosti za mezdne delavce, da vplivajo na dogajanje v podjetjih in organizacijah (enakost pri odločanju) (v danem okviru zakonov in centralno sklenjenih sporazumov).

Razlike med različnimi skupinami zaposlenih v izobrazbi, znanju in informiranosti o organizaciji povzročajo, da možnosti vplivanja na odločitve niso enakomerno porazdeljene. Osebe na administrativnih in izvršilnih položajih imajo zaradi svoje centralne pozicije in svoje razgledanosti boljše možnosti kot drugi delavci, da usmerjajo dejavnost v zase ugodno smer. Torej so — kot smo videli na jugoslovanskem primeru — tudi v socialistični, od delavcev vodeni ekonomiji jasne težnje k nekakšnemu odnosu delodajalec—delavec in k temu, da se spreobrne formalna pravica delavcev, da odločajo o administraciji, v to, da administracija v resnici obvladuje tiste, ki ji dajejo naloge. (Bolj podrobno sem o tem razpravljal v knjigi *Organisationsteori*, 1. del ter poglavji 12 in 15). Težnje te vrste pojasnjujejo drugače paradoksní pojav stavk v jugoslovanskem gospodarstvu.

Edino sredstvo proti takšni izrojeni birokraciji je, da delavci sodelujejo aktivno pri upravljanju organizacije. V Jugoslaviji skušajo doseči ta cilj s tem, da prehajajo na manjše ekonomske enote, z rotacijo predstavnikov, z dolžnostjo delegatov, da poročajo in z možnostjo takojšnjega odpoklica. Zato pa je sodelovanje, kot kažejo raziskave, spoštovanja vredno množično. Kljub temu pa je neenakomerno, z večjimi možnostmi za izobražene, ekonomsko močne in politično poučene.

V daljšem obdobju so možnosti za doseganje večje enakopravnosti v odločanju odvisne od povečanja proizvodjalnih sil in sredstev družbe. Povečanje ekonomske produktivnosti daje možnost za *krajši delovni čas* v neposredni proizvodnji in s tem večji prostor za organizirana prizadevanja, da se vpliva na delovne pogoje. Ekonomski razvoj daje tudi možnosti za *izobraževanje* — več in za več ljudi — in s tem boljše pogoje za kritiziranje obstoječih proizvodnih razmer in za izoblikovanje racionalnih ukrepov za spremembo razmer.

»Za soodločanje je potrebna izobrazba,« je pisal časnik *Aftonbladet* dne 9. 11. 1975 v zvezi z novimi pravicami za delavce. »Sindikalne organizacije stojijo pred največjo izobraževalno nalogo doslej.« Izobraževanje

v plačanem delovnem času v zvezi z reformo člena 32 naj bi stalo 55 milijonov. Kolikor bodo mezdni delavci pri prevzemu oblasti prevzeli tudi odgovornost v zvezi s prodajo itn., bo potreba po izobraževanju še veliko večja.⁴

Ekonomski razvoj daje tudi pogoje za postopno povečanje *usmerjanja sredstev k zapostavljenim skupinam* in s tem za ekonomsko enakopravnost, ki je pomemben pogoj za uresničitev ljudske oblasti. Odpravljanje birokracije je torej v daljši dobi povezano z ekonomsko rastjo.

Učinkovitost

To poglavje je lahko kratko. Glede na tisto, kar so že povedale raziskave o učinkovitosti delavske oblasti, je jasno, da ni posebno utemeljena zaskrbljenost zaradi nizkega tempa rasti in drugih pomanjkljivosti v učinkovitosti (kot npr. pomanjkljivo zanimanje podjetij za investicije). Možno je, seveda, da bi bili učinkovitost in stopnja rasti v jugoslovanski ekonomiji še večji, če ekonomija ne bi temeljila na samoupravljanju, na primer, če bi obdržali prejšnje trdno načrtovalno vodenje. Nihče pa tega ne more trditi z gotovostjo. Nasprotno pa je jasno, da le redki ekonomisti — v Jugoslaviji ali tujini — zanikajo, da je bilo povečanje učinkovitosti dovolj veliko za uresničevanje hitrega zvišanja življenjskega standarda Jugoslovancev, kakor tudi za daljnosežno udeležbo delavcev v proizvodnji.

To ne pomeni, da ima današnji jugoslovanski ekonomski sistem najboljši možni učinek. Pozni začetek Jugoslavije, odsotnost industrijske tradicije, izmenično delo v industriji in kmetijstvu (v nezadostno razvitih območjih), nizka raven izobrazbe pri mezdni delavcih — vse to so dejavniki, ki zadržujejo del proizvodjalnih možnosti, ki jih ima samoupravljanje.

Oblast mezdni delavcev na Švedskem: pogoji in možnosti

Politični razvoj na Švedskem v prvi polovici sedemdesetih let in njegov rezultat v obliki sprememb delavskih pravic sta postopoma pripravljala teren za oblast mezdni delavcev nad ekonomijo.

Zato ni posebno presenetljivo, da so velike sindikalne organizacije po svojih zaupnikih podpirale predlog Rudolfa Meidnerja in dr. o skladih mezdni delavcev in o postopnem uvajanju oblasti mezdni delavcev. Težko bi bilo utemeljiti nadaljnje razširjanje *pravic* mezdni delavcev (ki v mnogočem spremenijo tradicionalni način vodenja podjetij), če ne bi bili hkrati pripravljani razpravljati o razširitvi *odgovornosti* zaposlenih za delo v podjetjih. Meidnerjev predlog pomeni postopno prevzemanje te odgovornosti.

⁴ Za dober pregled obsega izobraževanja v sindikalnih organizacijah danes glej Broström-Ekeröth 1976.

Ali je možno uvesti sistem oblasti mezdnih delavcev, ne da bi tvegali, da se postavijo na kocko nadaljnja prizadevanja za enakost in solidarno politiko mezd? Saj smo videli, da to ni posebno dobro uspelo Jugoslaviji. Kljub temu mislim, da je možno pritrdilno odgovoriti na to vprašanje iz tehle razlogov:

1. Jugoslavija je postavila *ekonomsko rast pred enakost* v prizadevanju, da bi kolikor mogoče dohitevala ekonomsko razvite industrijske dežele. Švedska ima povsem drugačne možnosti, da postavi na prvo mesto izenačenje dohodkov, povečanje družbenega sektorja itn.

(Tu je treba pripomniti, da Jugoslavija razmeroma hitro zmanjšuje razdaljo, ki jo loči od bogatejših dežel. Čeprav je raven razvoja, merjena z bruto nacionalnim dohodkom na prebivalca, še vedno nizka, se je položaj znatno zboljšal v zadnjih 20 letih. V obdobju 1954—75 se je npr. prednost ZDA zmanjšala od 9-kratnega bruto nacionalnega dohodka Jugoslavije na 4,5-kratnega.)⁵

2. Švedska ima v primerjavi z Jugoslavijo izredno *nizko stopnjo razlik znotraj države* in regionalnih nasprotij. Imamo za vso deželo (v vsem bistvenem) skupno zgodovino, skupen jezik, skupno kulturo, skupne politične izkušnje itn. Silne kulturne, verske in družbene napetosti, ki obstajajo v jugoslovanski družbi, nimajo skoraj nobenih vzporednic na Švedskem.

3. Švedska ima *visoko raven izobrazbe* v primerjavi z večino drugih dežel. Pripravljenost za razprave o novih rešitvah in racionalnih spremembah družbe je visoka.

4. Še važnejši dejavnik je, da je za Švedsko značilna *visoka stopnja politične in sindikalne organiziranosti*. Interesne organizacije imajo že mnogo desetletij centralno vlogo v razvoju švedske družbe.⁶

5. *Politika enakosti in solidarnosti* je od tridesetih let naprej dobro zasidrana. Visoka stopnja reformno politične enotnosti in dolgotrajno vladanje socialno demokratske stranke sta zagotovila kontinuiteto in stabilnost te politike.

6. Kot posledica tega obstaja dobro razvit *administrativni ustroj* za podpiranje in pomoč zapostavljenim skupinam, območjem in panogam: ukrepi za zaposlovanje, podpore brezposelnim in drugi dejavniki, ki sem jih že naštel.

7. *Močno sindikalno gibanje* z dolgo tradicijo na področju usklajene mezdne politike in z dolgo prakso v delu za ekonomsko solidarnost v delavskem razredu. (Nekateri menijo, da bi bil obstoj sindikalnega gibanja ogrožen, če bi uvedli sistem oblasti mezdnih delavcev. Tako mnenje ni posebno utemeljeno, kakor bom podrobneje dokazal.) Ali je verjetno, da bodo nenadoma izravnani ti temeljni kamni švedske družbe, če

⁵ Bilandžić 1973, str. 301.

⁶ Glej npr. Heckscher 1946 in Elvander 1969.

bodo mezdni delavci prevzeli oblast v podjetjih? Ali je verjetno, da se bo raztrgala kulturna, družbena in politična enotnost v burnih spopadih med različnimi skupinami mezdnih delavcev, ki jih vodita samo egoizem in pohlepnost? Ali sta, z drugimi besedami, privatna lastnina kapitala in privatno vodenje podjetij pogoj za nadaljevanje politike enakosti in solidarnosti? To bi bilo čudno.

Položaj sindikatov

Ena izmed navedenih točk zahteva posebno pozornost: položaj sindikalnega gibanja v podjetjih z upravo mezdnih delavcev. Vizije o propadu so številne; pogosto jih navajajo osebe na centralnih položajih v organizacijah mezdnih delavcev in v gospodarstvu. Nekaj primerov: Erland Waldenström v *Fackföreningsrörelsen* novembra 1975: »LO (združenje švedskih sindikatov) ne more biti hkrati delavec in podjetnik«⁷; *Veckans Affärer*, septembra 1975: »Meidnerjev predlog pomeni smrt za sindikate«⁸; *Dagens Nyheter*, dne 3. junija 1975: »LO kot združenje delodajalcev: to prav gotovo daje misliti.«

Obstajajo dobri razlogi za mnenje, da so te bojazni močno pretirane. Navajam nekaj stališč iz prispevka P. H. Hugenholza, predloženega na konferenci o vprašanih samoupravljanja v Amsterdamu leta 1970.

Teorija o propadu sindikalnih združenj v ekonomiji z oblastjo delavcev temelji na več napačnih predpostavkah, pravi Hugenholz. 1. Predpostavka, da so vsi delavci dovolj kompetentni, da lahko upravljajo podjetje. 2. Predpostavka, da so vsi delavci enaki in da si prizadevajo doseči enake cilje. 3. Predpostavka, da so vsi sektorji v ekonomiji enako močni in neodvisni drug od drugega. 4. Predpostavka, da je ekonomija, v kateri deluje sindikalno gibanje, izolirana od ostalega sveta.

Namesto tega pa je tako, pravi Hugenholz: 1. Obstaja obsežna potreba po izobraževanju in šolanju za naloge samoupravljanja. Za to so potrebna velika sredstva in centralna organizacija. Sindikalno gibanje ima tu pomembno vlogo. 2. Potrebno je jamstvo za vrednote enakosti in solidarnosti v mezdni politiki: sindikalno gibanje je naravna organizacija za zagotovitev takega jamstva. 3. Isto velja za odnos med panogami. Sindikalno gibanje ima tudi pomembno vlogo v zvezi z usklajevanjem proizvodnje, dogovori med podjetji itn. 4. Važna vprašanja so tudi izvozna politika in solidarnost z delavci v drugih deželah, kakor tudi podpiranje nezadostno razvitih dežel. Sindikalno gibanje je tudi pomembno kot voditelj debat, idejni spodbudnik in organizator.⁹

Skoraj ni razloga za mnenje, da se bodo zmanjšale naloge sindikatov v ekonomiji, v kateri upravljajo mezdni delavci, so pa razlogi za pred-

⁷ Članek v *Svenska Dagbladet* 24. 11. 1975.

⁸ Članek v *Aftonbladet* 18. 9. 1975.

⁹ Hugenholz 1970, str. 63–66.

postavko, da se bodo celo povečale. Delo močnega sindikalnega gibanja je bistvenega pomena za dobro delovanje sistema. Skoraj ni treba poudariti, da kažejo izkušnje iz Jugoslavije enotno v to smer.¹⁰

Interes skupnosti: neposreden ali posreden vpliv

Na koncu se bom dotaknil vprašanja, ki zadeva predstavljanje interesov v podjetjih in organizacijah z upravo mezdnih delavcev, zlasti vpliv interesa skupnosti. Kot je razvidno iz poglavja 2, so na Švedskem v debati o oblasti mezdnih delavcev že razpravljali o različnih modelih za to. Izrazil sem se skeptično o metodi direktnega vpliva po »predstavnikih družbe« in predstavniki kapitala, tj. po članih odborov v podjetjih, ki so posebej izvoljeni za reprezentiranje teh interesov. Ugovarjam, da bi polna odgovornost zaposlenih v podjetju, ki je pogoj za oblast mezdnih delavcev, zgubila precej verodostojnosti, če bi odločitve nadzoroval nov kader od zunaj izvoljenih inšpektorjev. Važen je vpliv večine na proizvodnjo, vendar to ne pomeni nujno direktnega vpliva: vpliv se lahko zagotovi s splošnimi sklepi v parlamentu in občinskih odborih. Verjetnost, da se bodo podjetja ravnala po takih sklepih, je večja v sistemu z javnim lastništvom proizvodnih sredstev in oblastjo mezdnih delavcev, kot v sistemu s privatnim lastništvom.

Kadar gre za organizacije v družbenem sektorju, je drugače, kot sem že omenil. Porabniki imajo tu zelo omejene možnosti, da z odklanjanjem nakupa ali z nakupom druge usluge ali drugega blaga razglasijo svoje mnenje. Tu bi bilo možno iti po nasprotni poti in tako rekoč povečati možnosti protesta. Jörgen Westerstahl in Marten Persson v svoji knjigi predlagata naj vodijo šole politično izvoljeni sveti: to je v nasprotju s poročilom SIA (poročilo o notranjem delu v šolah), ki je predlagalo šolske svete, sestavljene iz predstavnikov šolskega osebja, staršev in učencev. Predlog Westerstahla in Perssona ima več bistvenih prednosti: razdelitev po državno politično relevantnih linijah bo jasnejša in zelo se bo razširila politična udeležba meščanov. (To bi bilo potrebno po velikem zmanjšanju števila političnih zaupnikov, ki ga je povzročil prehod na velike občine.) Poleg tega se bo zboljšala možnost prilagajanja javnega udejstvovanja zahtevam občinske večine (»interes lokalne skupnosti«): možnosti »protesta« se bodo povečale.

Verjetno je, da se bo še nadaljevalo razpravljanje o teh vprašanjih, in možne so različne rešitve problema, kako najbolje izoblikovati oblast mezdnih delavcev v podjetjih in organizacijah. Ta knjiga je poskus pregleda nekaterih izkušenj v deželi in družbeni ureditvi, ki sta iskali — in še iščeta — najboljši način, kako uporabljati voljo in sposobnost ljudi, da zboljšajo družbo. Tako njuni uspehi kot njune težave so vredni našega zanimanja.

Prevedla L. Petrič

¹⁰ Glej komentarje Grozdaniča in Pašiča v Broekmeyerju 1970, str. 71.

Manifest ustanovnega kongresa KPS

*Zive naj vsi narodi,
ki dan dočakat hrepene,
da koder sonce hodi,
ne bo pod njim sužnje glavé;
da rojak,
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak.*

DELAVCI!
DELOVNO LJUDSTVO!
SLOVENCII!

Na usodo našega stoletja mučenega in zatiranega slovenskega naroda, ki je pretrpel v svoji zgodovini vse, kar more pretrpeti majhen, nikoli svoboden narod, se grozeče kopičijo oblaki, ki jim ni primere v njegovi zgodovini.

Na kocko je postavljen njegov narodni obstoj v trenutku, ko je on sam — zaradi razcepljenosti in neenotnosti — neoborožen in nesposoben za obrambo.

Mednarodni dogodki in položaj v Jugoslaviji se razvijajo v taki smeri, da brez vsakega pretiravanja lahko rečemo: *slovenski narod v vsej svoji zgodovini ni bil še nikdar v tako veliki nevarnosti, v kakršni je danes.*

Združeni fašistični vojni hujskači s Hitlerjevo Nemčijo na čelu, ki jih veže skupen pohlep po tuji zemlji in skupna mržnja proti demokraciji, to je proti svobodi in pravicam ljudstva, pripravljajo človeštvu bolj strašno usodo od tiste, ki jo je preživelo v »letih strahote« 1914 do 1918, da bi uresničili svoje cilje. Ti fašistični vojni hujskači hite, kajti oni vedo, da vsak dan, ki ga zamude, krepí pristaše miru in povzroča nov dotok sil v protifašistično gibanje.

Slovenski narod je med tistimi narodi, ki jih ta osvajalna in vojna politika združenih vojnih hujskačev *najbolj ogroža*. Slovenija leži na križišču, kjer se sekajo poti na Balkan in odtod dalje na Bagdad, pot iz Srednje Evrope prek Trsta na Sredozemsko morje ter pot iz Italije v Podonavje. To jasno dokazuje njeno veliko pomembnost, tako za Hitlerja kot za Mussolinija, in nobenega dvoma ni, da je Slovenija *ena tistih dežel, po kateri nameravajo fašistični roparji najprej stegniti svoje roke.*

Svojih namenov fašizem ne more skriti. Ne le odkrite Hitlerjeve izjave v njegovi knjigi »Mein Kampf«, ne le sam duh fašizma, ki ne trpi obstoja majhnih narodov, temveč vsa notranja in zunanja politika Hitlerjeve Nemčije je dokaz, da se Hitler znova oprijemlje stare nemške imperialistične politike »Drang nach Osten«, katere ost se po eni strani obrača proti Sovjetski zvezi, ki mu je trn v peti, ker je na šestini zemeljske oble ustvarila svojim narodom srečno življenje, po drugi strani pa proti podonavskim in balkanskim narodom, ki naj bi postali »nemški most« za prodiranje nemških fašističnih osvajačev na Bližnji vzhod in v Azijo. Tako osvajalno politiko Hitlerjeve Nemčije dokazuje tudi vse pisanje nemškega tiska, ki razglša Slovenijo za »sfero nemške kulture«, za »nemško kulturno ozemlje«, za deželo, »kjer žive Nemci«, Slovence pa šteje ta tisk za »slovensko govoreče Nemce«. Propagandna karta »bodočega nemškega tretjega rajha«, ki jo izdaja nemško propagandno ministertvo, obsega Slovenijo kot sestavni del »tretjega rajha«.

Nevarnost, ki preti slovenskemu narodu, se je povečala z nemško-italijansko pogodbo. Zveze med obema fašističnima priganjačema postajajo vse tesnejše. Italijanski fašizem pa je stari zakleti sovražnik slovenskega naroda in si prizadeva popolnoma iztrebiti slovensko narodno manjšino v Italiji. Ista usoda čaka tudi ostale Slovence, ki bi pripadli pri poravnavanju medsebojnih računov med fašistično bratovščino nenasitnemu italijanskemu fašizmu. Italijanski fašizem se ne more odpovedati Sloveniji. Slovenija je za Italijo zveza s Srednjo Evropo in Podonavjem ter pot na Balkan, Slovenija je zanj zaloga premoga in lesa, ki ju Italija nima zadosti. *Zato pomeni nemško-italijanska zveza za slovenski narod strašno nevarnost, da ga bodo fašistični roparji vnovič razkosali.* Jugoslovanski del, četudi sam zatiran, pa je danes matica slovenskega naroda, njegovo kulturno središče, iz katerega črpajo novih sil tudi Slovenci v Italiji in v Avstriji. Ako bi se fašističnim osvajalcem posrečilo razkosati tudi ta del, tedaj bi bil to za ves narod *udarec v srce. Razkosan, razbit bi tem laže podlegel nasilnim fašističnim raznarodovalnim metodam, ki po svoji brezobzirnosti in po svojem cinizmu nimajo primere v zgodovini.*

Pred to nevarnostjo je danes slovenski narod popolnoma nezavarovan.

Vlada Stojadinović-Korošec, ki stoji za krmilom Jugoslavije in štiti velesrbsko nadvlado pred ljudskim nezadovoljstvom, ne le da ne more biti porok za zaščito slovenskega naroda, marveč je z vso svojo dosedanja notranjo in zunanjo politiko podpirala največje sovražnike slovenskega naroda v njihovih pripravah za prihodnja osvajanja. Jugoslovanski fašizem ni razbit. V tesni zvezi s Hitlerjevim fašizmom kuje nove naklepe proti ljudstvu in se pripravlja na ponovno osvojitve oblasti. Vlada Stojadinović-Korošec pušča svobodne roke fašizmu, najhujšemu sovražniku svobode vseh narodov Jugoslavije.

Vlada dovoljuje JNS, da lahko mirno nadaljuje svoje razdiralno delo, ta vlada ščiti Ljotičeve bande, ki izzivajo delovno ljudstvo s svojimi demagoškimi shodi, na katerih se urijo za teroristične napade na mirno prebivalstvo po zgledu Hitlerjevih nacionalsocialistov. Ta vlada ne pozna cenzure za brošure Hodžerovih borbašev, ki skrivajo svoj fašizem pod demokratskimi gesli, vtem ko preganja bojovnike za demokracijo in narodno svobodo ter zatira njihov tisk, prepoveduje njihove shode, razganja njihova društva, pa čeprav so samo kulturna ali športna.

Prav tako je v zunanji politiki. Ta vlada ne samo da ne utrjuje zvez z narodi, ki hočejo mir, temveč ravno nasprotno slabi zveze, ki so bile opore miru v Srednji Evropi, kakor Mala zveza, in na Balkanu, kakor Balkanska zveza. Z najnovejšim paktom z Italijo se je Jugoslavija popolnoma priključila bloku fašističnih vojnih hujskačev in je še bolj podčrtala svoje sovraštvo do nasilnejše trdnjave miru, do Sovjetske zveze, s katero noče navezati diplomatskih odnošajev. 650.000 Slovencev in Hrvatov v Primorju in Istri je s tem paktom popolnoma prepuščenih Mussoliniju in poitalijančenju.

Politika dr. Korošca kot predstavnika najmočnejše slovenske stranke v Stojadinovičevi vladi je nasprotna interesom slovenskega naroda. Dr. Korošec in vodstvo bivše SLS kljub ogromni nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, nadaljujeta staro politiko slovenskih meščanskih strank, politiko izkoriščanja nasprotja med srbskimi in hrvaškimi strankami, politiko »jezička na tehtnici«, »politiko drobtinic«, ki ne slabi samo boja hrvaškega naroda za osvobojenje, temveč ovira tudi boj slovenskega ljudstva proti narodnemu zatiranju. Vodstvo SLS z dr. Korošcem na čelu spodkopava s tem enotnost zatiranih narodov Jugoslavije v boju proti velesrbski nadvladi, proti režimu centralizma in velesrbskega terorja ter spravlja slovenski narod v nevarnost, da bo ostal popolnoma osamljen v svojem boju za narodni obstoj. S tem, da so voditelji spravili SLS v protiljudsko in protislovensko JRZ, so napravili velik greh nad slovenskim narodom. Ne v velesrbski JRZ, temveč v slovenskem protifašističnem in osvobodilnem ljudskem gibanju in v njegovih prvih vrstah je mesto SLS. Vodstvo SLS z dr. Korošcem na čelu je zato odgovorno pred vsem slovenskim ljudstvom, da v najtežjih časih izpostavlja slovenski narod popolnemu uničenju.

Slovenski narod se ne more razvijati brez *demokratskih svoboščin*, to je brez svobode združevanja in zborovanja, brez svobode tiska in govora. Volja ljudskih množic ne more priti do izraza brez svobodne, splošne, neposredne, enake in tajne volilne pravice. Treba je dokončno *odpraviti sramotne zakone šestojanuarskega vojaško-fašističnega režima in postaviti pred sodišče njihove očete*. Nemudoma je treba odstraniti zakon o zaščiti države in osvoboditi iz zaporov vse žrtve tega zakona do današnjega dne. Delavski razred se ne more boriti za zboljšanje svojega položaja brez svobode strokovnega delovanja in strokovnega organiziranja. Slovenski kmetje ne morejo izraziti svojih zahtev, če ne morejo

svobodno odločati v svojih demokratično izvoljenih kmečkih zbornicah in drugih kmečkih ustanovah.

Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v *obliki zvezne države*. V ta namen je treba sklicati konstituantno, ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti *svoj lastni demokratično izvoljeni parlament*. Treba je podpreti boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in drugje za njihove narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju:

združeni in svobodni Sloveniji.

Jamstvo mednarodnega miru in zaščita malih narodov, zlasti pa interesov slovenskega naroda, je v *kolektivni obrambi vseh ogroženih narodov* proti fašističnim vojnim hujskačem. Zato slovensko ljudstvo zahteva okrepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami: v prvi vrsti s Francijo, Malo zvezo in Balkansko zvezo. Ta zid miru pa ne bo popoln, če se mu ne pridruži še Sovjetska zveza, ki je najmočnejši steber miru in svobode narodov. Zato je skrajni čas, da uredi Jugoslavija s *Sovjetsko zvezo diplomatske odnošaje*. Tem idealom miru, demokracije in narodne svobode prinašajo v sedanjem trenutku na oltar ogromne žrtve narodi Španije, ki jih je v mirnem ustvarjalnem delu zahrbtno napadla sodrga fašističnih generalov, podprta po mednarodnih fašističnih vojnih hujskačkih in sovražnikih svobode narodov, to je po Nemčiji in Italiji. Zato je dolžnost slehernega miroljubnega in svobodoljubnega človeka, vsake v resnici miroljubne države, *da podpre osvobodilni boj španskega ljudstva*. Zato zahtevamo tako podporo tudi od Jugoslavije namesto klevetniške kampanje režimskih listov in režimske stranke proti junaškemu narodom Španije.

Pod režimom velesrbske nadvlade, zlasti v njeni šestojanuarski in današnji obliki, je bil slovenski narod gospodarsko strašno izmozgan. Produkti slovenskih delovnih sil so šli in še gredo v nenasitna žrela beograjskih bank, vtem ko je slovenski delavec, slovenski kmet in sploh slovenski delovni človek padel v neizrekljivo bedo in pomanjkanje. Zato zahteva slovensko ljudstvo tako gospodarsko politiko, ki mu bo *povrnila škodo*, ki jo je pretrpel, tako gospodarsko politiko, ki bo *slovenski narod gospodarsko osamosvojila* ter zagotovila slovenskemu delovnemu ljudstvu *človeka vredno življenje*. Treba je prenehati s centralizmom raznih fondov, z izjemnimi davki za Slovenijo in demontažo slovenske industrije; treba je zmanjšati davke, treba je dati Sloveniji finančna sredstva v sorazmerju z vplačanimi davki; treba je zvišati plače in skrajšati delovni čas, zboljšati delovne pogoje in socialno zakonodajo. Izdati se mora nova uredba o minimalnih mezdah namesto današnje, ki strašno poslabšuje položaj delavstva; treba je urediti odplačevanje kmečkih dolgov z državno pomočjo na račun bogatih izkoriščevalcev; treba je priskrbeti kmetu poceni kredite, sanirati zadružništvo in ga dati v roke delovnim kmetom ter

podpreti kmeta v njegovih vsakdanjih težavah. Prav tako se mora zboljšati položaj vseh ostalih ljudskih slojev, zlasti je treba zaščititi male trgovce in obrtnike pred brezobzirnim uničenjem po tujih in domačih velekapitalistih in kartelih. Slovenija je bila posebno zapostavljena pri izvrševanju javnih del, zato propadajo naše ceste, železnice in vse druge naše javne naprave. Slovensko ljudstvo zahteva *obnovo starih javnih naprav in graditev novih*.

Najnaprednejši in najzavednejši duhovi v slovenskem ljudstvu spoznavajo, da je v teh težkih dnevih za slovenski narod samo ena pot:

Treba je prenehati s politikanstvom in z medsebojnimi prepiri v demokratičnih vrstah, združiti se morajo vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda.

In slovensko ljudstvo je na tej poti že doseglo nekaj uspehov. Slovenski proletarijat je dal prvi izgled. V velikih stavkovnih bojih se je borilo združeno delavstvo ne glede na politične razlike in je tej enotnosti dalo trajne oblike s sporazumom treh strokovnih organizacij. Stavkovna gibanja so povezala proletarijat z demokratičnimi množicami delovnih kmetov, malih trgovcev in obrtnikov. Poleg tega so se družile tudi razne demokratične skupine in skupno s proletariatom dosegle znatne uspehe. Toda slovensko ljudstvo se zaveda, da je pri tako nevarnem nasprotniku vse to premalo in nezadostno. V prvi vrsti je slabost obrambe slovenskih narodnih interesov v tem, da gibanje protifašizmu in vojni, za ljudske svoboščine in mir še ni zajelo tistih katoliških množic, ki so danes v okviru slovenskega dela JRZ in v njenih gospodarskih, zadružnih, prosvetnih in športnih organizacijah. Te množice so demokratične in gredo za svojimi voditelji zaradi njihovih nekdanjih narodnoosvobodilnih, demokratičnih in socialnih gesel, ki jih ti voditelji še do danes niso prekliicali. Te množice čedalje bolj očitno zahtevajo demokracijo, narodno svobodo, boj proti fašizmu in vojni. Te množice vedo, da so njihovi glavni sovražniki velesrbski fašizem, velesrbska nadvlada in tisti tujčevi fašistični hlapci v Sloveniji — Kramer, Pucelj itd. — ki se zbirajo pod okriljem skrahiranih šestojanuarskih diktatorjev in se pripravljajo na nove zločine proti ljudstvu.

Zato med temi množicami in med vsemi drugimi demokratičnimi silami slovenskega naroda ne more in ne sme biti nobenih pregrad in ovir, ki bi ovirale bratsko združitev vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in skupnemu izkoriščanju.

Sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, predvsem pa vsak komunist spoštuje versko prepričanje svojega sobojevnika; kajti tisti, ki v tem trenutku, ko gre za obstanek slovenskega naroda, seje s tem vprašanjem razdor med slovenskim ljudstvom, izdaja interese slovenskega naroda.

Slovenski delavski razred predstavlja tretjino slovenskega naroda, predstavlja njegov najbolj zavedni, najbolj napredni in najbolj organizi-

rani del. Zato nosi zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda, kakor mu je že naš veliki pisatelj in voditelj Ivan Cankar zapustil kot oporoko:

Na meni, na mojih plečih, na plečih delavca — proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda — proletarca.

Nalogo, da združijo vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma, imajo predvsem slovenski delavci. Zato se slovenski delavci ne bore enotno samo v boju za svoje vsakdanje zahteve z akcijsko in polno strokovno (sindikalno, op. ur.) enotnostjo, temveč hočejo nastopati enotno tudi na političnem polju. Iz njihovih vrst samih se je dvignila zahteva, da je delavskemu razredu potrebna delavska stranka, ki bi združevala res vse delavstvo.

Zavedajoč se velike nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, in zavedajoč se velike odgovornosti, ki leži na delavskem razredu za usodo slovenskega naroda, so smatrali slovenski komunisti za potrebno, da svoje organizacije preosnujejo v Komunistično stranko Slovenije, da bi s tem najjasneje poudarili svojo pripravljenost boriti se za to, da bi tudi slovenski narod svobodneje zadihal. Prvi, ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije manifestira trdno voljo slovenskih komunistov dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile ter izraža njihovo neomajno zvestobo slovenskemu narodu. S tem pa slovenski komunisti nikakor niso oslabili svoje povezanosti in čvrste enotnosti z bratskimi komunističnimi vrstami ostalih narodov Jugoslavije, temveč nasprotno, v boju proti skupnemu sovražniku se bodo te vezi le še okrepile.

Komunistična stranka Slovenije, ki lahko v svoji zgodovini pokaže tako lepo število največjih junakov v boju za svobodo vsega ljudstva, se bo z ramo ob rami z vsemi demokratičnimi silami slovenskega naroda borila še z večjo odločnostjo, da se odbije nevarnost, ki mu preti od fašizma, in da se uresničijo demokratične težnje svobodoljubnega slovenskega ljudstva.

Zato v boj za rešitev slovenskega naroda!
Zato v boj za pobratenje slovenskega ljudstva!
Naj živi sloga slovenskega ljudstva!
Naj živi sloga in enotnost slovenskega delavstva!
Naj živi bratstvo narodov v boju za svobodo!

Prvi, ustanovni kongres
Komunistične stranke Slovenije,
Centralni odbor
Komunistične stranke Slovenije

Pripis uredništva: Manifest KPS, ki je bil sprejet na ustanovnem kongresu na Čebinah leta 1937, smo uvrstili v rubriko »Dokument časa« zato, ker ima trajno vrednost za zgodovino slovenskega in jugoslovanskega delavskega gibanja; ker je izredno ilustrativen primer marksistične analize danih razmer doma in v svetu in natančna anticipacija poteka dogodkov na pragu druge svetovne vojne.

ZDRAVKO MLINAR

Vida Tomšič:

Vloga in delo komunistov v krajevni skupnosti

*(Zavestno usmerjanje razvoja
samoupravljanja in družbenih procesov
v krajevni skupnosti)*

V krajšem času po objavi knjige »Ženska, delo, družina, družba« se je v začetku letošnjega leta pojavila nova študija Vide Tomšič, ki obravnava družbenopolitično problematiko krajevne skupnosti in vlogo subjektivnih sil v njenem reševanju.* Gre za študijo, ki izpostavlja predvsem naslednje vidike oz. probleme v delovanju krajevnih skupnosti.

1. krajevno skupnost v družbenoekonomskem in družbenopolitičnem sistemu glede na normativna izhodišča v sedanji ustavni ureditvi;

2. dosednji razvoj krajevnih skupnosti;

3. družbene procese, ki se odvijajo v krajevni skupnosti še zlasti z vidika preobrazbe družine in družbenega položaja žensk;

4. Zvezo komunistov v idejni, politični in družbeni akciji v krajevni skupnosti;

5. marksizem in obravnavanje vprašanj razvoja samoupravljanja v krajevni skupnosti in občini.

V prvem poglavju podaja temeljna izhodišča in opredelilne vloge krajevne skupnosti v družbenoekonomskem in

družbenopolitičnem sistemu SFRJ s tem, da se opira na značilna ustavna določila in novosti, ki jih le-ta vnašajo v koncepcijo krajevne skupnosti ter način delovanja na tem področju. To pomeni, da novo mesto krajevne skupnosti obravnava v kontekstu socialističnih proizvodnih odnosov, procesov deetatizacije in decentralizacija ter širjenja socialističnega samoupravljanja in razvoja delegatskega sistema. Razpravo o krajevni skupnosti avtorica povezuje z »razvojem tistih družbenoekonomskih odnosov, v katerih delavec v združenem delu s sredstvi v družbeni lastnini uresničuje svojo temeljno pravico, da razpolaga s sredstvi, pogoji in sadovi dela«. Novi položaj krajevne skupnosti obravnava torej z vidika zahteve, da dohodek obvladujejo proizvajalci sami, in s tem povezanim prehodom od predstavniškega političnega sistema k delegatskemu sistemu.

V takšnem kontekstu in v takšni dolgoročnejsi perspektivi podrobneje razčlenjuje namen, vsebino in način uresničevanja samoupravljanja v krajevni skupnosti. Pri tem izpostavlja in povezuje normativna določila ustav s tistimi določili v zakonu o združenem delu, v zakonu o družbenem planiranju in v vrsti drugih predpisov, ki vsaj delno posegajo tudi v to problematiko.

V drugem poglavju obravnava dosednji razvoj krajevnih skupnosti, pri čemer izpostavlja tako nekatere specifičnosti posameznih obdobji kot tudi skupni imenovalec oziroma rdečo nit, ki jo lahko danes retrospektivno razkrivamo v vrsti ukrepov vse od časa narodnoosvobodilnega boja naprej. V zvezi s tem povesča osrednjo pozornost evoluciji idejnopolitičnega koncepta krajevne skupnosti kot ene izmed sestavin razvoja socialističnega demokratizma na temelju ustvarjalnega uresničevanja idej marksističnih klasikov. Pri tem kritično obravnava

* Vida Tomšič, Vloga in delo komunistov v krajevni skupnosti, izd. ČGP Komunist, Ljubljana 1977, 64 str.

ozka razumevanja teh sprememb, ki jih nekateri vidijo le v decentralizaciji sredstev, ne pa tudi v širšem procesu deatizacije ter globokih materialnih in družbenih sprememb.

V tej razvojni predstavitvi vloge krajevnih skupnosti prikazuje najznačilnejše organizacijske oblike v razvoju komunalnega sistema (npr. vlogo stanovalniških in vaških skupnosti) in ta vprašanja povezuje z urbanističnim planiranjem ter razširjanjem materialno tehnične osnove vsakdanjega življenja družin in posameznikov. Ob tem analizira sedanjo sestavo organov samoupravljanja in delegacij krajevnih skupnosti, pri čemer kritično ugotavlja nesorazmerno nizko udeležbo delavcev, mladine in zlasti žensk. V delegacijah krajevnih skupnosti v Jugoslaviji je npr. samo 9% žensk, v svetih krajevnih skupnosti pa komaj 3%. V tem se razkriva odstopanje od določil ustave, da mora npr. delegacija po sestavi ustrezati socialni strukturi volilnega telesa; po drugi strani pa je dejansko zaostajanje v reševanju problemov podružbljanja gospodinjstev in nekaterih družinskih funkcij gotovo tudi izraz takšnih nesorazmerij v udeležbi omenjenih kategorij občanov.

Izredno aktualna je ugotovitev, da je krajevna skupnost premalo upoštevana kot element urbanističnega planiranja, kot urbanistična celota. To zahteva urbanistične rešitve, v katerih niso planirane samo »spalnice«, temveč naj bi realizirali skupnost, v kateri se združujejo ljudje kot v razširjeni družini.

V tretjem poglavju obravnava nekatere značilne družbene procese v krajevni skupnosti, še posebej pa analizira preobrazbo družine in podružbljanje gospodinjstva, ki je neposredno odvisno od organiziranosti na ravni krajevnih skupnosti. Najprej kritično ocenjuje paternalistično obravnavanje nekaterih vprašanih socialne politike, ko se npr. socialno in otroško varstvo pojmuje kot karitativna in kurativna skrb za nemočne, ne pa kot samoupravno, solidarno in tovariško reševanje življenjskih problemov ljudi v socialistični družbi. Tudi ne moremo privoljevati v preživela pojmovanja, kot da je patriarhalna monogamna družina, v kateri je mož glava in hranilec dru-

žine, normalna in naravna oblika družine, medtem ko naj bi bile vse druge situacije nenormalne, nepopolne in torej — »socialni primeri«. Avtorica pravi, da še danes ni popolnoma jasno vsem komunistom, kako sprejeti in usmerjati globoke spremembe v načinu življenja delovnih ljudi, niti ni zadosti jasno, da gre za potrebo — ne samo spremljati te spremembe, temveč da jih je treba tudi plansko stimulirati. »Komunisti so poklicani, da vidijo klice prihodnjega razvoja, zato se morajo prvi bojevati proti pogledom in praksi, ki bi vlekli nazaj, prav tega pa je veliko na tem področju.« Gre za zaostalost in patriarhalne predsodke, še nevarnejši pa so sodobni birokratski, elitistični in snobovski malomeščanski odpori.

V tem okviru avtorica obravnava še več vprašanj, kot so enakopravnost žensk in moških, biološka reprodukcija kot del družbene reprodukcije, nekatera vprašanja o zakonski zvezi in družini ter načrtovanju družine, populacijski politiki, socialni diferenciaciji, delovnem času in — kot smo že navedli — o podružbljanju gospodinjstva. Na kratko se zadržimo le pri zadnjem, ki najbolj neposredno kaže na prepletanje problematike družine in gospodinjstva s problematiko vloge in delovanja krajevnih skupnosti. Pri tem Vida Tomšič že v izhodišču postavlja zahtevo, da je treba ločeno obravnavati gospodinjstvo od zakonske zveze in družine. V zvezi s tem ugotavlja, da zaostajamo v podružbljanju gospodinjstva, ker so dela v gospodinjstvu preveč tradicionalno obravnavana kot tipično žensko opravilo. S tem smo dopuščali večjo vlogo trgu, je prišlo tudi do favoriziranja opremljanja individualnega gospodinjstva, namesto da bi hitreje ustvarjali družbeno materialno bazo za podružbljanje potrebnih storitev in proizvodov. Ta proces pa je bistveno vezan na razvoj proizvodnih sil, kar je razvidno tudi iz dejstva, da imajo v industrijsko razvitih kapitalističnih državah npr. več cenejših samopostrežnih restavracij, pralnic perila, kemičnih čistilnic ipd. na prebivalca kakor pri nas. »Da bi lahko vplivali na družbene razvojne procese v krajevni skupnosti in jih vodili, nam mora biti popolnoma jasno, da ni niti marksistično

Jugoslavija — ocena nacionalne znanstvene politike

niti ni prihodnost naše družine in še manj podlaga za enakopravnost ženske, kolikor bi ji odpirali vrata nazaj v delo v individualnem, pa čeprav tudi z gospodinjstvi stroji opremljenem gospodinjstvu,«

Kot nadaljnjo temo obravnava Tomšičeva v svoji študiji vlogo Zveze komunistov v idejni, politični in družbeni akciji v krajevni skupnosti. Pri tem izhaja od nekaterih opredeljenih nalog programa ZKJ in smernic 10. kongresa ZKJ glede nalog komunistov v krajevnih skupnostih. Komunisti naj bi si prizadevali, da pridejo v samoupravnih telesih do izraza avtentični interesi delavcev in delovnih ljudi, vendar s temeljno dolžnostjo, da ne prepuščajo stvari samotoku. Ob takšni splošni orientaciji, ki jo avtorica dokumentirano prikaže na podlagi analize že sprejetih političnih stališč, preide v podrobnejše razčlenjevanje nalog komunistov na posameznih vsebinskih področjih dejavnosti krajevnih skupnosti. Pri tem povzema tudi aktivnost oziroma akcije v okviru SZDL, ki so spodbujale in usmerjale delovanje na tem področju.

Končno Vida Tomšič v zadnjem poglavju obravnava študije na kratko izpostavlja nekatera izhodišča, ki jih najdemo že pri klasikih marksizma in lahko rabijo tudi v današnjih razmerah za smernice pri delovanju v praksi.

Čeprav gre za študijo manjšega obsega, smo z njo dobili dragoceno analizo izredno aktualne tematike, ki je v številnih pogledih izviren prispevek razumevanju te tematike in k praktičnemu delovanju na tem področju. V njej se prepletajo analiza idejno-političnih koncepcij, konkretne normativne ureditve in problemov dejanskega funkcioniranja v kontekstu temeljnih družbenoekonomskih procesov, obenem z dolgoročnim pogledom naprej in splošno teoretičnimi vidiki razvoja socialistične družbe. Kot takšna bo lahko rabila kot študijski pripomoček in usmeritev angažiranim delavcem v krajevnih skupnostih, občinah in družbenopolitičnih organizacijah ter obenem kot spodbuda za nadaljnje poglobljanje posameznih tem, s katerimi se ukvarjajo naši raziskovalci na več področjih družbenih znanosti.

Z dokajšnjo zamudo je izšla konec leta 1976 v Parizu v francoščini in angleščini študija OECD (Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj) o znanstveni politiki v Jugoslaviji.¹ Dogovor med vlado SFRJ in sekretariatom OECD o tem, da naj zadnji s skupino izvedencev in po ustaljeni metodologiji OECD izvede raziskavo o povojnem razvoju raziskovalne dejavnosti v SFRJ, o njenem stanju in problemih, sega že v leto 1967 in sodi v okvir sodelovanja SFRJ s to mednarodno organizacijo. OECD si je namreč pridobila v strokovnih krogih dokajšen ugled ne le na področju proučevanja ekonomskih, finančnih, ekoloških in podobnih problemov, temveč tudi prav na področju proučevanja problemov in vloge raziskovalne dejavnosti v sodobnem, zlasti razvitem svetu. Omeniti velja npr. znani Frascattijev statistični priročnik za pocenoteno zbiranje podatkov o raziskovalni dejavnosti, številne študije o posameznih vejah znanosti — npr. o družbenih vedah, informatiki, itd., zlasti študije o znanstveni politiki v državah članicah OECD — pa tudi v SZ (1969), na Kitajskem (izšla naj bi letos); med te sodi tudi študija o naši znanosti. Z izidom publikacije OECD, ki je predvsem plod dela izvedencev OECD — ob sodelovanju sodelavcev iz SFRJ — je z razvojem, organizacijo, problemi in dosežki naše znanstvene politike seznanjena široka mednarodna javnost.

Študija obsega v svojem prvem delu poročilo o položaju raziskovalne dejavnosti v SFRJ; to je bilo pripravljeno v sekretariatu OECD na temelju statističnih podatkov, ki jih je posredovala SFRJ (str. 13—167). Predmet obravnave

¹ Jugoslavia, Review of National Science Policy, OECD, Paris 1976, str. 260.

je najprej družbenopolitični okvir in po-
vojni ekonomski razvoj, v katerem se je
oblikovala in uresničevala tudi naša
znanstvena politika. Temu sledi prikaz
razvoja naše znanosti in prikaz stanja,
kakršno je bilo v letu 1973. Posebno
poglavje je posvečeno organizaciji in fi-
nanciranju raziskovalne dejavnosti in
potrebam po raziskavah v naši indu-
striji. Na podlagi dokumenta »Znanstve-
na politika v SFRJ« (t. i. »plava knji-
ga«), ki je bil sprejet leta 1973 v takrat-
nem medrepubliškem odboru za koordi-
nacijo znanosti, je izoblikovano v študiji
OECD tisto poglavje, ki govori o pri-
hodnjem razvoju raziskovalne dejavnosti
v SFRJ.

Drugi del knjige (str. 167—219) vse-
buje poročilo posebne skupine izveden-
cev (dr. A. King, takratni generalni di-
rektor v OECD za zadeve znanosti,
dr. C. Freeman, direktor raziskovalnega
centra za znanstveno politiko univerze v
Sursexu, dr. H. Dahl, direktor Michel-
sensovega inštituta v Bergnu). Svoje
ocene so izvedenci OECD — vsi trije so
ugledna imena na področju proučevanja
znanstvene politike — oblikovali na te-
melju podatkov v poročilu sekretariata
OECD in na podlagi nekaj študijskih
obiskov in številnih razgovorov z ustvar-
jalci in uresničevalci znanstvene politike
in uporabniki raziskav v vseh naših re-
publikah ter v različnih raziskovalnih
okoljih (akademije, univerze, samostojni
inštituti, raziskovalni inštituti in enote
v gospodarstvu, državni in samoupravni
organi v zvezi in v republikah). Ob kon-
cu raziskave so izvedenci OECD soočili
svoje poglede, sodbe in ocene z jugoslo-
vansko znanstveno javnostjo na nekaj-
dnevni »konfrontaciji« v Hercegovnem.

V zadnjem delu knjige (str. 220—260)
so zajeta vprašanja in odgovori s tega
konfrontacijskega sestanka in izjave ne-
katerih jugoslovanskih udeležencev na
tem sestanku: o jugoslovanskem druž-
benoekonomskem sistemu (dr. Z. Pjanić),
o naši organizaciji raziskovalne dejav-
nosti (dr. Z. Matetić), o naši znanstveni
politiki (dr. A. Dedić), o kadrih v raz-
iskovalni dejavnosti (dr. M. Osredkar), o
financiranju naše raziskovalne dejavnos-
ti (N. Uzunov), o mednarodnem znan-
stvenem sodelovanju (K. Bulajić), in pa
sklepne ugotovitve predsednika komiteja

ZIS za znanost, tehnologijo, izobraže-
vanje in kulturo (T. Jakovlevski).

Celoten tekst, ki je napisan z mnogimi
konkretnimi prikazi in z izjemnim bo-
gastvom statističnih podatkov, zbranih
na enem mestu, je izčrpen — in do-
dajmo tudi — objektivni prikaz razvoja
naše raziskovalne dejavnosti. Škoda je
le, da zbrani podatki in ocene ne sežejo
dalj od leta 1973. Od tedaj so v skoraj
vseh pomembnih vidikih (organizacija,
financiranje, planiranje, povezava z upo-
rabniki raziskav itn.) nastopile — v
skladu z ustavno ureditvijo iz leta 1974
— številne spremembe, tako da je štu-
dija OECD v precejšnjem delu danes že
zgodovina.

V primerjavi z ugotovitvami v po-
dobnih študijah OECD o znanstveni po-
litiki v nekaterih drugih državah (npr. v
Italiji, Grčiji, Španiji) je podoba o naši
raziskovalni dejavnosti, do kakršne so
se dokopali izvedenci OECD in kakršno
predstavljajo mednarodni javnosti, prav
spodbudna. Ugotavljajo skokovit razvoj
naše znanosti in raziskovalne dejavnosti
v povojnem obdobju — od tako rekoč
nulte točke k stopnji srednje razvite
evropske države — in sicer tudi po vrsti
kazalcev o raziskovalni dejavnosti. Ugo-
tavljajo, da naš lastni raziskovalni po-
tencial že more — in mora — biti te-
melj naših razvojnih hotenj.

To seveda ne pomeni, da niso v svojih
ugotovitvah in vprašanih opozorili na
številne probleme, kot so npr. razdrob-
ljenost raziskovalne dejavnosti, projek-
tov in institucij, ki so pogosto pred »kri-
tično maso«; opozorili so na odsotnost
oziroma nezadovoljivo koordinacijo in
sodelovanje prek republiških meja, na
nenačrtnost, premajhno mobilnost ka-
drov (tudi na premajhno mobilnost ka-
drov med gospodarstvom in znanostjo);
ugotavljajo nesistematičnost naših me-
narodnih znanstvenih stikov in preglo-
bok razkorak, nepovezanost med temelj-
nimi in uporabnimi raziskavami in raz-
vojem; ugotavljajo premajhno poveza-
nost dela naše znanosti s potrebami
družbenega in ekonomskega razvoja, pa
tudi nekatere disproporce znotraj same
raziskovalne dejavnosti. Ugotovili so,
skratka, tisto, kar smo ugotavljali sami
in kar tudi skušamo preseči.

Seveda so imeli avtorji študije OECD nekaj težav ne le s primerljivostjo naših statističnih podatkov, marveč tudi s tem, da bi docela dojeli delovanje našega samoupravnega sistema — še posebej na področju raziskovalne politike. Priznati je treba, da so z zanimanjem skušali dojeti naš — kot pravijo — »eksperiment«. To poudarja tudi njihova sklepna ugotovitev: »Družbeni eksperiment, ki ga izvaja ta dežela — je izredno pomemben tudi za druge dežele; je svojevrsten pristop k znanstveni politiki in načrtovanju in bo prav gotovo zbudil veliko zanimanje v drugih deželah.«

Če je zadnja ugotovitev resnična, potem daje ta knjiga OECD v dveh svetovnih jezikih vsem tistim, ki jih naš »eksperiment« zanima, na področju znanosti dokaj izčrpno sliko, ki pa žal zajema le razvoj do leta 1973. Z veliko upravičenostjo smemo tudi zapisati, da je študija (v pripravi je menda tudi prevod v srbohrvaščino in upajmo, da takrat, ko bo izšel, podatki v knjigi ne bodo stari že 10 let) priporočljivo čtivo tudi za vsakogar, ki se pri nas ukvarja z znanstveno politiko.

V času, ko je toliko ponesrečenih poskusov v svetu, da bi ustvarili popačeno podobo naše družbene stvarnosti, je prijetno ugotoviti, da knjiga OECD o naši raziskovalni dejavnosti ne sodi med tista tuja dela o Jugoslaviji, ki tendenciozno in zlonamerno pačijo njeno podobo.

JOCO KLOPČIČ

Duro Šušnjič:

Ribari ljudskih duš

(Ideja manipulacije i manipulacija idejama)

Delo z gornjim naslovom, katerega aktualnosti za položaj in dogajanje v sodobnem svetu in pri nas na tem mestu

gotovo ni treba posebej poudarjati in razčlenjevati, je izšlo letos v veliki zbirki Idej (NIP »Mladost«, Beograd, 207 strani).

Djuro Šušnjič v svojem delu pred bralcem razgrinja številne pereče probleme današnjega sveta, ki imajo za skupni imenovalac manipulacijo človeka oziroma manipuliranje s človekom. Avtor razpravo o tem problemu začneja z ugotovitvijo, da je manipulacija totalni fenomen, katerega vzroke in osnove je iskati v celoti življenjskih pogojev neke družbe in v tistih odnosih, ki so v neki družbi prevladujoči. V tem kontekstu avtor svojo pozornost in interes usmeri predvsem na odnose nadzora, prepričevanja, vzgoje, na odnos med vladanimi in vladajočimi, na odnose prisiljevanja. Pri tem zadnjem opozarja na problem manipulacije, ki je danes med najpomembnejšimi oblikami nadzora nad obnašanjem. Duhovna ali idejna manipulacija (manipulacija idej) je ena izmed največjih sprememb v metodah vladanja v tem smislu, da v modernem svetu grobe oblike vladanja zamenjujejo z bolj prefinjenimi tehnikami prepričevanja. Manipulacija, ki je po avtorjevem mnenju sicer integralni del človeške zgodovine, ki pa so jo začeli proučevati šele v moderni dobi, se po številnih kriterijih (ki so bolj ali manj značilni za moderno dobo) loči od zgodovinsko znanih metod nadzora nad obnašanjem (neboleče prepričevanje, znanstveno-tehnično poznavanje človeka, široke dimenzije moči množičnih medijev, delitev dela in vse večja specializacija).

Pisec je delo razdelil v štiri poglavja: v prvem govori o pojmih, predpostavkah in spoznanjih v manipulaciji, v drugem pa v problematiki strukture pojma manipulacije razgrinja osnovne elemente tega fenomena (manipulati, sporočila, množica, pogoji manipulacije, prenašalci sporočil, problem motivacija in posledice manipulacije). V tretjem poglavju avtor kot najpomembnejša področja na katerih se manipulacija s človekom kaže na najbolj neposreden in brezobziren način, navaja način življenja v buržoazni družbi, družbo razredov, reklamo, propagando — posebno »politič-

no« propagando kot vzporednico »ekonomski reklami, indoktrinacijo kot specifičen vidik pedagogike, industrijo zabave in religiozno pridiganje. Četrto, sklepno poglavje z naslovom »Meje in kritika« zajema predvsem kompleksne kritike manipulacije s stališča humanizma.

Pri takšnem pojmu in hkrati seveda tudi pri takšnem načinu razgrinjanja problematike sta po našem mnenju pomembni dve poglavji, ki tudi zbudjata največ pričakovanj: prvo in četrto. V prvem poglavju avtor eksplicitno svojo opredelitev manipulacije in metodološka izhodišča, na katerih gradi svoja izvajanja. Manipulacijo označuje za eno najpomembnejših razsežnosti odtujenosti človeka danes in v zgodovini. Opozori na to, da je pojem odtujitve s takšno operacionalizacijo sicer osiromašen, vendar se zavzema za konkretno analizo prakse odtujitve delavca in kapitalista, ki naj nadomesti čisto teoretično razpravo o odtujitvi človeka. Opredelitev fenomena manipulacije je za avtorja temeljni kamen teorije manipulacije. Opredelitev manipulacije je avtor v precejšnji meri naslonil na klasično Lasswellovo formulo komuniciranja, dodal ji je še tele elemente: specifične socialno-psihološke pogoje, v katerih se sprejema sporočilo, namene tistega, ki sporočilo odaja, problem, na katerega se sporočilo nanaša in motivacijo za sprejem sporočila.

V veliki meri bi presevalo obseg in namen tega zapisa, če bi hoteli tako prikazati celotno delo. Ker je delo pisano z eksplicitno izraženo in želeno kritično noto, menimo, da je bistvena vsebina tega zapisa prav v odgovoru na vprašanje, koliko je avtorju uspela kritika fenomena manipulacije, in v tem, da poskusimo oceniti njegove kritične sklepe. Avtor je v prikazu metodoloških izhodišč izpostavil interdisciplinarni prijem kot edini možni način proučevanja manipulacije. Prav tako zanika in vnaprej zavrača način vrednostno nevtralne znanosti, ki v najboljši pozitivistični maniri objektivno predstavlja dejstva. To svoje prepričanje (»ker je znanstveno resnico sprejel kot osebno prepričanje«) je podkrepil s številnimi citati iz literarnih del

različnih umetnikov peresa, ki naj čim bolj neposredno ilustrirajo avtorjeve ideje.

Delu moramo priznati, da zelo kompleksno in sistematično razgrinja problem manipulacije v sodobnem svetu. Avtorju je uspelo v zaokroženo celoto združiti številne zelo različne pojave, ki sestavljajo ta subtilni mehanizem obvladovanja človeka in ki človeku branijo razvijati njegovo človečnost. Precejšen pomen (ki se kaže v obsegu obravnave in načinu, kako ta problem vključuje v knjigo) je avtor posvetil jeziku kot tistemu družbeno-kulturnemu mediju, skoz katerega in prek katerega manipulacija poteka. Analizira in opozarja na tako imenovano ideološko rabo jezika in na različne družbene funkcije in posledice uporabe takšnega jezika. Jezik v tem smislu pojmuje kot neločljiv del in instrument duhovnega nasilja, kot jezik nadzora in ne kot jezik spoznanja. V tem smislu povezuje problem družbene funkcije jezika in družbene funkcije procesa socializacije. Vprašanja socializacije se avtor dotakne tudi v razmejitvi med pojmom manipulacije in sorodnimi pojmi, ki se nanj vežejo. (Ideologija, reklama, indoktrinacija...) Za izhodišče precej plastične razmejitve med obema pojmom postavlja avtor trditev, da je prvi pogoj odpora proti manipulaciji že to, da se posameznik ali skupina zaveda razlike med tema dvema oblikama komunikacije.

Osveščenost ljudi o manipulaciji, o njenih vzrokih in posledicah, o tehnikih manipulacije je prvi pogoj za kritiko manipulacije in za borbo proti njej. Avtor je precej uspešno vnesel kritiko manipulacije tudi v večinski tekst tistega dela, katerega naloga je, da čim popolneje prikaže in analizira manipulacijo. Srži kritike in pozivu k preseganju manipulacije in k uporabi proti njej pa je namenil zadnje poglavje dela. V razdelkih z značilnimi naslovi: človek, svoboda, morala, resnica, politika in revolucija je avtor očitno hotel opisati in eksplicitirati razsežnosti tega, kar bi lahko imenovali radikalno teoretično kritiko in ostro človeško obsodbo manipulacije. Takoj moramo povedati, da menimo, da

je avtorju glede na prejšnja izvajanja to v veliki meri uspelo.

Kljub temu, da je avtor načelo interdisciplinarnosti postavil za izhodiščno načelo obravnave in kritike manipulacije, pa menimo, da mu tega načela ni uspelo v celoti uresničiti in se ga držati. Ker je avtor vse prevečkrat interpretiral kompleksno vsebino pojma manipulacije predvsem s socialno-psihološkega vidika (in ne s stališča kritike socialne psihologije), je tudi njegova kritika fenomena manipulacije ostala na nekaterih točkah zgolj delna in nedokončana. Avtorjeva kritika je usmerjena v ključne točke problema, vendar ne seže do tistih družbenih osnov manipulacije, ki ta proces v družbi delajo za normalen, večno prisoten, manipulacijo za univerzalni način življenja. To se kaže v tem, da problematizira le duhovno nasilje in represijo, da na nekaterih mestih oži pojem manipulacije na zgolj duhovno nasilje, da rahlo idealizira nekatere oblike obrambe pred manipulacijo (skupinske norme, obstojnost stališč) itn. To se je pokazalo predvsem pri obravnavi

tako imenovane politične manipulacije. To je iz različnih razlogov, ki jih je dobro interpretiral že avtor, težko in nedopustno mehanično izločati in trgati iz konteksta celotnosti manipulacije. Na drugi strani pa je tudi res, da so posledice in vzroki ter tehnike manipulacije na političnem področju (kot posebnem področju) družbenega življenja mnogokrat kompleksnem izraz in posledica drugih oblik manipulacije, ki v kumulativnem smislu branijo človeku, da bi se razvijal in spreminjal pogoje in okoliščine svojega življenja. S tega stališča (s stališča odnosa med pojmom in dejanskostjo politike) bi ta segment morda zaslužil več pozornosti.

Delo, ki ga prikazujemo, zasluži pozornost pri različnih bralcih. Posebno zato, ker odpira številna vprašanja o tem perečem mnogostranskem družbenem pojavu, katerega razširjenost je v današnjem svetu univerzalna, tako kot so v veliki meri univerzalni takšni družbeni odnosi, ki jih označujemo pojem, ki ga delo analizira. S tega stališča je delo kritika, izziv in poziv k uporu.

Kulturni život (Beograd)

št. 11—12/1976

HAMDIIJA POZDERAC: Evolucija kulturno-prosvetnih skupnosti; **BENO ZUPANČIĆ:** Kulturna politika v organizaciji združenega dela in v krajevni skupnosti; **RADOVAN ŽDRALE:** K novemu položaju kulture in književnosti v združenem delu; **TOMISLAV N. CVETKOVIC:** Kulturno hotenje in možnosti; **SLOBODAN M. LAZAREVIC:** Knjiga v temeljni organizaciji združenega dela; **MILOJKO MILUTINOVIC:** Knjiga v temeljni organizaciji združenega dela in v krajevni skupnosti; **MLADEN OLJČA:** Boj za afirmacijo knjige je del boja za napredek družbe; **LJUBO JANDIĆ:** Propaganda in afirmacija knjige v naši samoupravni družbi; **MILISAV MIRKOVIC:** Kult knjige in kultura branja; **DUBRAVKO ŠTEGLIĆ:** Popularizacija in širjenje knjige s potujočo knjižnico; **SLAVKO PERNAR:** Klub prijateljev knjige; **SLOBODAN JOVANOVIĆ:** Dejavnost knjižnic za popularizacijo in afirmacijo knjige.

Radničko samoupravljanje

(Beograd) št. 3/1977

DURO VEKIĆ: Poslovne izgube v letu 1976 in njihovo odpravljanje; **MILANKO PJANOVIĆ:** Analiza samoupravne prakse in programiranje opravil za izvajanje zakona o združenem delu; **PAVLE OSTOJIĆ:** Dohodek kot pogoj za ustanovitev TOZD; **RADOMIR BUSARAĆ:** Samoupravni sporazum o združevanju dela delavcev kot osnova njihovega združevanja; **ANDREJ FRIMERMAN:** Odločanje z osebnim izjavljanjem delavcev; **NIKŠA MILOŠEVIĆ:** Usklajevanje stališč delegatov v delavskem

svetu; **ALEKSANDAR NIKOLIĆ:** Izvajanje predpisov o delovnih odnosih; **ZORAN IVOŠEVIĆ:** Prenehanje delovnega odnosa; **VELIZAR N. NAJMAN:** Družbena samozaščita v zakonu o združenem delu.

Opredeljenja (Sarajevo)

št. 1-2/1977

Članki, razprave: **DŽEMAL BIJEDIĆ:** Enakopravnost in bratstvo ter enotnost proti nacionalizmu; Stabilizacija — steber razvojne politike dežele; Detant kot univerzalna uporaba principa aktivne koeksistence; **SMAJO HRLJE:** Nekateri teoretični pogledi na birokratski koncept razvoja družbe; *Teme:* **HAMDIIJA POZDERAC:** Zgodovinski izvori in smisel samoupravljanja (ideja in njena zgodovinska geneza); **MICO RAKIĆ:** Nekatera aktualna vprašanja metode dela socialistične zveze; *Konfrontacije:* **BRANISLAV ĐURĐEV:** Marxovo pojmovanje razvoja človeštva in nekatere sodobne interpretacije Marxovega pojmovanja; *Osvetlitve:* **NENAD I. KECMANOVIĆ:** Marksistična valorizacija teorije konvergence; *Prikazi.*

Dijalog (Sarajevo)

št. 1/1977

Uvodnik: **ARIF TANOVIĆ:** Ob pojavi »Dialoga«; *Razgovori:* **EDVARD KARDELJ:** Pomen marksistične literature za teorijo in prakso socialističnega samoupravljanja; *Razprave:* **BRANISLAV ĐURĐEV:** Zgodovina, družba in civilizacija; **STOJAN T. TOMIĆ:** Socialni sistem in sistem potreb; **ANDREJ KIRN:** Enotnost znanosti in njen družbeno-revolucionarni pomen; *Marksizem*

in filozofija: JOCO V. MARJANOVIĆ: Filozofija in svet; *Zgodovina socialne teorije:* RISTO TUBIĆ: Etična in družbeno-politična pojmovanja Adama Smitha; *Konfrontacije:* FRANJO KOŽUL: Komu so danes potrebni »hrabri«; *Kontroverze:* IVAN FOCHT: Svetovna glasba in človeška drama; VUKO PAVIČEVIĆ: Problem objektivnosti moralne sodbe; *Prevod:* BESIM IBRAHIMPAŠIĆ: H. Lefebvrov iziv marksističnemu dogmatizmu (uvod v prevedene tekste); H. LEFEBVRE: 1) ali je delavski razred revolucionaren? 2) O samoupravljanju, 3) Intervju H. Lefebvra; *Dediščina filozofske in socialne misli:* FRANC CENGLE: Veselin Masleša (1906 do 1943); VESELIN MASLEŠA: Marxov »Kapital« v našem prevodu; VESELIN MASLEŠA: Odgovor dr. V. Bruniću na kritiko prevoda Kapitla.

Savremenost (Novi Sad)

št. 33 (marec-april) 1977

V žarišču: Problemi kulturne preobrazbe: *Politična dogajanja:* BOGDAN CREVAR: SZDL mora biti organizator in pobudnik družbene akcije za socialistično preobrazbo kulture; BOŠKO KRUNIĆ: O akciji ustavnega preobrazanja področja kulture; RADOVAN VLAJKOVIĆ: Družbenopolitični sistem in samoupravni razvoj Vojvodine; *Teoretično osmišljanje politike:* SLOBODAN DUČIĆ: Uresničevanje delavsko-razrednega interesa v kulturi; MILENKO NIKOLIĆ: Organizacije združenega dela v socialistični samoupravni preobrazbi kulture; OLGA VITOROVIĆ: Kultura v združenem delu in vloga sindikata; *Izkustvo prakse:* SLAĐANA KULUNDŽIĆ: Za raziskovanje prakse in politike kulturnega razvoja v SAVP; OTO DENEŠ: Komunikacija kulture v pogojih oboroženega boja; FLORIKA ŠTEFAN: O nekaterih problemih književne ustvarjalnosti v SAVP; DUŠAN POPOVIĆ: Revolucionarno delo Svetozarja Markovića-Toze; *Pogledi in mnenja:* FERENC BODROGVARI: Teoretične predpostav-

ke raziskovanja kulture; STEVAN BEZDANOV: Izobraževanje in znanost v procesu združevanja in svobodne menjava dela; PETAR LJUBOJEV: Film in sodobna umetnost; GYÖRGY LUKACS: Delo kot model družbene prakse; MILOŠ NIKOLIĆ: Dialektika socialistične revolucije; FRANK DEPPE: O pomenu »demokratske preobrazbe države« za razredni boj v visoko razvitih kapitalističnih deželah zahodne Evrope; NENAD VUNJAK: Družbenoekonomske determinante samoupravnega organiziranja in razvoja sestavljenih organizacij združenega dela; *Prikazi.*

Marksistička misao (Beograd)

št. 2/1977

Uvodnik: TIHOMIR VLAŠKALIĆ: Nova etapa v razvoju samoupravnih odnosov; *Glavna tema:* Družbena lastnina in družbenost dohodka — temelja samoupravnega združenega dela: ALEKSANDAR M. VACIĆ: Samoupravno združevanje dela in sredstev; DRAGOLJUB DRAGIŠIĆ: Glavne razlike v tolmačenju družbene lastnine; ALEKSANDAR MILEVSKI: O lastniško-nelastniškem značaju družbene lastnine; MILOVAN PAVLOVIĆ: Družbeni značaj proizvodnje in dohodka temeljne organizacije združenega dela; RADOJICA SAVKOVIĆ: Družbena lastnina in združevanje dela ter sredstev; ŽIVANA OLBINA: Družbena lastnina, skupni dohodek, minulo delo; *Članki in študije:* BRANKO PRIBIČEVIĆ: Mednarodni okvir in značaj teorije in prakse socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji (II); MILOŠ NIKOLIĆ: Marxovo pojmovanje zgodovinske vloge delavskega razreda; *Mednarodno prizorišče:* JOKICA HAĐIVASILEVA: Tanzanija — deset let od sprejema Aruške deklaracije; *Prispevek:* VUKMIROVIĆ SRBISLAV: Ali je znanstvena informacija blago? *Razgovor z ustvarjalcem:* Najvažnejša naloga naše teoretične misli: obdelava koncepcije združenega dela (z dr. Stipom Šušvarjem se pogovarja Miloš Jevtić); *Esej:* MIROSLAV RADISAVLJEVIĆ: Umetnost

gledališča v marksističnem obzorju; *Prevedeni tekst*: PIERRE ROSANVAL-LON: Samoupravljanje in lastnina; *Prikazi*, *Tematska bibliografija*.

Pravna misao, (Sarajevo)

št. 1-2/1977

Članki: NEDŽMUDIN ALAGIĆ: Sodelovanje uprave in samoupravnih interesnih skupnosti; DUŠKO MILIDRAGOVIĆ: Referendum v organizaciji združenega dela; MIHAJLO VELIMIROVIĆ: Izvršilni organ v organizaciji združenega dela; RADOVAN HRNJAZ: Položaj in naloge SDK v uresničevanju zaščite samoupravnih pravic in družbene lastnine v združenem delu; SEAD DEĐIĆ: Delovne skupnosti v Zakonu o združenem delu; *Pogledi in mnenja*: BOŽO ŽEPIĆ: Samoupravna delavska kontrola v luči Zakona o združenem delu.

Gledišta (Beograd)

št. 4/1977

Tema številke: Teoretično-metodološki temelji raziskovanja v družbenih znanostih — IVAN LUČEV: Nekatero možne rešitve problema raziskovanja v družbenih znanostih; ZDRAVKO MLINAR: Dialektika, empirizem in špekulacija v socioloških in politoloških raziskavah; VLADIMIR MUŽIĆ: Preseganje metodološkega dualizma v pedagogiki; BOŠKO POPOVIĆ: Vrenje v sodobni psihologiji; RADOJICA BOJANOVIĆ: Teoretične usmeritve v psihologiji in pojmovanja o človeški naravi; JOVAN ĐORĐEVIĆ: Problemi ugotavljanja ciljev in nalog vzgoje in izobraževanja; *Dogajanja*: ĐORĐE MALAVRAZIĆ: Delo in prosti čas; *Esej*: VUKAŠIN PAVLOVIĆ: Socialni interesi in razredni boj; *Refleksije*: ĐORĐE J. JANIĆ: Poti umirjenega iskanja; *Polemika*: MILIĆ MILOVANOVIĆ: Nekatera razmišljanja o sodobnem kapitalizmu; *Pogledi, recenzije in prikazi*.

Obeležja (Priština)

št. 1/1977

Jubileji: MIROSLAV KRLEŽA: Titova vrnitev leta 1973; *Promet*: BOŠKO DIMITRIJEVIĆ: Dogovor o prometni politiki Jugoslavije; *Demografija*: PETAR KOSTIĆ: Demografske značilnosti občine Priština v obdobju od 1948. do 1971. leta; MARA GRBIĆ: Problemi agrarne prenaseljenosti; *Združeno delo*: MARIN JURJEVIĆ: Razvoj združenega dela in njegovih oblik v socialistični Jugoslaviji; *Problemi kapitalizma*: DUŠAN PIREC: Beleške o nekaterih pojavih v razvitem kapitalizmu; *Pravo*: ŽARKO BULATOVIĆ: Kratkotrajna kazni odzema prostosti; *Ekonomija*: JOVO ŠOTRA: Novoustvarjena vrednost in oblike njene realizacije; *Zgodovina*: ĐORĐE MIKIĆ: Prizadevanje Srbije za odpiranje ruskega ali angleškega konzulata v Peči leta 1908; *Kulturna dediščina*: MILENKO JEVTTOVIĆ: Od Klopotnika do Jeleć-grada; *Izobraževanje*: VOJISLAV OKILJEVIĆ: Uresničevanje reforme izobraževanja je trajna družbena naloga; *Prevodi*: K. F. HARLAMPJEVIĆ: Mit in njegov odnos do spoznanja, religije in umetniške ustvarjalnosti; *Prikazi*.

Politička misao (Zagreb)

št. 4/1976

PAUL LAMY: Kolonizacija in dekolonizacija družbenih znanosti: k internacionalizaciji; ADOLF BIBIĆ: Beleške o vprašanju ideologije; JERZY J. WIATR: Ideologija kot oblika nadzora nad preteklim in prihodnjim; *Mednarodni odnosi*: VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Pretnja kot sredstvo v mednarodnih odnosih; RANKO PETKOVIĆ: Pojmovanje neuvrščeniosti v različnih političnih okoljih; RADOVAN PAVIĆ: Problemi meja rasti, surovin in vojne; *Iz zgodovine politične misli*: RADE KALANIĆ: Teorija revolucije v delu Georgesa Sorela; GEORGES SOREL: Razredni boj in nasilje; GEORGES SOREL: Proletarski štrajk; *Recenzije in prikazi*.

VLADO BENKO: Mednarodni odnosi. Založba Obzorja, Maribor, 1977, 284 str. (Sociološka in politološka knjižnica, 6)

Delo Vlada Benka je na Slovenskem prvi sistematični oris mednarodnih odnosov kot posebne politološke discipline. Da bi obvladal obsežno strokovno in empirično gradivo, ki so ga sistematičrale številne znanstvene obdelave tega predmeta — zlasti v nemarksistični politični znanosti — je moral pisec razrešiti nekatere načelne metodološke in strukturne probleme.

Zgodovinsko-konkretni pristop k snovi je tisto izhodišče, ki ga je vodilo ne samo pri razporejanju gradiva, marveč je tudi globlja vsebina njegove koncepcije razvoja in bistva mednarodnih odnosov. Uvodni kredito lepo prikazuje to temeljno piščevo hotenje, saj v njem osvetljuje temeljno teoretično metodološko izhodišče na izrazito zgodovinsko-razvojni način: ko pokaže, kako se mednarodni odnosi v pravem pomenu besede pojavijo šele v epohi kapitalizma, tudi opozori na pomen nacionalne emancipacije v smislu načela nedotakljivosti teritorija in suverenosti, hkrati pa poudari omejenost takšne emancipacije tako s subjektivno-individualnega gledišča kot s stališča ekonomske emancipacije. Kapitalistični sistem proizvodnje poraja svojo lastno negacijo, katere subjekt je proletariat, ki je nosilec socialistične emancipacije kot *splošne* emancipacije. Če je Lenin prvič v zgodovini ustvaril politično emancipacijo zunaj obstoječega svetovnega reda, pa so protikolonialne revolucije, ki so dosegle svoj vrhunec po drugi svetovni vojni, ne samo nadaljevale emancipacijo, marveč se tudi — z uresničevanjem politike neuvrščenosti — borijo »za razvoj druge globalno razvite splošnosti, torej zunaj partikularnega meščanskega razumevanja napredka«.

Zgodovinsko-konkretni pristop prihaja v delu do izraza ne samo kot pomem-

ben kriterij sistemizacije, marveč tudi in predvsem kot filozofija mednarodnih odnosov, v katerih se integralno emancipirajo narodi in človek. Takšna pozicija, ki vztrajno poudarja tesno povezanost mednarodnih odnosov z notranjimi socialnimi gibanji v posameznih deželah, da bi našla njihovo iztočnico v revolucionarnih procesih splošne emancipacije, je vplivala, da pisec opredeli naloge znanosti o mednarodnih odnosih izrazito dinamično: »Mednarodna skupnost je rezultat zgodovinskega razvoja, v katerem so se spreminjali konstitutivni pogoji za pojave in procese v njej. Iz tega tudi sledi, da je *zgodovinski sistem* podvržen spremembam in *preseganju*. [...] Razkrivati to razsežnost preseganja obstoječega sistema mednarodnih odnosov nedvomno sodi med najpomembnejše naloge znanosti o mednarodnih odnosih in v njeno humanistično funkcijo prebujanja človeka, da bi mogel delovati tako, kot je zapisal B. Brecht: 'Tako kot je, ne more ostati. Ti moraš to spremeniti.'«

Na takem temeljnem teoretično-metodološkem izhodišču razdeli pisec delo v štiri dele. V prvem pod naslovom: *Razvoj mednarodne skupnosti in mednarodnih odnosov*, oriše zgodovinski razvoj na tem področju od razdobja pred meščanskimi revolucijami, da bi predvsem poudaril razvoj mednarodnih odnosov in mednarodne skupnosti od epohe meščanskih revolucij do najnovejšega časa. Pri tem je najboljše poglavje tisto, v katerem obravnava razvoj mednarodnih odnosov in mednarodne skupnosti po drugi svetovni vojni. Drugi del je še posebej zanimiv za politologijo, saj v njem obravnava *predmet in usmeritve v znanosti o mednarodnih odnosih*. (Predmet znanosti o mednarodnih odnosih; usmeritve v raziskovanju mednarodnih odnosov: realistično teorijo, funkcionalno sistematsko analizo, zgodovinsko sociološko metodo in nekatere

druge meščanske metode obravnavanja mednarodnih odnosov, ter marksistično metodo obravnavanja mednarodnih odnosov). V tretjem delu obravnava pisec *pojem mednarodne skupnosti in njeno strukturo*. Le-to razčlenjuje na dejavnike objektivnega in subjektivnega značaja, na odnose, ki se med njimi vzpostavljajo in na norme, ki uravnavajo te odnose. Naj samo opozorimo, da že notranja členitev posameznih poglavij zgovorno nakazuje, kako se piščeva obravnava na visoki ravni kategorialne splošnosti prežema s konkretno-zgodovinsko vsebino, ki že sama na sebi prebija tradicionalne normativistične okvire mednarodnih odnosov. Tako med subjekti mednarodnih odnosov navaja poleg države, mednarodne vladne in nevladne organizacije tudi družbene razrede, intelektualne in kulturne skupine, religiozne skupine, mednarodne skupine pritiska in multinacionalne družbe, med odnosi pa poleg drugega tudi mednarodne odnose kot kooperativni in konfliktni sistem, kot sistem miroljubne koeksistence, kot sistem dominacije in odvisnosti ter kot sistem razvitosti in nerazvitosti. V zadnjem, četrtem delu knjige, kjer pisec razčlenjuje *zunanjo politiko*, obravnava poleg samega pojma in sredstev zunanje politike tudi strategijo v zunanji politiki s poudarkom na politiki zaveznitva in neuvrčenosti.

Ciril Ribičič in drugi: Delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih. Center za samoupravno normativno dejavnost. Ljubljana 1977, 167 str.

Delo je poročilo o prvi fazi raziskovalne naloge: »Delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih«, ki poteka v okviru raziskovalnega projekta: *Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema*. Kot poudarja raziskovalna skupina v uvodnem pojasnili, se raziskovalna naloga omejuje na proučevanje

delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih na področju vzgoje in izobraževanja, raziskovalne dejavnosti, kulture, zdravstva in socialnega varstva, pri čemer posveča posebno pozornost izobraževalnim skupnostim. Raziskovalna skupina si je zastavila nalogo, da v prvi fazi obdela predvsem načela idejno-teoretična in nomativna izhodišča, namenjena samoupravnim interesnim skupnostim. Ciril Ribičič — ki je nosilec raziskave — tako naprej obdela ustavna izhodišča in zakonsko ureditev tega področja, nato pa daje pregled analiz in stališč družbenopolitičnih organizacij in skupščine SR Slovenije o tem vprašanju. Ureditvi te problematike v ustavah in zakonih drugih republik in pokrajin je namenjen prispevek, ki ga je napisal Franc Grad. Katja Polič pa obravnava ureditev SIS v statutih občin in v statutih krajevnih skupnosti. O ureditvi te tematike v samoupravnih splošnih aktih temeljnih in drugih organizacij združenega dela govori Marjan Šiftar. Koristno dodatno osvetlitev danega problema je prispevala Valerija Skerbec, ki analizira ureditev delegatskega sistema v samoupravnih splošnih aktih občinskih in posebnih izobraževalnih skupnostih in izobraževalne skupnosti Slovenije. V prispevku Janija Rudolfa in Staneta Vlaja, ki obravnava postopek sprejemanja samoupravnega sporazuma o osnovah načrta razvoja občinske izobraževalne skupnosti občine Ljubljana-Šiška za obdobje 1976—1980, pa se srečamo že z obdelavo tega vprašanja na konkretnejši ravni. Ciril Ribičič v naslednjem poglavju povzema temeljne ugotovitve in tudi formulira konkretne predloge, ki sledijo iz raziskave. V predzadnjem poglavju Peter Jambrek in Ciril Ribičič opredeljujeta načrt empiričnega raziskovanja SIS. Delo se konča z bibliografijo o delegatskem sistemu v samoupravnih interesnih skupnostih, ki jo je pripravil Ciril Ribičič, in s kratkim stvarnim kazalom.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BRITOVSEK M.: Delavski razred—avantgarda —partija. (:zgodovinski oris:). Referat. V: Dialektika razmerja med delavskim razredom in revolucionarno avantgardo. II. del. 1977, 33 str.

—: DIALEKTIKA razmerja med delavskim razredom in revolucionarno avantgardo. Znanstveno posvetovanje, Portorož, 5. in 6. maja 1977. Ljubljana, Marksistični center pri CK ZKS 1977. Ljubljana, Marksistični center pri CK ZKS 1977. 2 dela. (ciklostil) — sig. IV/2610-1, 2.

MERHAR Viljem: Ekonomska teorija marksizma. — Anton Zun: Struktura in značilnost jugoslovske družbe. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1977. 85 str. (Novi vidiki, 1977/2) — sig. 13.491-1977/2.

STER Jože: Kaj je marksizem? Ljubljana, Zveza delavskih univerz Slovenije 1976. 64 str. (Družbeno izobraževanje, 1) — sig. 1/2952-1.

II. FILOZOFIJA

URBANČIČ Ivan: Temelji metode moči. Problem filozofske hermeneutike kod Diltaja. Sa slovenačkog prev. Marija Mitrović. Beograd, Mladost 1976. XXII+243 str. (Velika edicija »Ideja«, 10) — sig. II/12.972-10.

III. SOCIOLOGIJA

BRAVERMAN Harry: Delo in monopolni kapital. Degradacija dela v 20. stol. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1976, št. 17/18, str. 123—157.

CIRIČ Jovan V.: Iz urbane problematike. Sociologija, Bgd. 1976, št. 3/4, str. 317—324.

—: (DRUGI) 2. Jugoslovenski simpozijum o prevenciji suicida, Bled, 2.—4. X. 1975. Zbornik radova. Beograd, Galenika 1976. 338 str. (Documenta, 11) — sig. II/14.229-11.

GRČAR Miša: Konflikti med vrednostnim sistemom in institucionalno vlogo pri izobraževanju na Slovenskem. Nosilec: Miša Grčar, sodelavec: Andrej Caserman in skupina ISF. Ljubljana, Inštitut za sociologijo 1977. (II+64+(IV) str. — sig. IV/2592.

HOČEVAR Franc: Prosti čas. Ljubljana, Delavska enotnost (1977). 55 str. — sig. 13.894.

KIRN Andrej: Neograničeni i ograničeni razvitak proizvodnih snaga. Sociologija, Bgd. 1976, št. 3/4, str. 249—268.

—: MARKSISTICKA teorija o društvu. (Avt.): J. Milanović et al. Beograd, Naučna knjiga 1976. XI+615 str. — sig. II/14.238.

MILOSAVLJEVIĆ M.: Sociološki prilog određivanju pojma socijalna politika. Sociologija, Bgd. 1976, št. 3/4, str. 341—358.

PODMENIK Slavko: O dialektiki razmerja med učinkovitostjo revolucionarne avantgarde in razredno-interesno strukturo družbe. Referat. V: Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo. I. del, 1977, 40 str.

SEKULIĆ Duško: Vrijednosne orijentacije kao faktori organiziranog ponašanja. Sociologija, Bgd. 1976, št. 3/4, str. 283—296.

IV. PSIHOLOGIJA

ERIKSON Erik H.: Omladina, kriza identifikacija. (S engl. prev. M. Rankov.) Titograd, Pobjeda 1976. 284 str. (Biblioteka »Psiha«, 5) — sig. II/10.318-5.

HORNEY Karen: Naši unutrašnji konflikti (Our inner conflicts. Prev. D. Kosović, B. Filipović.) Titograd, Pobjeda 1976. 190 str. (Biblioteka »Psiha«, 3) — sig. II/10.318-3.

HORNEY Karen: Neuroza i razvoj ličnosti. (Neurosis and human growth. Prev. R. Saranović.) Titograd, Pobjeda 1976. 362 str. Biblioteka »Pobjeda, 4) — sig. II/10.318-4.

JEROTIĆ Vladeta: Bolest i stvaranje. Patografske studije. Beograd, BIGZ 1976. 200 str. (XX vek, 26) — sig. I/2680-26.

LAING R. D.: Podeljeno ja. — Politika doživljaja. (The divided self. — The politics of experience. Prev. M. Mint, J. Stakić. Predgovor: Dušan Kecmanović.) Beograd, Nolit 1977. XLIV+304 str. (Biblioteka Savezđja, 57) — sig. 10.690-57.

MUSEK Janek: Psihologija osebnosti. Ljubljana, Univerzum 1977. 200 str. (Strokovne publikacije za izpopolnjevanje delavcev z višjo in visoko izobrazbo) — sig. II/14.233.

RUGELJ Janez: Samoubistva alkoholičara koji su bili hospitalno tretirani metodom kompleksnog socijalno-psihijatrijskog lečenja. V: (Drugi) 2. jugoslov. simpozijum o prevenciji suicida. 1975, str. 205—210.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA
— SOLSTVO

- ANDJELIĆ Tatimir P.: Shvatanje determinizma u savremenoj nauci. Beograd, Rad 1976. 33 str. (RU: marksistička dijalektika i prirodne nauke, I (9) — sig. 13.859-1/9.
- CALVET Louis Jean: Rolan Bart. Jedno političko gledanje na znak. (Roland Barthes.) Prev. Z. Stojanović. Beograd, BIGZ 1976. 142 str. (XX vek, 27) — sig. I/2680-27.
- GIELPI Ettore: Škola bez katedre. (Scuola senza cattedra.) Prev. J. Glišić. Beograd, BIGZ 1976. 178 str. (XX vek, 25.) — sig. I/2680-25.
- KREFT Bratko: Odlomki o Kosovelu. Skica za študijo in spomine. Komunist, Lj., 1977, št. 7—14.
- MRMAK Ilija: Prosti čas in izobraževanje ob delu. Sodobna pedagogika, Lj., 1977, št. 1/2, str. 1—10.
- PECJAK Vid: Vpliv motivacije in emocij na jezikovne strukture. Ljubljana, Inštitut za sociologijo 1976. 66 f. — sig. IV/2586.
- POLYA G.: Kako rešujemo probleme. Kako rešujemo matematične probleme. (How to solve it? Prev. Ziga Knap.) Ljubljana, Univerzum 1976. 268 str. (Osebnostno izpopolnjevanje, 6) — sig. I/2816-6.
- VALENTINČIČ Jože: Celovitost usmerjenega izobraževanja. Naši razgledi, Lj., 22. 4. 1977, št. 8.
- ZNIDERSIČ Martin: Unesco in knjiga. I, II. Naši razgledi, Lj., 8. in 22. 4. 1977, št. 7, 8.

VII. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- DOLANC Stane: Ni ga, ki bi mogel karkoli spremeniti v naši politični usmeritvi, ker ta izhaja iz interesov vseh ljudi. Delo, Lj., 28. 4. 1977.
- DORONJSKI Stevan: Savez komunista Jugoslavije u akciji. Novi Sad, Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje 1977. 319 str. (Politička teorija i praksa, 5) — sig. 13.875-5.
- GOATI Vladimir: Ideološka dimenzija avantgarde (:SKJ u uslovima samoupravljanja.) Referat: V: Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno prakso. 1977. I. del, 12. str.
- KARDELJ Edvard: Značaj marksističke literature za teoriju i praksu socijalističkog samoupravljanja. Dijalog, Sarajevo, 1977, št. 1, str. 17—36.
- KAVČIČ Bogdan: Zveza komunistov in sodobne naloge sindikatov. Referat: V: Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo. 1977. I. del, 22 str.

PAPIĆ Zarko: Samoupravljanje i inteligencija. Beograd, Mladost 1977. 184 str. (Marksistička biblioteka, III. kolo, sv. 4.) — sig. 13.585-3/4.

POPIT FRANC: Razvit čut za tisto, kar ne-vega prinaša čas označuje Titovo pot pri premagovanju naših in drugih protislovij. Delo, Lj., 26. 4. 1977.

—: SAMOUPRAVLJANJE u Jugoslaviji 1950 do 1976. Dokumenti razvoja. (Izbor tekstova iz dokumenata: B. Bošković, D. Dašić.) Beograd, Privredni pregled 1977. 367 str. — sig. II/14.228.

—: SAMOUPRAVNI socijalizam. Prilogoučavanju teorije i prakse. (Avt.) S. Mezei, T. Šuvakov, et al. Beograd, Savremena administracija 1976. 232 str. — sig. II/14.237.

STANIĆ Gojko: Razredna osnova revolucionarne avantgarde v pogojih samoupravnega socijalizma. Referat: V: Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo. 1977. II. del, 38 str.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: AFRIKA i socijalizam. Panorama socijalističkih opredeljenja u zemljama crne Afrike. (Izbor tekstova, uvod i belješke o autorima: Ivan Iveković. Predgovor: Aleksandar Grličkov.) Beograd, Komunist 1976. XI+406 str. (Antologije, I. kolo, sv. 7) — sig. II/12.920-1/7.

LEFEBVRE Henri: Da li je radnička klasa revolucionarna? Dijalog, Sarajevo, 1977, št. 1, str. 165—184.

—: PETA konferenca voditeljev neuvrščenih držav v Colombu. Govori, dokumenti, resolucije. (Prevod originala oskrbela ekipa Tanjuga. prev. iz srhb.: V. Barabaš i R. Zupan. Ljubljana, Komunist 1977. 194 str. — sig. 13.860.

VUKADINOVIĆ Radovan: Evropska varnost in sodelovanje. (Prev. J. Kosmač.) Ljubljana, Delavska enotnost 1977. 310 str. — sig. 13.891.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA
IN GOSPODARSTVO

BUDA Majda: Osnove za uveljavljanje načela delitev po delu in sindikalna lista 1977. Ljubljana, Univerzum 1977. 91 str. (Družbeno izobraževanje, 23) — sig. I/2952—23.

VINSKI Ivo: Društveni proizvod svijeta. Zagreb, Liber 1976. 197 str. (Biblioteka znanstvenih radova) — sig. III/3158.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

BELAN Branko: Avdiovizualne komunikacije kot družbeni fenomen in njihov vpliv na mlade. I. del. Ljubljana, Univerzum 1976. 86 str. — sig. II/14.221-1.

ČOK Vida: Javno informisanje. Pravni vid stvaranja i kretanja informacija. Predgovor: T. Blagojević. Beograd, Savremena administracija 1977. 255 str. (Monografije Instituta za uporedno pravo, 93) — sig. 5408-93.

—: OSNOVI projektovanja informacionih sistema zasnovanih na prameni računara. M. Čarapić, Z. Pendić, et al. Beograd, Tehnička knjiga 1974. 321 str. — sig. 13.884.

SORSAK Slavko: Komunikacija med avantgardo in razredom. Referat. V: Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo avantgardo. 1977. I. del, 16 str.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: DESETLETJA bojov in zmag. (Zbral in uredil: Ado Naglav.) Izd. Revirski muzej ljudske revolucije v Trbovljah. Ljubljana, Komunist 1977. 193 str. Ilustr. — sig. II/14.240.

KARDELJ Edvard: KP je usposobila sebe in ljudstvo za obrambo pred smrtno nevarnostjo. Delo, Lj., 16. 4. 1977.

—: KOMANDANT Stane. Zbornik. (Zbrala in uredila: Anton Bebler in Peter Stante-Skala.) Ljubljana, Borec 1977. 429 str. + (48) str. pril., Ilustr. — sig. 13.900.

KOZAK Vlado: Obetajoči fantje. Delo, Lj., 16. 4. 1977.

—: TRI desetletja mladinskih delovnih akcij. 1946—1976. (Zbral in uredil: Vili Pšeničny.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1977. 53 str. Ilustr. — sig. III/3162.

—: ZBORNİK ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. (Razprave in dokumenti. Ured. odbor: F. Kresal, J. Pleterski, et al.) Izdal: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana, Komunist 1977. 300 str. sig. II/14.239.

XI. POTOPISE — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

BULOVEC Štefka: Bibliografija slovenskih bibliografij. 1561—1973. Ljubljana, NUK 1976. 229 str. — sig. P II/14.227.

KARDELJ Edvard: Tito. 1892, 1937, 1977. (Avt.: Edvard Kardelj, Miroslav Krleža, Josip Vidmar. (Izbral: Ivan Bratko.) Ljubljana, Državna založba Slovenije 1977. 178 str. — sig. 13.896.

MARKOVIĆ Danilo: Bibliografija sociologije rada. 1950—1975. Beograd, Privredni pregled 1977. 167 str. — sig. P 13.883.

POPOVIĆ Jovo & Darko Stuparić: Pričevanje o žiljenjski poti Josipa Broza Tita. Delo, Lj., 18. 4. do 16. 5. 1977.

—: ŠTIRIDESET let partije. Pomembnejši dogodki iz zgodovine jugoslovanske in slovenske KP-ZK. Delo, Lj., 16. 4. 1977.

B. KNJIGE IZ TUJINE

III. SOCIOLOGIJA

BECQUART-LECLERCQ Jeane: Paradoxes du pouvoir local. Préface de Michel Crozier. Paris, Presses de la fondation nationale des sciences politiques 1976. XI+232 str. (Travaux et recherches de science politique, 38) — sig. II/12.759-38.

BERGER Peter L.: The Social Construction of Reality. A treatise in the sociology of knowledge. (By) —, and Th. Luckmann. Garden City & New York, Doubleday (1967.) X+129 str. (A Doubleday Anchor Books, 589) — sig. 4588—589.

BODIGUEL Maryvonne: Les paysans face au progrès. Paris, Presses de la fondation nationale des sciences politiques 1975. 177 str. (Travaux et recherches de science politique, 37) — sig. II/12.759-37.

BOTTOMORE T. B.: Sociology as social criticism. London, G. Allen 1975. 217 str. (Unwin University Books, 132) — sig. II/9689-132.

BOURDIEU Pierre: Entwurf einer Theorie der Praxis. Auf der ethnologischen Grundlagen der kabyllischen Gesellschaft. (Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle. Aus dem Französischen von C. Pialoux und B. Schwibs.) 1. Aufl. Frankfurt/M., Suhrkamp 1976. 493 str. — sig. 13.857.

CHADWICK-JONES J. K.: Social exchange theory. Its structure and influence in social psychology. London, Academic Press 1976. VI+431 str. (European monographs in social psychology, 8) — sig. II/13.855-8.

—: CRISIS and contention in sociology. Ed. by Tom Bottomore. London, Sage Publ. 1975. 218 str. (Sage studies in international sociology, 1) — sig. II/14.243-1.

—: ENCYCLOPEDIA of sociology. (Ed.: P. J. O'Connell). Guilford, The Dushkin 1974. VI+330 str. Ilustr. — sig. P II/14.231.

HANSEN Donald A.: An invitation to critical sociology. Involvement, criticism, exploration. New York, The Free Press 1976. XIV+258 str. — sig. 13.903.

- HEATH Anthony: Rational Choice and Social Exchange. A critique of exchange theory. Cambridge, Cambridge Univ. Press 1976. IX+194 str. (Themes in the social sciences) — sig. II/14.251.
- : The INTELLIGENTISA and the intellectuals. Theory, method and case study. Ed. by A. Gella. London, Sage Publ. 1976. 235 str. (Sage studies in international sociology, 5) — sig. II/14.243-5.
- : INTERNATIONAL migration. The new world and the third world. Ed. by A. H. Richmond and D. Kubat. London, Sage Publ. 1976. 320 str. (Sage studies in international sociology, 4) — sig. II/14.243-4.
- MAOR Harry: Soziologie der Sozialarbeit. Stuttgart, W. Kohlhammer 1975. 168 str. (Kohlhammer Wissenschaft und soziale Praxis) — sig. 13.886.
- : The MILITARY and the problem of legitimacy. Ed. by G. Harries-Jenkins and J. van Doorn. London, Sage Publ. 1976. 217 str. (Sage studies in international sociology, 2) — sig. II/14.243-2.
- : NINETEENTH-CENTURY Society. Essays in the use of quantitative methods for the study of social data. Ed. by E. A. Wrigley. Cambridge, Cambridge Univ. Press 1972. VII+448 str. — sig. II/14.253.
- PEARSON Geoffrey: The deviant imagination. Psychiatry, social work and social change. London & Basingstoke, Macmillan 1975. XII+258 str. — sig. II/14.220.
- SHORTER Edward: The Making of the modern family. New York, Basic Books 1975. XIV+369 str. — sig. II/14.249.
- : SOCIOLOGICAL praxis. Current roles and setting. Ed. by E. Crawford and S. Rokkan. London, Sage Publ. 1976. 175 str. (Sage studies in international sociology, 3) — sig. II/14.243-3.
- : SOZIALE Schichtung und Mobilität. Hrsg. von Rene König. 2., völlig neubearb. Aufl. Stuttgart, Enke 1976. XVI+200 str. (Handbuch der empirischen Sozialforschung, 5: Deutsche Taschenbuch, 4240) — sig. I/2253-4240/5.
- : VALUES and the quality of life. Ed. by W. R. Shea, J. King-Farlow. New York, Science History Publ. 1976. 181 str. (The Canadian contemporary philosophy series) — sig. II/14.252.
- WEBER Max: Soziologische Grundbegriffe. 3., durchgesehene Aufl. Tübingen, Mohr 1976. 76 str. (UNI-Taschenbücher, 541) — sig. 12.893-541.
- WEISS Robert S.: Marital separation. New York, Basic Books 1975. XVI+334 str. — sig. II/14.256.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO
- BENETON Philippe: Histoire de mots. Culture et civilisation. Paris, Presses de la fondation nationale des sciences politiques 1975. 164 str. (Travaux et recherches de science politique, 35) — sig. II/12.759-35.
- BENNETT Neville: Teaching styles and pupil progress. With J. Jordan, et al. Foreword by N. Entwistle. London, Open Books 1976. XIII+201 str. — sig. 13.379.
- COHEN Bernard L.: Nuclear Science and Society. Garden City & New York 1974. XII+268 str. (Anchor Sciences Study Series, 73) — sig. I/2868-73.
- : The COUNTTESTHORPE Experience. The first five years. Ed. J. Watts. London, G. Allen and Unwin 1977. 217 str. (Unwin education books, 34). — sig. II/14.945-34.
- EGGLESTON John S.: The social context of the school. Reprint. London, Routledge and Kegan Paul (1969). XII+116 str. — sig. 13.861.
- HEINONEN Veikko: Methodische Variationen der Faktorenanalyse. Jyväskylä, Institut für Erziehungswissenschaft der Universität 1976. 59 f. (Forschungsbericht, ... 49) — sig. IV/2556-49.
- KUMMER Werner: Grundlagen der Texttheorie. Zur handlungstheoretischen Begründung einer materialistischen Sprachwissenschaft. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1975. 277 str. (Rororo Studium-Linguistik, 51) — sig. 13.194-51.
- PEARSON Ronald & Lindsay: The vertebrate brain. London, Academic Press 1976. XI+744 str. — sig. II/14.248.
- WEBER Max: On Universities. The power of the state and the dignity of the academic calling in Imperial Germany. (By) Max Weber. Transl. ed. and with an introductory by Edward Shils. Chicago & London, The Univ. Press (193.) 62 str. — sig. II/14.247.
- VI. POLITIČNE VEDE
2. Družbenopolitični sistem SFRJ:
- LEMAN Gudrun: Das jugoslawische Modell. Wege zur Demokratisierung. Frankfurt/M. — Köln, Europäische Verlagsanstalt 1976. 243 str. — sig. 13.902.
- SINGLETON Fred: Twentieth-Century Yugoslavia. London-Basingstoke, The Macmillan Press 1976. XIV+346 str. — sig. II/14.216.
- TITO: Der jugoslawische Weg. Sozialismus und Blockfreiheit. Aufsätze und Reden. (Übersetzung aus Serbokroatischen von M. G. Radulović, et al. München, Paul List Vlg 1976. 543 str. — sig. 13.881.

UDC 001.83:327.55

VILFAN, Marija: What is in the Third Basket (The Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe)

Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. XIV, No. 4, p. 306—324

In this article the author deals with the chapter on Co-operation in Humanitarian and other fields of the Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe. She analyzes the preamble to the chapter, describes its genesis and the Yugoslav point of view on co-operation. The author further deals with the subdivision on Co-operation and Exchanges in the Field of Culture, first trying to assess the relation of the preambular text to the subdivision on culture to other international agreements and then the operative provisions. Co-operation and exchanges in the field of education are dealt with in the same way. The article touches briefly upon the problem of implementation by the participating states and by international organisations. In signing the Final Act at Helsinki the participating states accepted the rules of mutual co-operation which have to be respected. Moreover a genuine effort has to be made by all European states to advance broader European interests in the field of culture and education.

UDC 343.97:301.15

PECAR, dr. Janez: Social Changes and Criminology

Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, No. 3, p. 363—382

Social changes and the changing of deviations create in criminology a need for new insights into this topic of research, the more so as the practical aspects criminology often differ from the theoretical ones. The science of criminology as well as its research do not follow fast enough the new phenomena of deviation and new incriminations, and at the same time do not exert sufficient influence on them. Criminality is predominantly a behaviour that can be evaluated only within the frame of a particular social system and is expressing the attitudes of political powers as to what they consider to be dangerous for the society. This creates a political attitude towards behaviour as well as a contradictory process in which a particular behaviour (or the behaviour of particular individuals) is treated from the point of non-controlling mechanisms. With the increasing of incriminations the number of deviants increases as well. Criminology however is most closely connected with those instances treated by the organs of control. This poses the question of the social role of criminology — should it advocate the existing state of affairs or raise new problems or, again, solve conflicts. In the triangle society — criminology — crime policy are therefore arising relations which are often complex and hard to solve and depend, among other things, on political system. Criminology bears seeds of danger as it contains means which can easily be turned into the opposite of what they have been originally intended for. The deviant is the main consumer of criminology although his communication with it is scarce. Criminology offers to the deviant norms of behaviour the adoption or non-adoption of which is most frequently the measure of his resocialisation.

UDK 001.83:327.55

VILFAN, Marija: Kaj je v tretji košari (sklepne listine Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi)

Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 4, 306—324

V članku obravnava avtor poglavje o sodelovanju na humanitarnem in drugih področjih, ki so zajeta v Sklepni listini konference o evropski varnosti in sodelovanju. Analizira preambulo k poglavju, oriše njen nastanek in poda jugoslovansko stališče o sodelovanju. Nadalje obravnava oddelek o sodelovanju in izmenjavi na področju kulture, kjer poskuša najprej oceniti razmerje med preambularnim besedilom k oddelku in med drugimi mednarodnimi sporazumi, nato pa poda oceno operativnih določil. Na podoben način obdela sodelovanje na področju izobraževanja. V članku se na kratko dotakne problema, kako naj države udeleženke in mednarodne organizacije izvajajo določila Sklepne listine. S podpisom Sklepne listine v Helsinkih so sodelujoče države sprejele pravila medsebojnega sodelovanja, ki jih je treba upoštevati. Razen tega bi se morale evropske države močno prizadevati, da uveljavijo širše evropske izvenblokovske interese na področju kulture in izobraževanja.

UDK 343.97:301.15

PEČAR, dr. Janez: Družbene spremembe in kriminologija

Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 3, str. 363—382

Družbene spremembe in spreminjanje odklonskosti zbuja tudi v kriminologiji potrebo po novih pogledih na predmet proučevanja, še posebno, ker je kriminologija za praktično rabo pogosto nekaj drugega, kar je kriminologija teoretikov. Kriminološka znanost in z njo tudi raziskovalno delo ne sledita dovolj hitro novim pojavnim oblikam odklonskosti in novim inkriminacijam, hkrati pa nanje sploh nimata dovolj vpliva. Kriminaliteta je pretežno vedenje, ki ga gre vrednotiti samo v okviru določene družbene ureditve in ki pomeni stališča političnih sil o tem, kaj je za družbo nevarno. S tem prihaja do politizacije vedenja, pa tudi do nasprotnega procesa, v katerem se določeno vedenje (ali vedenje določenih oseb) neredko obravnava pred nenadzornimi mehanizmi. Ker je čedalje več inkriminacij, je tudi čedalje več deviantov, obenem pa je kriminologija najbolj vezana na tisto, kar obravnavajo nadzorni organi. S tem pa nastaja vprašanje, kakšna je družbena vloga kriminologije, ali naj bo zagovornik obstoječega ali tisti, ki načena probleme, ali reševalec konfliktov. V trikotu družba — kriminologija — kriminalna politika nastajajo zato razmerja, ki so pogosto zamotana in težavna ter odvisna tudi od politične ureditve. Kriminologija ima prav zaradi tega v sebi krali nevarnosti, ker vsebuje sredstva, ki se lahko sprevržejo v nasprotje tistega, zaradi česar so nastala. Deviant je glavni porabnik kriminologije, čeprav kriminologija še najmanj komunicira z njim. Deviantu predvsem ponuja standarde vedenja, katerih sprejemanje ali nesprijemanje je največkrat merilo za njegovo resocializacijo.

**TEORIJA
IN
PRAKSA**